

sociologie

Gheorghe ONUȚ

CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

metodologia cercetărilor sociologice descriptive
bazele cercetării sociologice descriptive; metoda observației

TRITONIC

volumul 2.1

vol. 2.1
11 438.403

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU” IAȘI

11438.403

**CERCETAREA SOCIOLOGICĂ –
METODOLOGIA
CERCETĂRILOR SOCIOLOGICE DESCRIPTIVE**

Gheorghe Onuț

Cercetarea sociologică – Metodologia cercetărilor sociologice descriptive

Copyright © Gheorghe Onuț

Copyright © TRITONIC 2014 pentru ediția prezentă.

Toate drepturile rezervate, inclusiv dreptul de a reproduce fragmente din carte.

TRITONIC

Str. Coacăzilor nr. 5, București

e-mail: editura@triton.ro

www.triton.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ONUȚ, GHEORGHE

Cercetarea sociologică - Metodologia cercetărilor sociologice descriptive /

Gheorghe Onuț

Tritonic, 2014

ISBN: 978-606-8571-89-8

Coperta: ALEXANDRA BARDAN

Redactor: BOGDAN HRIB

Tehnoredactor: DAN MUȘA

Comanda nr. 72 / noiembrie 2014

Bun de tipar: decembrie 2014

Tipărit în România

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări, fără acordul scris al editorului, este strict interzisă și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

709903

Gheorghe Onuț

CERCETAREA SOCIOLOGICĂ – METODOLOGIA CERCETĂRILOR SOCIOLOGICE DESCRIPTIVE

709906

Volumul 2.1

0 000010 34625

BCU IASI

t...
TRITONIC

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

11 MAI 2015

Cuprins

Capitolul I

Bazele cercetării sociologice descriptive	9
1. We need to measure, not to count	9
1.1. Abordarea tradițională a problematicii măsurării în sociologie;	12
1.2. Ce avem de recuperat și de întărit ca înțelesuri cu privire la măsurare;	22
2. Măsurările din ochi	27
2.1. Măsurare din ochi și măsurare instrumentală;	27
2.2. Rolurile măsurării din ochi în practica profesională de sociolog;	28
2.3. Tipul de competență care face posibile măsurări din ochi bune	35
3. Elaborarea platformelor de măsurare	45
3.1. Precizări asupra noțiunii de platformă de măsurare;	45
3.2. Lista de operații pentru elaborarea platformelor de măsurare;	50
3.3. Platforma de măsurare ca precursor de manual de calitate pentru cercetările sociologice descriptive;	52
4. Operaționalizarea conceptelor	58
4.1. Reguli, instrucțiuni și prudențe premergătoare;	58
4.2. Construirea procedurală a conceptelor operaționalizate;	66

5. Validitatea și fidelitatea măsurărilor/ cercetărilor sociologice descriptive	124
5.1. Dezagremente ale problematicii reliability în literatura noastră de specialitate și neutralizarea acestora;	125
5.2. Validitatea măsurărilor;	142
5.3. Fidelitatea măsurărilor;	160
5.4. Triangulația;	183

Capitolul VI

Metoda observației în cercetarea sociologică	191
1. Observația sociologică, orientări prealabile	191
1.1. Observarea ca monitorizare reflexivă;	193
1.2. Observația ca metodă de cercetare explorativă;	201
2. Deciziile metodologice cu privire la observație	212
2.1. Decizia la nivelul metodei: de ce și în ce situații alegem să ne facem cercetările în metoda observației;	212
2.2. Decizia la nivelul tehnicilor și procedeeleor observaționale;	242
3. Reguli, instrucțiuni și prudențe pentru asigurarea fidelității măsurărilor observaționale	251
3.1. Non-reactivitatea;	253
3.2. Autenticitatea;	253
3.3. Replicabilitatea (reproductibilitatea);	256
3.4. Precizia;	257
3.5. Acuratețea;	260
4. Reguli, instrucțiuni și prudențe pentru asigurarea validității măsurărilor observaționale	270
4.1. Fundamentarea teoretică în forță;	271
4.2. Programarea teoretică;	280

5. Reguli, instrucțiuni și prudențe generale de construcție și utilizare a instrumentelor de cercetare observațională; protocolul și fișa de observație	282
5.1. Protocolul de observație;	284
5.2. Fișa de observație;	295
6. Reguli, instrucțiuni și prudențe particulare.	
Tehnici și procedee observaționale cherry picking	300
6.1. Observații structurate (engl. structured observation) versus observații (slab-, semi- sau) ne-structurate (engl. unstructured observation);	300
6.2. Observații participative versus observații non-participative;	307
6.3. Observații acoperite sau ascunse (engl. covert) versus observații transparente sau deschise (engl. overt);	313
6.4. Observații exhaustive versus observații eșantionate;	324
6.5. Observații „nedistorsionate” versus observații „cu ochiul liber”;	332
6.6. Observații „naturale” versus observații „de laborator”;	346

Capitolul I

Bazele cercetării sociologice descriptive

La acest capitol învățăm regulile, instrucțiunile și prudențele pe care le avem de aplicat cu ocazia oricărei cercetări descriptive, indiferent de sub-tipul ei și indiferent de metoda de cercetare descriptivă pe care o vom utiliza.

1. We need to measure, not to count¹

- cercetările descriptive nefiind la urma urmei altceva decât măsurări de variabile, primul și cel mai decisiv lucru pe care îl avem de învățat în legătură cu cercetările noastre descriptive este să ne lămurim ce este *măsurarea*;
- va fi o adevărată bătălie, foarte dificilă, pentru că avem de luptat și de ciștigat atât împotriva înțelesurilor pe care însăși mintea noastră le produce în mod obișnuit apropo de cuvântul „măsurare” și de familiile lui, lingvistică și semantică

¹ Titlu de capitol într-una dintre cele mai faimoase cărți ale lui Peter Drucker, vezi DRUCKER, Peter, F., *Managing in a Time of Great Change*, Butterworth-Heinemann, Oxford, Boston ..., 1998, cap. 11 (p. 101). Peter Drucker (1909 – 2005), părintele managementului modern, este una dintre vacile sfinte ale domeniului social-uman în a doua jumătate a secolului XX; e drept, nu cine-știe-ce adorată de lumea academică, a sociologilor inclusiv.

deopotrivă, cît mai ales împotriva unei vaste tradiții, pe care o colportează, de foarte multă vreme și în mod neabătut, cei mai reputați dintre profesorii și autorii de metodologii de cercetare în domeniul social-uman, de MTCS inclusiv;

- în această bătălie ar fi logic să ne bazăm pe o *teorie generală a măsurării*, din care am putea înțelege cît de multe, de diverse, de subtile și de profunde sînt de fapt operațiile de cunoaștere pe care mintea noastră le pune în mișcare – compactîndu-le în afara razei de cuprindere a conștiinței noastre, adică fără să ne spună și nouă cum procedează ea de fapt și pe dinăuntru – atunci cînd facem ceva atît de evident cotidian, de evident simplu și de evident la îndemîna oricui cum este „să cîntărești”/ „să prețăluiești”/ „să evaluezi”, adică să măsoari ceva – o lungime, o greutate, o hărnicie, o drăgălășenie, o sinceritate, o deșteptăciune, o coafură sau cît de gustoase sînt oareșce sarmale;
- din păcate nu putem. Și nu putem datorită distanței enorme dintre analitismul și complexitatea inevitabile în oricare teorie despre măsurare, pe de o parte, și, pe de cealaltă parte, naturațea excepțional de promptă a nenumărabilelor „cîntăriri”/ „prețăluiri”/ „evaluări” adică măsurări din care se compune în bună măsură monitorizarea reflexivă cu care orice persoană socialmente normală își gestionează coloratele situații ale vieții sale de zi cu zi. Pentru orice minte în funcționare normală, adică nedisponibilă pentru cine știe ce efort epistemologic, această distanță face din orice teorie a măsurării un fel de „teoria chibritului”, adică o vorbărie negestionabil de complicată despre ceva ce nu pare să aibă vreun rost să complici. De altfel, manualele și profesorii noștri de MTCS nu obișnuiesc să-și elaboreze capitolele despre măsurarea în sociologie prin inferare sistematică dintr-o

teorie generală a măsurării, ci dintr-o combinație de idei particulare despre măsurare, vom vedea din care;

- pentru a ajunge la înțelesurile clare și practicabile despre măsurare de care avem nevoie,
- ne vom baza pe ceea ce știm ca neparticular și acceptăm ca rezonabil:
 - despre obiectivele cercetărilor descriptive;
 - despre cuvintele/ expresiile de limbă naturală și despre termenii cu care ne denumim variabilele a căror variație o descriem cu cercetările descriptive;
 - despre cercetările descriptive în general, ca tip de cercetare distinct de cercetările explicative, respectiv predictive;
- însă vom reține ceva și din zona teoriei generale a măsurării, și anume:
 - o auto-sesizare asupra caracterului destul de contrain-tuitiv al noțiunilor pe care le avem de însușit (de pildă că atunci când ne gândim cum să aflăm și apoi efectiv să aflăm care dintre subiecții noștri sînt femeii și care bărbați, se cheamă că am făcut o măsurare);
 - o auto-obligație de a păstra ca fundal al ideății și discuțiilor noastre despre măsurare măcar un pic de neliniște cu privire la complexitatea ei de fapt. De exemplu prin trimiteri, fie ele și subtextuale, la categoriile filosofice de *măsură*, *cantitate* și *calitate*; sau meditănd din cînd în cînd la condițiile, teoretice și de altă natură, care fac posibile măsurarea și elementele ei, de pildă *etalioanele* (cum ar fi metrul, gramul, litrul, faraday-ul, euro-ul, unitatea de dispersie etc.) Iar apropo de etaloane,

meditînd din cînd în cînd la diferențele dintre etaloanele cu care măsurăm variabile continue și etaloanele cu care măsurăm variabile discrete;

1.1. Abordarea tradițională a problematicii măsurării în sociologie;

- în scopul neutralizării lor preventive, obiectivul acestui paragraf este obliterarea exactităților, una mai prezumțioasă decît alta, cu care, de cel puțin trei generații, literatura noastră de specialitate ne tot zăpăcește în privința măsurării;

1.1.1.

Reducerea problematicii măsurării în sociologie la povestea particulară cu *nivelurile măsurării* (engl. *measurement levels*). Este exactitatea generică, într-un fel sau altul fondatoare pentru toate celelalte; motiv pentru care tamponarea ei ar trebui să le scoată din joc pe toate celelalte. Poate fi descrisă prin prizele textuale de mai jos;

- conservînd tradiția manualelor „clasice” de MTCS, profesorul Septimiu Chelcea spune că:

În literatura de specialitate este larg acceptată ideea existenței unui număr de patru niveluri de măsurare: nominal, ordinal, de interval și de raport. (...) Enumerarea nivelurilor reflectă gradul de precizie în ordine crescătoare, de la măsurarea nominală la cea de raport, și descrescătoare, în ceea ce privește restricțiile operațiilor statistico-matematice permise de fiecare nivel de măsurare în parte.²

² CHELCEA, Septimiu, *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*, ediția a treia, Editura Economică, București, 2007, p. 157, s. m.

- adaug ceea ce spune unul dintre cele mai prestigioase și mai frecvent utilizate dintre dicționarele noastre despre respectivele niveluri ale măsurării: „data can be measured at different levels, on scales of measurement of different strenghts. The lowest level is the nominal scale. In this, a score indicates simply to which group an individual datum belongs”³;
- mai punem: „measurement implies commensurability: that there is at least some level on which entities are qualitatively similar, so that comparison can be made in quantitative terms”⁴;
- iar ca să fiu sigur că nu ignor ceva esențial, adaug, dintr-o sursă la fel de prestigioasă și de frecventată, următoarele reguli de corespondență (în text *rules of correspondence*) între teorie (în text *the language of theory*) și cercetarea descriptivă (în text *the language of observation*); mai clar, cum se gestionează relațiile dintre teorii și măsurări;

A major problem for empirical researchers is the nature of the connection between the language of theory and the language of observation. Rules of correspondence is a term sometimes applied to the means, criteria, and assumptions underlying attempts to connect these two

³ ABERCROMBIE, Nicolas, HILL, Stephen, TURNER, Bryan, S., *Dictionary of Sociology*, third edition, Penguin Books, London, 1994, p. 260. Atenție, *datum* este singularul de la *data*; pe românește nu prea ne prindem că *data* este un plural și zicem cu nonșalanță „o dată, două date”. De altfel nu ne prea prindem nici că *media* din *mass media* este plural, deci că *mass media* înseamnă mijloace (de comunicare în masă), și nu un anumit mijloc (de comunicare în masă), la care corect ar fi să-i spunem *medium*.

⁴ FAGERBERG, Jan, MOWERY, David C., NELSON, Richard R. (editors), *The Oxford Handbook of Innovation*, Oxford University Press, Oxford, 2005, p. 149.

levels, by means of common expression (...) In sociology, the passage from observation to conceptualization and back again requires a close examination of the manner in which our observations are organized and categorized (for example according to statistical criteria, tacit knowledge, or background expectancies), as well as to the operationalization of the concepts deployed to organize data.⁵

1.1.2. Ce înțelegem din abordarea tradițională a măsurării și povestea ei cu nivelurile de măsurare;

1.1.2.1.

Înțelegem că, ori de câte ori avem de măsurat ceva, problema de rezolvat este pe care dintre cele patru nivele de precizie – de la *nivelul nominal*, cel mai puțin precis, la *nivelul de raport*, cel mai precis – să-l alegem pentru măsurarea noastră;

- cu această ocazie, ne sînt precizate prelucrările statistice ale rezultatelor măsurărilor, așa cum ne sînt ele îngăduite la fiecare nivel, și anume: prelucrările au un regim foarte restrictiv la *nivelul nominal*, pe ale cărui rezultate, de exemplu, nu putem face nici măcar medii aritmetice, și din ce în ce mai permisiv în sus, spre *nivelul de raport*, la care putem face orice prelucrare statistică ne-ar trece prin cap;
- cu această ocazie, ne sînt precizate și regulile după care „asignăm numere obiectelor sau evenimentelor”. Înțelegem că aceste reguli sînt foarte simple pentru măsurarea de nivel nominal, textual *the lowest level*. De fapt, singura regulă pe care o avem de respectat la acest nivel este ca numărul/ cifra

⁵ MARSHALL, Gordon (editor), *Oxford Dictionary of Sociology*, second edition, Oxford University Press, Oxford, New York, 1998, p. 573.

- sau simbolul (în textele de mai sus *numeral, score*) pe care îl alocăm unui anumit *datum* să indice *simply to which group* respectivul *individual datum belongs*; ceva de felul: dacă am stabilit că „1” (sau „a”, sau „*”) înseamnă „bărbat”, iar „2” (sau „b”, sau „**”) înseamnă „femeie”, să nu greșim asignându-i vreunui subiect de gen feminin codul 1 (sau „a”, sau „*”), plasându-l astfel în alt grup decât cel de care aparține. Înțelegem de asemenea că regulile sînt din ce în ce mai complicate, mai numeroase și cumulative cînd e vorba să măsurăm pe nivelele următoare, culminînd cu nivelul de raport;
- înțelegem deci că, la orice nivel am face-o, măsurarea noastră constă în *cuantificare*, adică *the assignement of numerals to object or events according to rules*. Iar singura chestie care contează este semnificația aritmetică a „numerelelor” pe care le asignăm, semnificație interzisă la măsurările de nivel nominal, unde nu au decât rolul de simboluri distinctive, permisă și din ce în ce mai complex aritmetizabilă la nivelele următoare. Regulile pe care le avem de urmat pentru a măsura la nivel ordinal, de interval și de raport sînt, fără excepție, condiții care fac legitime operații aritmetice dotate cu comutativitate, asociativitate și distribuitivitate,

1.1.2.2.

Mai înțelegem că am avea o oareșce problemă, ba chiar *a major problem*, cu „conexiunea dintre limbajul teoriei și limbajul observației”. Dar pe care nu avem probleme să o tranșăm, și anume prin treceri repetate de la observație la conceptualizare, băgînd de seamă cum se (subliniez, se) organizează *datum*-urile de observație⁶, și anume în funcție de *statistical criteria*, tacit

⁶ „Datum de observație” nu are aici sensul direct de constatare făcută prin metoda observației, ci sensul general de fapt empiric, deci de constatare

knowledge sau *background expectancies*, ca și după operaționalizarea conceptelor, pe care o desfășurăm tot pentru a ne organiza *datum*-urile de observație (textual, *the operationalization of the concepts deployed to organize data*);

1.1.2.3.

În sinteză, înțelegem că, în privința măsurării în sociologie, autorii și manualele de tradiție în MTCS ne învață *basically*: i. ce este o scală nominală, ce este o scală ordinală, ce este o scală de interval, respectiv ce este o scală de raport; ii. care sînt regulile, aritmetice, pe care le avem de respectat cînd e să facem unul sau altul dintre aceste tipuri de scale; iii. care sînt operațiile statistice permise, respectiv interzise, pe rezultatele fiecăruia dintre aceste tipuri de scale;

1.1.3. Ce nu înțelegem din abordarea tradițională a măsurării și povestea ei cu *nivelurile de măsurare*,

1.1.3.1.

Dacă am înțeles bine, printr-o cercetare descriptivă mai întîii producem un număr de propoziții constatative, deci colectăm oareșce *datum*-uri de observație. E adevărat, nu ni se spune cum putem face asta, dar ni se spune foarte clar că teoria vine abia după aceea. Și anume cînd, examinînd, și anume îndeaproape, *datum*-urile de observație pe care deja le-am colectat, ne dăm seama cum sînt ele deja organizate și categorizate, și anume în funcție de tot felul de chestii cum ar fi *statistical criteria*, *tacit knowledge*, respectiv *background expectancies*; operaționalizarea conceptelor vine și ea tot

făcută prin oricare dintre metodele de cercetare descriptivă, fie ea observația, ancheta sau analiza de conținut. După cum se poate înțelege, în textul din care parafrazez, „*datum* de observație” este o figură de stil (și anume o *metonimie*, adică invocarea aluzivă a unui întreg prin trimitere la o parte sau la o proprietate a acestuia).

după aceea, ea nefiind decît o modalitate de a ne organiza *datum*-uri de observație pe care deja le-am colectat;

- nu înțelegem și ne zăpăcește:
- cum se pot obține fără teorie *datum*-uri de observație, și anume gata organizate și categorizate, deci cum se pot face fără teorie măsurători, adică cercetări sociologice descriptive;
- dacă tot ne-am colectat *datum*-urile de observație, deci avem deja rezultatele cercetării noastre descriptive, ce rost mai are să căutăm o teorie;
- ce ar putea fi, la urma urmelor, teoria asta, cum și unde să o căutăm, ba chiar să o și găsim;
- atîta timp cît printre autorii de MTCS nu se află numai (neo)pozitiviști devotați, de ce nu se sesizează nimeni asupra ancorării decis (neo)pozitiviste a abordării tradiționale. Cu alte cuvinte, de ce ni se livrează, fără pic de autoreflexivitate, superstiția că se pot face cercetări sociologice strict factuale, deci a-teoretice, cu toate smintelile care decurg din ea;

1.1.3.2.

Dacă am înțeles bine, atunci cînd sociologii măsoară ceva, ei/ele măsoară *data*;

- nu înțelegem și ne zăpăcește:
- ce naiba sînt respectivele *data*;
- de ce să nu spunem că prin cercetările lor descriptive sociologii măsoară variabile, adică descriu variații de variabile, deci că: i. iau variația de principiu a unei variabile din definiția terminologică sau quasi-terminologică la care au ajuns prin încadrarea teoretică înainte de a se duce în teren; ii. și se duc apoi în teren ca să numere cum se distribuie variația „reală” a variabilei cercetate, deci „cazurile”, pe fiecare dintre variantele variației de principiu;

1.1.3.3.

Dacă am înțeles bine, orice măsurătoare este o *scală* sau rezultă într-o *scală*;

- nu înțelegem și ne zăpăcește:
- cum ar putea arăta a „scală” – cuvânt al cărui sens direct și nediscutabil este cel de „scară”, deci de ordonare crescătoare sau descrescătoare – o măsurătoare de *nivel nominal*. Vreau să spun că la o descriere de variabilă discretă de felul „49% femei, 51% bărbați” îi putem spune „scală” numai cu un pic de impertinență – cam multă totuși, și anume doar pe sensul direct al lui „impertinent”, adică „fără pertinență”;
- cum să evităm reducerea problematicii măsurării în general, adică a măsurării oricărui fel de variabile, la problematica măsurării atitudinilor, adică a unui singur fel, destul de particular, de variabile. Pentru că noi învățăm să zicem „scale” la configurațiile (și instrumentele) de măsurat atitudini și atât. Tradiția noastră și clasicii ei nu par să știe asta sau nu par să fie prea interesați de asta: toate exemplificările de măsurări la nivele ordinale, mai ales la ultimele două, nu sînt altceva decît *scale de atitudine* (respectiv *scale Guttman* și *scale Thurstone*). De rezultat rezultă un complet talmeș-balmeș, din care este inevitabil să subînțelegem că tot ceea ce putem măsura, deci cerceta descriptiv în meseria noastră sînt atitudinile, iar a măsura constă în administrarea restricțiilor statistice ale construirii scalelor de atitudine. Am putea spune că nu știm/ nu e treaba noastră să măsurăm variabile cum ar fi de pildă *hărnicia* sau *raportul muncă fizică/ muncă intelectuală* dintr-un *job* oarecare, deoarece e evident că nu sînt atitudini. Sau, mult mai rău și, din păcate, stupid de frecvent în practica noastră profesională, să le măsurăm ca atitudine față de..., de pildă ca *atitudine față de hărnicie*, respectiv *opinie*

vis-a-vis de raportul muncă fizică/ muncă intelectuală. Pentru ca în rapoartele de cercetare să le decartăm – perfect nevalid sub aspect metodologic, nu mai vorbesc cît de incorect sub aspect etic – ca măsurări ale variabilelor propriu-zise, nu ca măsurări ale unor variabile de o cu totul altă natură, și anume atitudini/ opinii despre. De exemplu, în conceperea și administrarea unui sistem de evaluare a performanței în muncă (engl. *performance appraisal system*, prestația cea mai bine plătită în managementul resursei umane, la care noi, sociologii sîntem perfect îndreptățiți), una este să măsoari hărnicia de care a dat dovadă în ultimele douăsprezece luni cutare salariat și cu totul, dar cu totul altceva să măsoari opinia acelui salariat, a colegilor săi sau/ și a șefului său direct despre hărnicia de care a dat dovadă. O evaluare a performanței în muncă se poate lăsa cu concedieri, deci cu eventuale procese, procese pe care va fi foarte greu să le ciștiți atîta timp cît judecătorul te va face praf deoarece el știe, e meseria lui, să diferențieze între fapte și opinii despre fapte;

1.1.3.4.

Dacă am înțeles bine, măsurarea nominală este *the lowest level*, de unde se poate înțelege că orice prost știe să facă asta, iar un ade-vărat profesionist s-ar compromite făcînd măsurători la acest nivel. Îmi pare rău, dar chiar asta se înțelege din abordarea tradițională, și anume că măsurarea nominală nu este numai foarte ușor de făcut, ci de-a dreptul facultativă; în orice caz că dacă am ales să fac o măsurare ordinală, de interval sau de raport, nu am de făcut și o măsurare nominală;

- nu înțelegem și ne zăpăcește cum se poate scăpa cu un minim înțeles teafăr din altoirea enunțului *a score indicate simply...* pe confuzia nivelelor măsurării cu scalele de atitudine;

- dar mai ales nu înțelegem și ne zăpăcește ce mai rămîne din măsurarea nominală ca *the lowest level*, și facultativă și ușor de făcut, cînd ajungi să înțelegi lucruri de felul următor:
 - că măsurarea nominală – adică în primul rînd să spui ce este acel *datum*, să-i dai o denumire – este condiția fundamentală și obligatorie a oricărei măsurări, inclusiv a celor ordinale, de interval sau de raport;
 - că a denumi este ceva cu adevărat greu de făcut deoarece e nevoie de o cultură profesională și vastă și precisă, bașca de un pic mai multă deșteptăciune în stăpînirea limbii și a limbajelor, pe înțelesul că limitele lumii mele sînt limitele vocabularului meu;
 - că, în ordine teoretică și metateoretică, această competență de denumire, definitorie pentru specia noastră, este unul dintre marile mistere ale felului nostru de a fi în această lume;

1.1.3.5.

Dacă am înțeles bine, în abordarea tradițională *a descrie* este altceva decît *a măsura*. În orice caz, în manualele noastre, capitolul despre măsurare se pune altundeva decît în vreo asociere cu cercetarea descriptivă; iar *a măsura* este totuna cu *a cuantifica*;

- nu înțelegem și ne zăpăcește:
- decuplarea măsurării de problematica majoră a cercetării așa cum o statuează metoda științifică, în special de fundamentarea teoretică;
- definirea cuantificării drept ceva foarte LMC de înțeles și de făcut, ceva cu textuala și arhifaimoasa, „simplă asociere de cifre”/ „atribuire de numere” (engl. *the assignment of numerals to object or events according to rules*). Dacă este ceva LMC despre această definire este că autorii și colportorii ei

– care scriu, de asemenea foarte frecvent textual, „cuantificarea constă în transformarea calitativului în cantitativ” – nu găsesc niciodată de cuviință să adauge și ce înțeleg prin „calitate/ calitativ”, respectiv prin „cantitate/ cantitativ”. Pentru că dacă ar încerca, ar afla foarte repede că în definirea lui „calitate”, respectiv „cantitate” nimic, dar absolut nimic, nu este LMC, că ele sînt categorii filosofice și că nu pot fi definite cum trebuie decît în filosofie;

1.1.3.6.

Dacă am înțeles bine, teoria despre nivelurile măsurării (i.e. *nominal, ordinal, interval and ratio scales*) ne vine din psihologie (ii aparține psihologului american Stanley Smith Stevens, 1906 – 1973) și ne bîntuie *ne-varietur* cam de prin 1946;

- mă jenez să evoc că problematica tradițională a măsurării în sociologie nu este decît copia servilă a unei problematizări particulare, inventate în alt domeniu (și anume psihologia), respectiv că, în domeniul care a inventat-o, această problematizare a devenit de mult vetustă. De altfel, nu reușesc să-mi explic de ce este considerată suficient de OK pentru a fi colportată, cu sau fără *apud*, de toată lumea noastră bună, o lume totuși guvernată de un pronunțat spirit critic;
- nu mă jenez însă deloc să arăt că acest cumul de neglijențe, de pretenții extravagante și de exactități vag asimilate a generat și continuă să genereze la studenții sociologi foarte grave dificultăți de înțelegere, urmate de teama că „nu voi pricepe niciodată povestea asta” și de substituirea subsecventă a problematicii măsurării ca pragmatică a cercetărilor noastre descriptive prin tot felul de expediente urechiste;

1.2. Ce avem de recuperat și de întărit ca înțelesuri cu privire la măsurare;

1.2.1. Cuantificarea nu este totuna cu măsurarea; ea este doar una dintre operațiile prin care se realizează măsurarea;

- pînă la urmă și la urmă trebuie să ne hotărîm ce înțelegem prin cuantificarea asta. Iar pînă la urmă și la urmă, chiar cei/cele care se folosesc de acest cuvînt ajung la înțelesul *cuantificare = numărare*;
- echivalarea măsurării cu cuantificarea este de fapt o figură de stil, și anume o *metonimie*. Iar pentru că e pusă în niște texte cu scop de definiție, este o figură de stil în același timp emfatică și deosebit de prost plasată. E ca și cum profesorii de la medicină și-ar învăța studenții că *îngrijirea sănătății = spălatul pe mîini*;

1.2.2. Înainte de orice și mai presus de orice, *a măsura înseamnă a denumi*;

- pînă nu pui o denumire, de orice fel ar fi ea, pe ce ai de măsurat, nu ai ce să măsoari. Deci nu măsoari, indiferent ce îți închipui tu că faci. Iar dacă pui denumirea prost, vei măsura foarte prost, oricare ar fi preciziile „ordinale”, „de raport” sau „de interval” pe care le vei convoca;
- avem de recuperat importanța decisivă a momentului denumirii, adică a ceea ce abordarea tradițională expediază sub denumirea de *nivel nominal* sau *măsurare nominală*;

1.2.2.1.

Ca să putem măsura, indiferent de nivelul de precizie al măsurării pe care ni-l propunem, mai întîi și mai întîi trebuie să dăm o denumire celui/ acelei ceva;

- orice măsurare, deci orice cercetare, sociologică inclusiv, are la începutul și la baza ei această operație de denumire.

În termeni de cercetare și, în general, de cunoaștere, ceea ce nu denumim, nu există. Până când cineva nu a pus denumirea de *creativitate* (nu mai devreme de acum vreo opt decenii), această modalitate productivă a minții omenești pur și simplu nu a existat, nici ca obiect de cercetare și nici ca obiect sesizabil în general. La fel *grup social mic*, *mobilitate socială*, *valoarea mărfii*, *galaxie*, *gravitație*, *ecosistem*, *ADN mitocondrial*, *sistem sanguin*, *masă molară*, *unghi*; la fel orice altceva;

- în afară de a denumi, măsurarea nominală înseamnă și exigența de a denumi în mod adecvat. Odată ce am pus o denumire pe ceva, acea denumire extrage un număr de cunoștințe preexistente în mintea noastră și a celorlalți implicați, cunoștințe pe care le asociază instantaneu cu obiectul denumit. Când, de pildă, spunem la ceva „motan”, știm instantaneu despre acel ceva tot ceea ce limba pe care o vorbim în mintea noastră a stocat sub denumirea de „motan”; și a stocat, har Domnului, suficient de multe ca să te poți întreba, de pildă, cîte știi și de unde știi despre „tomberonez”;
- de observat că de obicei nu ne este foarte accesibil să recunoaștem situațiile de denumire eronată și mai ales pe cele de denumire neadecvată sau nu-prea-adecvată;

1.2.2.2.

În ordinea filosofiei, a da nume, nu mai vorbesc de a da numele care trebuie, este una dintre activitățile de cunoaștere cele mai misterioase, mai greu de descris și de explicat. Își bat capul cu ea filosofi din toate timpurile, și abia secolul XX, mai ales prin Wittgenstein, cu *jocurile de limbaj* și ideea că *nu noi vorbim limba, ci limba ne vorbește pe noi*, a început străpungerea acestui mister;

- luată ca obiect de cunoaștere, competența înăscută a speciei noastre de a denumi formează un obiect excepțional de sofisticat, de nivelul epistemologiei și al disciplinelor conexe, de la lingvistică și semantică la epistemologia genetică. Să ne gândim de pildă la cum anume se petrece ca decupajul pe care îl face limba română asupra lumii să fie comunicabil și nearbitrar pentru toți vorbitorii limbii române; sau cum se întâmplă că decupajul pe care îl face limba română asupra lumii este traductibil în decupajul pe care îl face orice altă limbă;
- astăzi ne este destul de clar că limba nu este doar un mijloc de comunicare, ci o imensă instalație de cunoaștere, o colecție de hărți cu „feldeință” proprie, deci cumva autonomă în raport cu lumea la care se referă, dar, în același timp, suficient de realistă pentru a ne ocaziona acte, activități și acțiuni de succes, adică transformări/ modificări ale lumii în concordanță cu scopurile, intențiile, obiectivele pe care ni le propunem;
- învățînd limba maternă, ne însușim prin însuși acest fapt o cantitate uriașă de cunoștiințe, o modalitate anume de a decupa lumea și de a acționa în ea. Dezvoltîndu-ți cunoașterea limbii materne și învățînd alte limbi și limbaje îți extinzi libertatea, adică îți extinzi lumea care există cu adevărat și în mod disponibil pentru tine;

1.2.2.3.

În ordinea normalității și a conduitei de-zi-cu-zi, a decupa lumea dîndu-i nume este o competență și o activitate de cunoaștere perfect la îndemîna oricărei persoane;

- orice persoană normală poate numi ceea ce vede, aude, simte etc., deci poate distinge în limba pe care o vorbește ceva de altceva. Astfel, distingem între cîini și pîini. Despre cîini

putem spune că ăsta e Saint Bernard, ăsta e scottish-terrier, pe cînd ăsta e maidanez.

- mai mult, orice persoană normală poate să compare ceea ce vede, aude, simte etc. pentru a distinge între ceva-urile de aceeași natură și pentru a pune o anumită ordine între ceva-urile de aceeași natură, deci pentru a propune și utiliza *variații de principiu*. Despre cîini putem spune că ăsta e mai mare iar ăsta e mai mic sau că ăsta e mai agresiv iar ăsta e mai bleg sau că ăsta e mai de rasă iar ăsta e mai corcitură. Avem un impuls, un avînt natural foarte puternic de „a măsura” tot ce ne intră în raza atenției. O parte însemnată din monitorizarea reflexivă cu care ne gestionăm viața de zi cu zi este formată din activități de comparare și evaluare. În orice limbă naturală avem competența de „a măsura”, ca și abilitatea de a ne rafina „măsurătorile”;
- fiecare exemplar normal al speciei noastre este dotat deci cu o competență de măsurare cît se poate de complexă, de eficace, de promptă și de universală, iar măsurarea este o activitate intrinsecă în fluxul nostru mental obișnuit, cotidian;
- sigur că există chestii, de pildă sentimente, situații și chiar obiecte, pe care nu le putem denumi, cel puțin momentan. Sigur că există diferențe interpersonale după criteriul competenței de măsurare în aceeași limbă naturală, după cum e sigur că există diferențe și între diferitele limbi naturale; dar orice persoană are o competență de bază de denumire și de evaluare, după cum orice limbă conține o astfel de competență;

1.2.2.4.

Pentru noi, ca sociologi, e foarte important de observat că:

- atunci cînd nu are la îndemînă o schemă de măsurare omologată ca științifică, mintea noastră nu face în mod natural

- blocaje, urmate eventual de elaborări savante. Pentru că și noi sîntem oameni ca toți oamenii, mintea noastră se descurcă pur și simplu cu „precursorii de măsurare” din limba naturală. Dovada imediată este faptul că, în fața unor sarcini de felul „care e profesorul care se îmbracă cel mai bine” sau „care e studentul/ studenta din anul nostru cu cele mai bune performanțe academice”, mai întîi ne descurcăm cu ce avem deja în minte și abia după aceea, dacă mai e cazul, ne ducem într-o rețetă de măsurare științifică. Subliniez, dacă mai e cazul;
- dacă specia noastră are în mod natural competență de măsurare și *drive*-ul de a măsura, această competență și acest *drive* sînt cu atît mai perfecționate în ceea ce privește „decuparea” și evaluarea semenilor noștri, a caracteristicilor și conduitelor acestora; dintre „obiectele” lumii în care trăim, cele mai importante pentru oameni sînt oamenii. Vreau să spun că orice persoană normală se pricepe la măsurare, dar că maximumul din această pricepere îl avem în legătură cu noi înșine și cu semenii noștri. Deci că orice persoană normală este un sociolog (psiholog, antropolog, jurist, economist etc.) suficient de OK pentru a se descurca cum trebuie în viața sa, deci pentru ca noi să o luăm ca atare în serios atunci cînd, într-un fel sau altul, intră în raza de interes a prestațiilor noastre profesionale. Cînd, dacă tot vorbirăm despre *performance appraisal systems*, ai de conceput, de pildă, un astfel de sistem pentru evaluarea performanței în sarcină a cadrelor didactice din învățămîntul superior, ar fi cel puțin neînțelept ca, înainte de constituirea setului de teorii rivale și ca bază de pornire a fundamentării teoretice, să nu te străduiești să afli și să nu iei în calcul criteriile după care înseși respectivele cadre se evaluează „de-adevăr” între ele, respectiv criteriile după care studenții lor le evaluează;

1.2.3. A măsura este totuna cu a descrie;

- ca schiță procedurală, și asta fără să implice susțineri proprii, de pildă cele referitoare la integrarea teoretică, a măsurii științifice o variabilă constă în:
 - a-i da o denumire terminologică, adică a o identifica sub un termen dintr-o teorie științifică;
 - a determina și arăta varietățile/ variantele/ ipostazele în care variabila respectivă se poate manifesta, adică *variația de principiu* sau *variația teoretică*, așa cum o indică sau măcar așa cum o permite sau măcar așa cum o sugerează definiția termenului sub care am identificat-o;
 - a inventa/ a crea contextele și modalitățile prin care putem număra câte „obiecte sau evenimente” se află în fiecare varietate/ variantă/ ipostază;
 - a număra efectiv, în baza contextelor și modalităților pe care le-am inventat/ creat, câte „obiecte sau evenimente” se află în fiecare varietate/ variantă/ ipostază;
- de unde se înțelege că în cercetările noastre descriptive *we need to measure, not (at all only) to count*;

2. Măsurările din ochi

2.1. Măsurare din ochi și măsurare instrumentală;

- începînd de la condiția imperativă de a da mai întîi o denumire, în limba naturală/ limbile naturale în care este competent/ă, oricine poate măsura orice;
- măsurările făcute în această competență de limbă naturală, generală și intrinsecă oricărei persoane, le vom numi „măsurări din ochi”;

- într-un limbaj neologistic, echivalenții expresiei populare *măsurare din ochi* sînt *estimare*, respectiv *evaluare*. În limba română însă, *estimare* și *evaluare* funcționează, ca aproape toate neologismele, cu o destul de apretată sugesție terminologică: se subînțelege că *estimările* și *evaluările* ar fi o clasă superioară de *măsurări din ochi*, semnificativ mai precise sau într-un fel sau altul mai deștepte. Nu prea e cazul, cele trei expresii fiind în cea mai mare măsură sinonimice; dar pentru a evita eventuale asocieri confuze, voi prefera denumirea *măsurare din ochi* (renunțînd și la ghilimele);
- caracteristic rosturilor ei paradigmatică de *tao/ dharmal methods*, metoda științifică utilizează altfel de măsurări decît măsurările din ochi, și anume un tip de măsurări pe care le denumim generic *măsurare instrumentală* sau *măsurare științifică*;
- în mod esențial, ceea ce deosebește o măsurare instrumentală sau științifică de o măsurare din ochi este fundamentarea ei într-o teorie științifică: dacă măsurarea din ochi se face pe denumirea și definiția variabilei de măsurat așa cum le găsim în limba naturală, măsurarea instrumentală sau științifică se face pe denumirea și definiția terminologică a variabilei de măsurat, așa cum le găsim în teoria de încadrare în care am decis să facem măsurarea respectivă. Evident, ca deservenți, fie ei și *volens-nolens*, ai metodei științifice, vom învăța și noi cum se fac *măsurările instrumentale*;

2.2. Rolurile măsurării din ochi în practica profesională de sociolog;

- în curtea noastră „social-umană” rolurile măsurării din ochi, i.e. raporturile dintre măsurările din ochi și măsurările

instrumentale, sint destul de altfel decît în curtea „științelor mature”⁷;

2.2.1. Măsurarea din ochi ca generator de resurse ideationale precursore pentru realizarea măsurărilor instrumentale;

2.2.1.1.

Măsurarea din ochi nu este un substitut al măsurării instrumentale, ci o pregătire pentru realizarea isteată a cercetărilor noastre descriptive;

- ceea ce avem aici este particularizarea la cercetările sociologice descriptive a ceea ce știm cu privire la cercetările și prestațiile sociologice în general, *namely* cu privire la rolul sociologului ca integrator de cunoaștere. Dat fiind faptul că o cercetare sociologică este o activitate grevată de exigențe foarte diverse și foarte tari, ideea generală este să recoltăm și să punem în operă orice resursă ideatională care ne stă la îndemînă sau pe care o putem crea. Cu măsurarea din ochi generăm resurse ideationale pentru realizarea cercetărilor sociologice descriptive;
- știm că, fiind cercetări științifice, toate cercetările sociologice descriptive trebuie să ajungă la măsurarea instrumentală, deci la măsurări făcute pe termeni ai unei teorii științifice. Cu privire la cercetările noastre descriptive, ideea este ca înainte de a ajunge la măsurarea instrumentală a unei variabile și tocmai în scopul realizării cu succes a acestei măsurări, să producem resurse ideationale identificind și

⁷ Fie vorba-ntre noi, și acolo e tot ca la noi, dar deservenții științelor exacte preferă să se țină puri și duri. Predicția mea este că treptat, treptat o să le treacă, și anume cu ocazia fiecărei achiziții etice și epistemologice ne-naive, mai ales în teritoriul eticii complexității.

integrînd măsurările din ochi pe care oricare dintre persoanele implicate de cercetare le poate face în limbă naturală pentru variabila respectivă;

2.2.1.2.

În principiu, sursele din care ne obținem, prin cercetare explorativă în gama interviurilor, măsurările din ochi sînt următoarele:

2.2.1.2.1.

Ceea ce știe și ne spune, în limbă naturală, propria noastră min-te cu privire la cum ar putea fi denumită și ce variație de principiu ar putea avea variabila respectivă;

2.2.1.2.2.

Ceea ce știe și ne spune, în limbă naturală, clientul cercetării sau prestației noastre cu privire la cum ar putea fi denumită și în ce variație de principiu, adică în ce ipostaze, am putea găsi variabila respectivă;

2.2.1.2.3.

Ceea ce știu și ne spun, în limbă naturală, subiecții cercetării noastre sau persoanele-obiect ale prestației noastre cu privire la cum ar putea fi denumită și în ce variație de principiu, adică în ce ipostaze, am putea găsi variabila respectivă;

2.2.1.2.4.

Ceea ce știu și ne spun, în limbă naturală, persoanele care formează publicurile interesate de cercetarea sau de prestația noastră cu privire la cum ar putea fi denumită și în ce variație de principiu, adică în ce ipostaze, am putea găsi variabila respectivă;

2.2.1.3.

Cu măsurările din ochi culese din sursele de mai sus obținem în principiu următoarele resurse ideationale precursore la măsurarea instrumentală a variabilelor pe care le avem de măsurat;

2.2.1.3.1.

Cea mai importantă este denumirea: cu ocazia măsurării din ochi a unei variabile reușim să dăm un nume variabilei respective, deci să facem primul pas, de regulă cel mai dificil și cel mai important, al măsurării, i.e. măsurarea nominală;

- în mod obligatoriu, la capătul cercetării explorative trebuie să avem prima „decupare”, adică denumirea în limbă naturală a fiecăreia dintre variabilele pe care le avem de măsurat prin cercetarea noastră descriptivă. Cu precizarea că fiecare dintre aceste denumiri trebuie să fie neechivocă, adică să aibă același înțeles pentru tine, pentru client și pentru subiecți (sau, dacă e vorba despre o cercetare asamblată într-o prestație, pentru persoanele-obiect);

2.2.1.3.2.

Un set de idei concrete despre variația de principiu a fiecăreia dintre variabilele de măsurat;

- optim ar fi deci ca, în afară de denumire, din cercetarea explorativă să obținem pentru fiecare variabilă un număr cât mai mare de sugestii utile cu privire la setul de ipostaze ($X_1, X_2, \dots, X_n$) în care se poate manifesta fiecare dintre variabilele pe care le avem de măsurat prin cercetarea noastră;

2.2.1.3.3.

Un număr de idei și sugestii cu privire la realizarea efectivă a măsurării;

2.2.1.3.4.

Mai obținem un număr de idei pentru precizarea finală a universului cercetării, respectiv a obiectivului sau obiectivelor cercetării noastre;

2.2.2. Măsurarea din ochi în rolul de cercetare ad-hoc;

2.2.2.1.

Cu profesia noastră, se întâmplă destul de des să ne aflăm sub obligația de a produce măsurări neinstrumentale, deci în limbă naturală, aici și acum (mai mult, în astfel de situații sîntem ținuti să producem, la fel de aici și de acum, și explicații, alături de oareșce predicții aferente respectivelor măsurări). În viața profesională de sociolog, aceste situații sînt mult mai frecvente și mai importante decît sîntem dispuși/ dispuse să credem în seraiul academic al profesiei noastre. Ele survin atît ca momente ale prestațiilor noastre profesionale, cît și ca momente în intervențiile noastre din variatele roluri de intelectual public în care ne putem afla;

- în obligația de a produce măsurări neinstrumentale, în limbă naturală, aici și acum:
- este vorba despre așteptările pe care interlocutorii noștri – fie ei clienți, persoane-obiect sau publicuri – le au față de noi, atît cînd ne aflăm în roluri de intelectual public, cît și cînd ne aflăm în roluri de sociolog practician. Este vorba despre așteptările legitime pe care oricine este îndreptățit să le aibă de la un bun meseriaș. Este pur și simplu normal ca interlocutorii noștri să se aștepte:
 - să producem cunoștințe, adică măsurări, explicații și predicții, sesizant mai bune decît cele pe care le pot produce ei înșiși/ ele însele;
 - să le înfățișăm în moduri de exprimare imediat și clar inteligibile pentru ei/ ele;

- și să le producem pe loc;
- este în același timp vorba despre cunoștințe pe care trebuie să le produci fără eforturi și fără resurse manifeste. E vorba deci să produci cunoștințe de o calitate public omologabilă fără să ai pentru asta răgazul de a face vreo cercetare științifică așa cum învățăm în facultățile noastre că ar trebui să facem;

2.2.2.2.

Această obligație nu este una definită special pentru sociologi, sub ea aflându-se orice bun meseriaș;

- la noi ca și la orice altă profesie putem remarca:
 - asocierea foarte strânsă între prestigiul profesional personal și dexteritatea de a complini așteptările de promptitudine ale interlocutorilor;
 - asocierea foarte strânsă dintre această dexteritate și valoarea experienței profesionale personale acumulate. (De exemplu, e bine să te ia cu cea mai curată invidie văzându-l pe medicul Sorin O., e drept, profesor universitar, cum îți spune, pe loc și după cea mai „din ochi” examinare, „da, ai o ruptură de mușchi intercostal, pune degetul aici lângă stern să simți gîlma în care s-au adunat cele câteva filamente musculare rupte din capătul celălalt”, și asta după trei luni de dureri în coșul pieptului despre care niciun alt medic n-a reușit să-ți spună, după examinări amănunțite, inclusiv instrumentale, altceva decît „n-ai nimic, ți se pare/ e o nevralgie subiectivă”.)
- ne diferențiază însă:
- concurența din partea interlocutorilor; vorbim despre situațiile în care ne aflăm în roluri de sociolog practician,

deci despre concurența din partea clientului și a persoanelor-obiect al prestațiilor noastre. Aceasta deoarece un ne-sociolog se pricepe la cele ale oamenilor, deci la sociologie, incomparabil mai bine decât de pricepe, să zicem, un ne-medic la medicină, un ne-muzician la muzică sau un ne-inginer la inginerie. Ceea ce înseamnă și că interlocutorii noștri au, pe de o parte, așteptări exigente față de ce și cum spunem cu ocazia măsurărilor noastre din ochi, iar pe de alta au o bază de înțelegere pentru (aproape) orice subtilitate de exprimare ne duce mintea să utilizăm;

- frecvența, semnificativ mai mare decât în cazul altor profesii, a situațiilor în care ne aflăm în roluri de intelectual public, cu alte cuvinte a situațiilor în care trebuie să ne pronunțăm în chestiuni de interes public, deci cumva și de competență publică;
- frecvența, semnificativ mai mare decât în cazul altor profesii, a situațiilor în care avem de livrat măsurări din ochi ca sarcină profesională complementară într-un job, deci din roluri de sociolog practician. De exemplu, în *job-description*-urile posturilor ocupate de sociologi se înregistrează tendința de a trece *realizarea de evaluări* între principalele sarcini de serviciu;
- importanța crucială a competenței de denumire: i. în același timp perfect adecvată; ii. în același timp într-un limbaj perfect neterminologic, deci în limbă naturală; iii. în același timp expresivă, adică producând mobilizări de cunoștințe perfect eficace sub aspectul înțelesurilor, deci sub aspect explicativ și predictiv. (Un exemplu nu prea de povestit dar foarte ilustrativ este ceea ce a inventat echipa în care am avut onoarea să lucrez ca expert la Guvernul României în toamna lui 1990. Toată lumea vorbea despre „tranziție”, adică despre

trecerea de la comunism, economie planificată, totalitarism etc., la capitalism, economie de piață, democrație etc., dar nimeni nu știa să spună în mod public inteligibil și practicabil ce și cum ar putea fi tranziția asta. Invenția noastră a fost „poporul român a scăpat de morcov, să-i înfigem repede un ardei iute”.) Subliniez,

- este vorba despre o competență de limbă naturală; cum ar zice medicul (primar general) suspomenit, e vorba despre competența de „a avea vorbele la tine”, esențială mai ales atunci când nimeni nu are vorbele potrivite pentru a denumi ceea ce interesează;
- denumirea, adică modul în care punem în cuvinte obiectul unei măsurări din ochi, este atât de importantă încât nu numai că formează partea de bază a măsurării, ci adeseori ea este măsurarea însăși;

2.3. Tipul de competență care face posibile măsurări din ochi bune

Tipul de competență care face posibile măsurări din ochi bune este același pentru ambele roluri pe care măsurările din ochi le au în profesia noastră. Iar dezvoltarea acestei competențe și punerea ei în valoare sînt în interesul direct al fiecăruia/ fiecăreia dintre noi;

2.3.1.

Nu voi înceta să susțin că un sociolog nu are voie să debiteze banalități, indiferent de întrebările care i se pun și de promptitudinea cu care este ținut să răspundă;

- desigur, sînt subiecte asupra cărora cel mai deștept este să reușești să-ți ții gura. Dar atunci când cineva te întreabă – vreun client, vreun coechipier ne-sociolog, vreun ziarist sau

chiar vreun prieten sau vreo rudă – „da' mata, ca sociolog, ce zici în chestia asta”, deși poți crede că e elegant, nu e deloc folositor, nici pentru tine personal și nici pentru noi toți, colegii tăi, să o tot ții cu „nu pot să comentez deoarece nu este domeniul meu/ nu există/ nu am date de cercetare (suficient de recente) în această chestiune”;

- există o soluție de obicei foarte promptă pentru a ști ce să spui în astfel de situații, soluție care produce exact răspunsurile istețe, profunde și, mai ales, neașteptate pe care le așteaptă interlocutorii noștri de la un sociolog. Această soluție este să te uiți la chestiunea despre care ești întrebat/ă din perspectiva unei teorii sociologice (sau dintr-o altă știință social-umană): întotdeauna vei vedea ceva ce interlocutorii tăi nu văd; evident, nu te obligă nimeni să divulgi rețeta și teoria, oricum nu interesează pe nimeni. De altfel, dacă ne uităm cu un pic de atenție la ea, această soluție este de fapt o cercetare sociologică, chiar dacă e pe loc și ad-hoc;
- complementară la soluția cu teoriile, iar câteodată substitut al acesteia este competența noastră în limba naturală. E evident că a pune o denumire cum trebuie, a da o definiție *crispy*⁸ vine pe o competență care intersectează simțul umorului, ceea ce face ca mulți specialiști să o marcheze ca dimensiune a creativității. Dar la bază se află nivelul la care stăpânim limba naturală în care ne exprimăm și, în egală măsură, înclinația de a căuta și utiliza genul acesta de gândire/ exprimare. A denumi ceva în limba naturală, inclusiv

⁸ De pildă, din folclorul internautic: pentru cursul universitar – *an art of transmitting information from the notes of the lecturer to the notes of students without passing through the minds of either*; pentru etc. – *a sign to make others believe that you know more than you actually do*; sau, pentru political correctness – *the idea that you can grab a shit by the clean side of it*.

printr-o metaforă, este primul pas al unei cercetări ad-hoc, suficient adeseori pentru o primă gestiune adecvată a situațiilor inedite;

2.3.2. Cum controlăm situațiile de denumire neadecvată în limba naturală;

- situațiile de denumirea neadecvată își propagă consecințele proaste atât în descriere, cât și în explicații și predicții;
- în rolul de surse de măsurări din ochi, toți/ toate ne putem afla – noi înșine, clientul nostru, subiecții noștri – în situații de denumire neadecvată în limba naturală, situații cum ar fi: i. am reușit să punem o denumire pe variabilă, dar intuim că ea nu este suficient de potrivită, că este un pic sau mai mult „pe lingă”, respectiv că e prea largă (deci că „nu vede” suficient de clar) sau că e prea strinsă (deci că „vede” prea puțin); ii. am reușit să dăm un nume variabilei, dar intuim că el nu este suficient de sugestiv, de productiv în plan euristic pentru gestionarea convenabilă a ceea ce ne interesează ca măsurare; iii. am dat un nume greșit, despre care nu știm însă că e greșit;

2.3.2.1.

La nivelul măsurării nominale, proiectarea platformelor de măsurare conține și corectarea situațiilor de denumire neadecvată și obținerea unei denumiri de limbă naturală (mai) bune. Nu avem soluții perfecte pentru aceasta, o denumire adecvată și de succes euristic fiind în mare măsură o chestie de inspirație și de talent. Dar și de competență în limba naturală – a noastră, a clientului, a subiecților cu care facem încercările de estimare –, motiv pentru care cele mai folositoare sugestii sînt cele în conexiune cu această competență, și anume:

2.3.2.1.1.

Controlul prin explorări lingvistice. Odată ajunși/ ajunse în posesia unei denumiri de limbă naturală a variabilei noastre, ne vom strădui să ne asigurăm o înțelegere cât mai extinsă și mai adâncă a acesteia ca expresie de limbă naturală;

- pentru aceasta:
 - îi stabilim sinonimele și antonimele;
 - îi determinăm familia lexicală și cea semantică;
 - ne clarificăm asupra etimologiei expresiei/ cuvântului;
 - în asociere cu etimologia, identificăm istoricul sensurilor expresiei sau cuvântului respectiv;
- putem avea surprize teribile prin astfel de explorări lingvistice, chiar și pentru cuvinte sau expresii foarte uzuale. De pildă, să descoperi că, în (aproape) toate limbile europene, „a munci” are sensul inițial de „chin, tortură, caznă” („l-au muncit cu muncile cele rele ale iadului”, spune limba primelor cazanii românești) și că în vremea noastră faptul de amunci este definit cu două serii de verbe, una echivalentă cu „a munci” (fr. *travailler*, engl. *to labor*, germ. *arbeiten*), cealaltă cu „a făuri” (fr. *oevrer*, engl. *to work*, germ. *werken*), plus prăpastia de sens dintre ele (situație remarcată prima oară de Hannah Arendt, 1906 – 1975);

2.3.2.1.2.

Controlul prin evitarea poncifelor⁹. Inadecvarea constă în utilizarea ca denumire a variabilei a unui cuvânt (a unei expresii) banalizat de o prea îndelungată și generală utilizare; cuvintele astfel „aplatisate” cad adeseori pe un sens foarte îngust, frecvent eronat,

⁹ Poncif = „...2. (fig; liv.) producție artistică banală. 3. (fig; liv.) afirmație, judecată lipsite de originalitate”. Academia Română, *Micul dicționar academic*, vol. III, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003, p. 1157.

dar esențialul este că sînt de fapt oarbe și că nu mai au nici un pic de forță euristică. Cu agravanta că e mult mai ușor, iar socialmente incomparabil mai comod, să preiei o denumire deja uzitată decît să apelezi, cu atît mai puțin să inventezi una nouă;

- cel mai dificil de evitat sînt „automatismele publice”, expresiile la modă sau poncifele. E necesar să ne străduim să scăpăm de înclinația – naturală, pare-se – spre acest gen de automatisme convenabile. Nu e deloc ușor, motiv pentru care, înainte de orice, e bine să devenim conștienți/ conștiente de ele. Foarte folositoare în acest scop sînt „inventarele”, din păcate nu prea multe, de astfel de automatisme. Exemple demne de interes:

- dicționarul lui Gustave Flaubert (1821 – 1880) de „idei primite de-a gata”. Iată cîteva dintre cele care, deloc puține, au traversat timpul și geografia pînă la noi (adică le avem și foarte mulți/ multe dintre noi, în limba română, la un secol și jumătate de cînd au fost identificate):

BĂTRÎN – Cînd are loc o inundație, o furtună etc., bătrînii locului nu-și amintesc niciodată să mai fi văzut una care să-i semene.

BRUNETE – Mai focoase decît blondele.

CONCURENȚĂ – Sufletul cometeiului.

ELEFANȚI – Au o memorie extraordinară.

FACTURĂ – Totdeauna prea ridicată.

FARD – Strică tenul.

GUST – Tot ce-i simplu e de bun gust.

IARNĂ – Totdeauna cum nu s-a mai pomenit. (...) Este anul cel mai sănătos.

INCAPACITATE – Totdeauna notorie. Cu cît cineva este mai incapabil, cu atît este mai ambițios.

ÎNTREBARE – Dacă știi să o pui bine, înseamnă că ai și găsit răspunsul.

MEMORIE – Să te plîngi, ba chiar să te și lauzi că nu ai memorie. Dar să te înfurii dacă ți se spune că nu știi să judeci.

PRACTICĂ – Superioară teoriei.

SALTEA – Cu cît e mai tare, cu atît e mai sănătoasă.

UNIVERSITATE – Alma mater.¹⁰

- în zilele noastre avem „lista cuvintelor care ar trebui exilate” (engl. *list of banished words*), realizată anual, începînd cu 1976, de colegiul Lake Superior State University¹¹. Pentru 2011, lista acestor cuvinte în ordinea gradului lor de uzură în SUA este următoarea (multe au ajuns pînă la noi, aici la liziera Europei):

VIRAL. Often used to describe the spreading of items on the Internet i.e. 'The video went viral.' It is overused. I have no objection to this word's use as a way to differentiate a (viral) illness from bacterial.

EPIC. More than one nominator says the use of 'epic' has become an epic annoyance.

FAIL. One nominator says, "what originally may have been a term for a stockbroker's default is now abused by today's youth as virtually any kind of 'failure.' Whether it is someone tripping, a car accident, a costumed character scaring the living daylights out a kid, or just a poor choice in fashion, these people drive me crazy thinking that anything that is a mistake is a 'fail.' They fail proper language!"

WOW FACTOR. "This buzzword is served up with a heaping of

¹⁰ FLAUBERT, Gustave, *Dicționar de idei primite de-a gata*, versiune în limba română de Irina Mavrodin, Editura ALFA PAIDEIA, București, 1997, p. 327, 328, 333, 339, 340, 341, 346, 349, 350 (reformulare Gh. O.), 352, 357, 365, 368, 374.

¹¹ Din Sault Ste. Marie, un orașel de cam șaispemii de locuitori din statul Michigan; este o universitate mică, cu circa treimii de studenți, care a devenit cunoscută *world wide* tocmai datorită acestei liste.

cliché factor and a side order of irritation. But the lemmings from cable-TV cooking, whatever design and fashion shows keep dishing it out. I miss the old days when 'factor' was only on the math-and-science menu."

A-HA MOMENT. "All this means is a point at which you understand something or something becomes clearer. Why can't you just say that?"

BACK STORY. "This should be on the list of words that don't need to exist because a perfectly good word has been used for years. In this case, the word is 'history,' or, for those who must be weaned, 'story.'" Jeff Williams, Sherwood, Ariz.

BFF. "These chicks call each other BFF (Best Friends Forever) and it lasts about 10 minutes. Now there's BFFA (Best Friends For Awhile), which makes more sense."

MAN UP. "A stupid phrase when directed at men. Even more stupid when directed at a woman, as in 'Alexis, you need to man up and join that Pilates class!'"

REFUDIATE. "Adding this word to the English language simply because a part-time politician lacks a spell checker on her cell phone is an action that needs to be repudiated."

MAMA GRIZZLIES. "Unless you are referring to a scientific study of *Ursus arctos horribilis*, this analogy of right-wing female politicians should rest in peace."

THE AMERICAN PEOPLE. "These politicians in Congress say 'the American People' as part of what seems like every statement they make! I see that others have noticed it, too, as various websites abound, including an entry on Wikipedia."

I'M JUST SAYIN'. "A phrase used to diffuse any ill feelings caused by a preceded remark," according to the Urban Dictionary. Do we really need a qualifier at the end of every sentence? People feel uncomfortable with a comment that was made and then 'just

sayin" comes rolling off the tongue? It really doesn't change what was said, I'm just sayin'."

FACEBOOK/ GOOGLE as verbs. "Facebook is a great, addicting website. Google is a great search engine. However, their use as verbs causes some deep problems. As bad as they are, the trend can only get worse, i.e. 'I'm going to Twitter a few people, then Yahoo the movie listings and maybe Amazon a book or two.'

LIVE LIFE TO THE FULLEST. "It's an absurdity followed by a redundancy. First, things are full or they're not; there is no fullest. Second, 'live life' is redundant. Finally, the expression is nauseatingly overused. What's wrong with enjoying life fully or completely? The phrase makes me gag. I'm surprised it hasn't appeared on the list before."¹²

2.3.2.2.

În pereche cu evitarea cuvintelor și expresiilor banalizate avem apelul la denumiri cât mai *crispy*. Iau *crispy* cu sensul, inexistent în limba română, de „crocant”; deci neașteptat, savuros-productiv și în același timp memorabil;

- o denumire *crispy* este o denumire surprinzătoare, care produce însă un înțeles în același timp foarte clar și foarte sugestiv; în mod obișnuit, o denumire *crispy* asociază o definire măsurabilă sau conține sugestii foarte exploatabile pentru măsurare;
- darul formulărilor *crispy* nu este distribuit cine-știe-ce generos și nici cine-știe-ce democratic, motiv pentru care trebuie să fii pregătit/ă tot timpul ca să le vițezi. Cultivă-ți capacitatea de a formula memorabil, cultivă-ți relațiile cu oamenii capabili de așa ceva, privilegiază între clienții și subiecții tăi

¹² Text integral la <http://www.lssu.edu/banished/current.php>.

persoanele istețe, „cu vorbele la îndemână”, care au traversat în mod autentic experiențele de viață conexe cu variabila/variabilele de măsurat;

- - câteva exemple de formulări *crispy*, utilizabile ca atare pentru măsurări istețe, deci ca să-ți dai seama, repede și neechivoc de pildă:
 - că un bărbat este OK. „Un bărbat OK este un bărbat care nu tutuiește chelnerii.” (Florentina Scârneci Domnișoru, colega mea; convorbire privată);
 - când este cineva cu adevărat bogat. „Ești cu adevărat bogat atunci când intrînd într-un restaurant nu te mai întrebi dacă ai destui bani la tine.” (Ion Țiriac, cunoscutul om de afaceri; convorbire privată);
 - când ai de făcut o recepție și când ai de făcut un simpozion:

Recepțiile, dineurile, cocktailurile se deosebesc de suratele lor – mesele rotunde, seminariile, colocviile, conferințele și congresele – printr-un amănunt ce pare neînsemnat, cum se întîmplă de obicei cu amănuntele. (...)

E vorba de masă.

Recepțiile se concentrează în jurul ideii de haleală. Simpozioanele se concentrează în jurul ideii de dialog de idei.

De aici, o altă deosebire fundamentală între Recepție și Simpozion. La Recepție, toți cei invitați vin fără să li se spună de două ori. La Simpozion, trebuie să-i suni, să-i întrebi dacă pot veni, să-i măgulești și chiar și după ce-ți promit ferm că vor fi acolo la ora X, pînă nu-i vezi pe scaun sau în bănci nu trebuie să te culci pe o ureche. Chestiunea mesei își pune amprenta și

asupra violentei contradicții de interese între organizatori și participanți. Pentru organizatori, esența Recepției o constituie discursurile. Pentru/ invitați, esența o constituie mâncărurile. Organizatorii se gîndesc la cît de frumoasă trebuie să fie intervenția unui oaspete. Invitații se gîndesc la cum să pună mîna pe fileul de pește, asupra căruia țintesc și alte priviri flămînde. Antagonismul dintre cele două clase ale Recepției își găsește expresia în Programele înmînate participanților. Acestea se ocupă pe larg de discursuri, sosiri și plecări. Ele nu suflă un cuvînt, în schimb, despre felurile de mîncare.¹³

2.3.2.3.

Pentru măsurarea lor instrumentală, probabil că am putea identifica în lingvistică sau în teoria literaturii echivalenți terminologici pentru variabila *cuvinte/ expresii banalizate*, respectiv pentru variabila *formulări crispy*, împreună cu precizia și sugestiile de măsurare aferente fiecăreia dintre definițiile terminologice;

- dar, asupra ideii de competență care face posibile măsurări din ochi bune, putem beneficia de o înțelegere intuitivă suficient de convenabilă comparînd exemplificările de la cele două paragrafe anterioare după resursele ideationale pe care le oferă fiecare în privința: i. acurateței/ capacității de a decupa distinct variabila la care se referă; ii. sugestiilor de operaționalizare (ce parametri am avea de măsurat); iii. variației de principiu pe care o specifică sau cel puțin sugerează (în ce ipostaze am putea găsi variabila sau parametrii ei); iv. ideile și sugestiile referitoare la realizarea efectivă a

¹³ CRISTOIU, Ion, *În vestă, printre fracuri*, Editura Historia, București, 2007, p. 296 (punctuația autorului).

măsurării (formulările *crispy* ne oferă, de pildă, variații de principiu măsurabile observațional, ceea ce găsim destul de rar în definițiile noastre terminologice);

- oricum am face-o, comparația este complet defavorabilă cuvintelor/ expresiilor banalizate, care ne apar la justa lor valoare, adică perfect decompresate, incapabile „să miște acele” la vreunul dintre cele patru criterii. Pe scurt, în limbă de lemn poți face numai constatări fumate;

3. Elaborarea platformelor de măsurare

3.1. Precizări asupra noțiunii de platformă de măsurare;

3.1.1. Noțiunea generală de platformă de/ pentru ...;

3.1.1.1.

Noțiunea de *platformă de/ pentru ...* vine ca specializare a unui dintre numeroasele sensuri ale cuvântului „platformă”, și anume cel de „postament”, de construct stabil și demn de încredere pe care putem monta/ din care putem infera/ de pe care putem lansa tot felul de mijloace și de instrumente, inclusiv ideationale. În logistica militară se spune, de exemplu despre un anumit tip de elicopter, că este o platformă versatilă, ceea ce înseamnă că putem monta pe el, cu un succes operațional la fel de mare, un sistem de arme, un echipament de stins incendii de pădure sau aparatura medicală necesară evacuării răniților din zonele de luptă. Avem platforme și în politică, unde partidele își pot denumi astfel programele ideologice fundamentale, din care își inferează diversele programe sectoriale. După cum ne este familiară expresia „platformă de idei”;

- noțiunea poate fi extinsă în cele mai neașteptate domenii, cu sporuri de înțelegere pragmatică interesante și folositoare.

De exemplu, chiar despre licența în sociologie putem spune că este o platformă, ceea ce produce un întreg pachet de înțelesuri foarte folositoare cum ar fi:

- licența în sociologie, i.e. competența de sociolog, nu este o calificare profesională efectivă (cum e, de pildă, licența în medicină, în drept sau în contabilitate), ci o bază pe care se pot monta calificări profesionale foarte diverse;
- licența în sociologie ne permite să alegem dintr-o întreagă diversitate de cariere;
- cu licența în sociologie putem urma masterate și activități de formare post-profesională foarte diverse;
- nu există o muncă de sociolog, ci o mare diversitate de munci de sociolog;
- succesul cu diploma de sociolog este foarte dependent de măsura în care cunoști diversitatea pieței muncii, a prestațiilor profesionale și a calificărilor, respectiv de angajamentul opțiunii tale pe această piață;
- ca să-ți modificei traseul actual de carieră, nu e necesar să faci o altă facultate, ci e suficient să achiziționezi o altă calificare profesională, pe care să o montezi pe platforma pe care deja o ai;

3.1.1.2.

Extinderea ideii de *platformă de/ pentru ...* în domenii foarte variate este o poveste mai ales a ultimelor două decenii și se petrece în conexiune cu alte idei la modă, încă nebanalizate, în special din managementul cunoașterii (engl. *knowledge management*) și managementul calității (engl. *quality management*), ca și în conexiune cu evoluțiile actuale ale ideilor despre profesionalism, *savoir-faire*, tehnicitate și randament;

- ideea este să separăm conceptual și practic o *platformă*, adică un construct solid, rezistent la fluctuații și fără alte funcționalități decât cea de postament, de *instrumente/ mijloace/ modalități*, înlocuibile și având diverse funcționalități, pe care le montăm pe respectivul postament. Astfel încît, prin această separare:
 - să beneficiem de avantajele specializării care rezultă. Vom avea două competențe, mai productiv de gestionat și de perfecționat ca distincte, respectiv o competență specializată în designul și producția platformelor și cealaltă specializată în designul și producția instrumentelor/ mijloacelor/ modalităților;
 - să beneficiem de avantajele de randament în utilizare care rezultă. Pe de o parte vom avea platforme performante, utilizabile pentru construirea și administrarea a mai mult de un instrumentar; pe de alta, în situația degradării – fizice sau/ și morale – a unui instrumentar, îl vom înlocui numai pe acesta (partea cea mai ieftină), nu și platforma (partea cea mai scumpă);

3.1.2. Noțiunea de *platformă de măsurare* (engl. *measurement platform*);

3.1.2.1.

Expresia *platformă de măsurare* este o achiziție recentă în limbajul metodologiei cercetărilor științifice. Iar cînd este utilizată în limbajul și practica cercetărilor sociologice, încă menține un aer de achiziție recentă și de chestie la modă. În cultura profesiei noastre,

- *platformă de măsurare* echivalează noțiunea mai veche de *rețetă de măsurare*, respectiv pe cea mai recentă de *protocol de măsurare*; dar, datorită ambiguităților asociate cu

noțiunea de *măsurare*, niciuna dintre ele nu este foarte bine încetățenită în limbajul nostru profesional;

- separarea elaborării platformelor de măsurare de construirea instrumentului/ instrumentelor de măsurare este una destul de specială, conturînd ideea că elaborarea platformelor de măsurare include construirea instrumentelor de măsurare. Nu este chiar o idee stranie deoarece, în cercetarea sociologică, specializarea ocupațională a elaborării platformelor de construirea instrumentelor, cumva imaginabilă în cazul firmele de cercetare (care au condițiile adecvate pentru a susține costurile specializărilor aferente și a le valorifica avantajele), este perfect inimaginabilă în cazul sociologilor practicieni, deci al majorității absolvenților de sociologie. Dar nu este deloc greu să vedem că literatura noastră de specialitate, care nu conține instrumente de măsurare decît în mod cu totul excepțional, conține foarte frecvent cunoștințe direct exploatabile ca platforme de măsurare;
- noțiunea de platformă de măsurare nu beneficiază de descrieri analitice stabile, omologabile ca descrieri procedurale;
- nu pot anticipa dacă noțiunea de platformă de măsurare și ideile conexe se vor stabiliza și generaliza în limbajul și practica cercetărilor sociologice sau dacă vor fi înlocuite de alte idei la modă. Observ însă că expresia *platformă de măsurare* face parte din limbajul profesional evoluat, al sociologilor și nu numai al lor. Dar mai ales sesizez că, în practica cercetărilor sociologice, avem un număr de probleme foarte dificil de prins și de soluționat în limbajul nostru tradițional; deci că e nevoie de o actualizare a acestui limbaj și că, din acest punct de vedere, expresiile de genul *platformă de măsurare* sînt cel puțin interesante;

3.1.2.2.

Platforma de măsurare a unei cercetări sociologice este o *organizare de șantier*: înainte de a purcede la realizarea efectivă a construcției pe care o avem de făcut, adunăm și punem în ordine toate resursele de care știm că vom avea nevoie; pe deasupra tuturor avem o concepție, iar la capătul acesteia un plan de acțiune;

- sub aspect fizic, platforma de măsurare este un dosar sau, mai recomandabil, un biblioraft/ *folder*, în care adunăm și sistematizăm materialele specificate la paragraful 3.2.1., următor (care conține un sinopsis procedural pentru elaborarea platformelor de măsurare). La care este foarte util să adăugăm planificarea cercetării sau, acolo unde este cazul, a întregii prestații în care este montată cercetarea: i. de preferat în configurații de genul diagramelor Gant¹⁴; ii. de preferat cu observarea cât mai clară a configurațiilor manageriale care specifică viziunea, misiunea, obiectivele¹⁵;
- în standardele actuale ale culturii profesiei noastre, platforma de măsurare ține de bucătăria cercetărilor, este deci un document de lucru intern;
- asta înseamnă că fiecare dintre noi decide ce să pună în dosarul respectiv și ce nu, cât de rezumative și de sintetice, respectiv cât de complete și de detaliate să fie materialele pe care le conține. În ultimă instanță, dosarul unei platforme de măsurare poate fi doar o epură mentală după care ne organizăm munca implicată de o cercetare descriptivă;

¹⁴ Sub denumirea *Gant diagram* sau *Gant chart*, găsiți materiale suficient de instructive pe Internet. De pildă la adresa http://www.gant-chart.com/gta/Gant_Diagram.asp.

¹⁵ Pentru o primă lămurire, vă sugerez să căutați cu Google – căutare avansată, conținând toate cuvintele *vision mission objectives Drucker*, în engleză – și să vă opriți unde vă place; de pildă la <http://www.d.parrish.dial.pipex.com/visionmission.html>.

- platformele de măsurare pot fi platforme de idei, de discutat între tine și partenerii tăi de cercetare – colegi de echipă, clienți, persoane-obiect, subiecți. Dar nu avem obligația de a le pune în circuitul public. Avem un singur tip de situații, cu totul special, în care platformele noastre de măsurare fac obiectul unor puneri în public; e vorba despre examenele de absolvire – de licență, de masterat, de doctorat: la aceste examene, chiar dacă nu ești obligat/ă să le prezinți sub denumirea de platformă de măsurare, ai obligația de a arăta ce și cum ai făcut pentru a progresa în competența ta de cercetare (descriptivă);

3.2. Lista de operații pentru elaborarea platformelor de măsurare;

1. stabilirea obiectivelor cercetării în limbă naturală	
2. identificarea, în limbă naturală, a variabilelor conținute de obiectivele cercetării. Rezultă lista denumirilor în limbă naturală a variabilelor care urmează a fi măsurate prin cercetare	
3. la fiecare variabilă: - 3.1. denumirea ei în limbă naturală. Am obținut-o în operația 2; - 3.2. variația ei de principiu. O obținem din explorările lingvistice; - 3.3. setul de indicații, sugestii și alte idei de măsurare asociate cu denumirea variabilei în limba naturală;	
4. la fiecare variabilă, echivalarea terminologică a denumirii în limbă naturală: - 4.1. identificarea termenilor, i.e. a etichetelor terminologice, care echivalează denumirea variabilei în limba naturală; - 4.2. identificarea teoriei științifice din care face parte fiecare termen; - 4.3. pentru fiecare termen, prin excerptare din textul autentic al teoriei științifice din care acesta face parte, definiția sintactică a termenului; - 4.4. pentru fiecare termen, prin excerptare din textul autentic al teoriei științifice din care acesta face parte, variația de principiu teoretică; - 4.5. pentru fiecare termen, prin excerptare din textul autentic al teoriei științifice din care acesta face parte, lista indicațiilor, sugestiilor și a celorlalte idei de măsurare prezente în definiția termenului;	
PENTRU MĂSURĂRI PE TERMENI (sau PROPRIU-ZIS ȘTIINȚIFICE) (i.e. pentru măsurări la care operația 4 are rezultate deplin exploatabile)	PENTRU MĂSURĂRI DEROGATORII DE LA METODA ȘTIINȚIFICĂ (i.e. pentru măsurarea variabilelor pentru care operația 4 s-a dovedit neproductivă. Adică nu am reușit să identificăm o echivalare terminologică sau definiția terminologică pe care am găsit-o nu ne oferă suficiente indicații de măsurare)

5. setul de teorii rivale. Adică enunțarea explicită a tuturor teoriilor din care fac parte termenii identificați prin operația 4	5'. pentru fiecare variabilă, construirea definiției operaționale de principiu. Prin: - 5'1. agregarea tuturor cunoștințelor, indicațiilor, sugestiilor și ideilor de măsurare obținute la operația 3 și din încercările de la operația 4; - 5'2. pe baza rezultatelor obținute la operația 5'1., dezvoltări euristice prin teoretizări ad-hoc până la configurația concept – dimensiuni – Indicatori – Indici;
6. decizia interteoretică	6'. reducția definiției operaționale de principiu la definiția operațională finală (i.e. definiția operațională efectivă sau definiția operațională de lucru)
7. lista definitivă a variabilelor pe care le avem de măsurat prin cercetarea noastră descriptivă. Fiecare cu: - 7.1. denumirea în limbă naturală și variația de principiu pe care o am obținut-o din explorările lingvistice; - 7.2. setul de indicații, sugestii și alte idei de măsurare asociate cu denumirea variabilei în limba naturală; - 7.3. termenul, adică eticheta terminologică și definiția sintactică asociată; - 7.4. variația de principiu teoretică asociată termenului; - 7.5. setul de indicații, sugestii și alte idei de măsurare prezente în definiția terminologică sau care pot fi asociate cu această definiție;	
8/ 7'. decizia metodologică pentru stabilirea tipului de cercetare descriptivă;	
9/ 8'. decizia metodologică în succesiunea metodă, tehnică, procedeu de cercetare descriptivă;	
10/ 9'. construirea instrumentului/ instrumentelor de cercetare în prima formă;	
11/ 10'. pretestarea instrumentului/ instrumentelor de cercetare și finalizarea lui/ lor în baza feed-back-urilor obținute din pretestare.	

3.3. Platforma de măsurare ca precursor de manual de calitate pentru cercetările sociologice descriptive;

3.3.1.

Introduc noțiunea de *platformă de măsurare* într-un scop pur managerial. Sub această noțiune nu vom învăța să producem altfel de cunoștințe decât cele pe care le avem de produs cu metodologia cercetărilor sociologice descriptive; ceea ce vom învăța este un mod de a organiza eficient producția și administrarea acestor cunoștințe;

3.3.1.1.

Atunci când ai de făcut o cercetare sociologică, nu mai vorbim despre o prestație sociologică, ai de făcut o treabă destul de complicată, care presupune integrarea unei succesiuni de activități, fiecare cu obiectivele și exigențele ei; și vrei să o faci cum trebuie. Noțiunea de *platformă de măsurare* ne este de folos pentru că asociază concepția și practicile manageriale de care avem nevoie. Exigența tehnologiei specifice și unitare a producției de cunoștințe, exigență centrală în metoda științifică, este destul de complicat și de nesigur de gestionat în ideea tradițională a etapelor investigației sociologice. Oricine poate vedea că avem activități, esențiale pentru succesul unei cercetări, pe care, în ideea cu etapele, nu știm unde să le punem, ceea ce produce riscul de a le ignora procedural sau cel puțin de a le rezolva neglijent. Personal sînt înclinat să cred că ideea cu etapele este obsolescentă la modul general și că viitorul tehnologiei specifice și unitare a producției de cunoștințe trece și în sociologie prin ideile actuale despre managementul calității;

- ideea de bază este să ne configurăm și utilizăm platformelor de măsurare ca precursori de manuale de calitate pentru cercetările noastre descriptive. Vom reuși astfel:

- să scoatem problematica *încredere/ siguranță* (engl. *reliability*) – *validitate* – *fidelitate* din zona abstracțiilor academice, complicate și în același timp cumva facultative, atât timp cât constau în discuții/ evaluări post-factum, un fel de autopsii pe corpul unor cercetări deja efectuate, deci ne-reparabile în caz de defecțiuni;
- să înțelegem că, redactată ca platformă de măsurare a fiecăreia dintre cercetările noastre, problematica *încredere/ siguranță* (engl. *reliability*) – *validitate* – *fidelitate* o vom realiza efectiv și pe parcurs, administrînd-o ca și cînd ar fi un manual de calitate, adică pe parcursul realizării ei, operație cu operație, deci prin control de calitate și *feed-back* corectiv la fiecare operație;

3.3.1.2. O procedură conține:

- modul de efectuare al activității pe care dorim să o definim și reglementăm prin procedura respectivă. Cu precizarea că în limbajul standard al managementului calității activitățile sînt denumite *operații*;
- standardele de calitate pentru fiecare operație și pentru fiecare rezultat al ei, standarde definite în mod concret, pe nivele de calitate, de la „foarte prost”, la „excellent”;
- modalitățile de inspecție și control;

3.3.1.3. Manualul de calitate;

- noțiunea de *procedură* este esențială în *managementul calității*, constituind coloana vertebrală a ceea ce în acest domeniu, fundamental în vremea noastră, poartă numele de *manual de calitate*. Atunci cînd avem de făcut o treabă mai complicată, care presupune mai multe activități:
- vom decupa activitățile respective pe ideea că sînt

operații, distincte unele de altele, după criterii administrate în mod inteligent;

- vom defini operațiile ca proceduri;
 - vom asambla aceste proceduri într-un *manual de calitate*, în ordinea tehnologică adecvată;
- pe scurt, un *manual de calitate* este o colecție de proceduri aranjate în ordinea tehnologică a operațiilor pe care acestea le definesc;

3.3.2. Schiță a manualului de calitate pentru cercetările sociologice descriptive;

- un manual de calitate al cercetărilor sociologice este momentan doar o aspirație. Dar nimic nu ne împiedică să vedem că este în același timp o necesitate, una imperativă și care ne privește de pe acum, pe fiecare în parte. Până când cineva, undeva, cândva se va hotărî să facă un astfel de manual, este folositor fiecăruia/ fiecăreia dintre noi să-și decupeze cercetările pe operații tehnologic distincte și să încerce să o facă pe fiecare în intenția, dacă mai mult nu se poate, de procedură și de asamblare a procedurilor în platforme de măsurare. De altfel, noțiunea de *platformă de măsurare* pe care o introduc are funcționalitatea de precursor de manual de calitate pentru cercetările sociologice descriptive;

3.3.2.1.

În rolul de precursor de manual de calitate pentru cercetările sociologice descriptive putem folosi vignieta de la paragraful 3.2.

- avem o listă quasi-exhaustivă a operațiilor prin care ne realizăm cercetările descriptive. Ea este organizată ca proces tehnologic, deci pe ideea de succesiune imperativă în ordinea

numerotării; dar asta nu înseamnă că am uitat de caracterul iterativ al procesului prin care ne concepem în realitate cercetările, deci de faptul că se întâmplă foarte des și că este ceva normal să revenim asupra unor operații deja efectuate pentru a le face mai bine în baza unor idei corective pe care le-am obținut după ce am trecut de operațiile respective;

- platforma de măsurare definită ca în paragraful 3.2. devine efectiv un manual de calitate pentru cercetările sociologice descriptive dacă, i. la dreapta atașăm o coloană în care fiecare operație o definim ca procedură, ii. iar la dreapta ei punem o treia coloană, în care, la fiecare dintre operațiile descrise ca procedură, specificăm standarde de calitate definite ordinal, adică pe o scară;
- de exemplu, pentru operația 4.3., și anume *definiția sintactică a termenului*,
- avem o (sumară) descriere procedurală, și anume „prin excerptare din textul autentic al teoriei științifice din care acesta face parte”;
- ar mai trebui să adăugăm cum trebuie să arate definiția *sintactică a termenului* pentru ca să poată fi considerată OK, pasabilă, respectiv ne-OK, adică de refăcut;

3.3.2.2. Aceste standarde de calitate trebuie definite pe scări cu cel puțin trei nivele, și anume:

- nivelul I – cum ar trebui să arate realizarea efectivă a operației respective pentru a o considera OK. Ceea ce înseamnă că nu este nevoie să facem rezerve asupra *încrederii/siguranței* (engl. *reliability*) – *validității* – *fidelității* operației respective;
- nivelul II – cum ar trebui să arate realizarea efectivă a operației respective pentru a o considera pasabilă. Ceea

- ce înseamnă că nu e nevoie să refacem operația respectivă, dar că e necesar să facem precizări cu privire la limitele *încrederii/ siguranței* (engl. *reliability*) – *validității* – *fidelității* operației respective și la felul în care ele se propagă în rezultatele finale ale cercetării noastre descriptive;
- nivelul III – cum ar trebui să arate realizarea efectivă a operației pentru a o considera ne-OK. Ceea ce înseamnă că nu trecem la realizarea operației următoare pînă nu refacem operația respectivă, aducînd-o la nivelul I sau cel puțin la nivelul II;
 - e de spus însă că în practica profesională cu manuale de calitate se utilizează în mod obișnuit scări cu cinci nivele de calitate, nu cu trei. Iar nivelele nu sînt definite nicio-dată generic (în genul „I – calitate foarte bună; II. calitate bună etc.”); standardul profesional, deci obligatoriu, este să definim fiecare nivel în modalitățile efective în care fiecare operație poate avea loc, deci cumva asemănător cu ceea ce în evaluarea performanței în muncă numim *evaluare cu ancore comportamentale* (engl. sing. *behavioral anchor* sau *defined behavior*);
 - dar cel mai de spus în legătură cu aceste standarde este că pînă acum nimeni nu s-a arătat dispus să o facă pentru cercetările sociologice descriptive luate în general. De altfel, ea pare să se găsească în zona misiunilor imposibile, în orice caz complet neatractive atît timp cît comunitatea noastră profesional științifică nu arată vreo receptivitate – momentan cel puțin, în țara noastră cel puțin – față de ideea de manual de calitate pentru cercetările sociologice. Neconținînd astfel de manuale de calitate, este evident că literatura noastră de specialitate nu are cum să conțină

standarde de calitate definite la fiecare operație, pe cel puțin trei nivele;

- dacă vorbim însă despre cercetările pe care le avem de făcut efectiv, soluția este la îndemîna fiecăruia/ fiecăreia dintre noi. Deoarece, pentru fiecare dintre cercetările noastre descriptive, știm, asta învățăm de fapt la MTCS, să o decupăm pe operații și să definim fiecare operație ca procedură; este doar o chestie de inițiativă personală să atașăm fiecărei proceduri un standard de calitate definit în mod particular pe nivele. Sînt însă de acord că e vorba despre o muncă în plus, pe care piața cercetărilor sociologice nu o solicită și nici nu o valorizează ca atare, adică despre ceva din povestea cu orzul și gîștele. Asta însă n-ar trebui să te prea în liniștească, pînă una-alta pentru motivul că, în calitate de sociolog practician, clientul cercetărilor tale ești chiar tu; care știi cît de aspru poate depinde succesul sau eșecul oricăreia dintre prestațiile tale de încrederea/ siguranța (engl. *reliability*) – validitatea – fidelitatea cercetării-suport a prestației respective, deci de nivelul de calitate la care ai realizat fiecare dintre operațiile din care cercetarea-suport se compune;
- în rezumat, o platformă de măsurare adusă la configurația de manual de calitate pentru cercetările sociologice descriptive ar trebui să conțină cîte un *brief* pentru fiecare operație, în care să fie specificate procedura de realizare a operației, standardele de calitate și procedurile de inspecție și control pentru fiecare standard.

4. Operaționalizarea conceptelor

4.1. Reguli, instrucțiuni și prudențe premergătoare;

- acest sub-capitol conține sinopsisul procedural al operațiilor 5' și 6' de la elaborarea platformelor de măsurare, respectiv construirea definiției operaționale de principiu urmată de reducția ei la definiția operațională efectivă (i.e. de lucru sau finală). Reluăm de fapt fundamentarea teoretică a cercetărilor sociologice, de data aceasta cu scopul de a re-scrie și completa procedural regulile, instrucțiunile și restricțiile necesare pentru fundamentarea teoretică a cercetărilor descriptive prin soluția *operaționalizarea conceptelor*;

4.1.1. Operaționalizarea conceptelor – un construct irefutabil;

- așa cum este ușor să ne închipuim, redactările procedurale constau, prin însăși natura lor, în clarificări și puneri în ordine, clarificări și puneri în ordine guvernate de cea mai exigentă rigoare pe care o putem convoca. Cu prilejul oricărei redactări procedurale va fi inevitabil să detonăm ambiguitățile setului de activități pe care îl avem de configurat ca procedură, atât pe cele definiționale, cit și pe cele legate de practică, adică de modurile în care respectivele activități sînt derulate în fapt;

4.1.1.1.

Problema cu operaționalizarea conceptelor nu este că ar prezenta anumite ambiguități, ci că prezintă suficiente ambiguități, deci că este suficient de elastică, pentru a o plasa sub eticheta de construct irefutabil;

- în comunitatea profesional-științifică a domeniului social-uman, ca și în comunitatea profesional-științifică mai

restrînsă a sociologilor, operaționalizarea conceptelor beneficiază de o mare diversitate de poziționări, începînd cu negarea ei ca soluție pentru fundamentarea teoretică a cercetărilor și chiar cu negarea importanței și utilității fundamentării teoretice în general. Lumea bună, mai ales cea academică, a comunității noastre este angajată în cea mai mare parte în depășirea metodei științifice ca paradigmă a modernității, deci ca paradigmă expirată, depășită de vremuri. În seraiurile academice, cele care produc literatura noastră de specialitate, operaționalizarea conceptelor tinde să devină un subiect nefrecventabil sau nu prea frecventabil altfel decît printr-o delimitare critică netă, foarte cu nasul pe sus;

- încă din anii 1960 – 1970, deci încă din vremea în care domeniul social-uman se hotăra să importe mai decis operaționalizarea, partea lumii noastre academice care o profesează se pronunță ca și cînd e de la sine înțeles că e vorba despre o procedură, și anume una suficient de clară și de stabilă ca să nu mai aibă nevoie decît de nuanțări, nuanțări care să o apere de diverse critici, semnificate ca „înțelegeri greșite”. O mare parte dintre aceste nuanțări sînt destinate studenților și sînt făcute prin analogări cît mai simpatice-intuitive, capabile să le livreze acestora o înțelegere în gama *idiot's guide*. Una dintre cele mai larg circulate este „definirea” operaționalizării conceptelor prin analogare cu „definiția operațională a sarmalelor”: „definiția verbală a sarmalelor o găsim în dicționare, definiția lor operațională în cărțile de bucate”¹⁶. Deși pot părea lămuritoare, analogiile

¹⁶ Deși e cu sarmale, nu e un produs indigen, ci recircularea în adaptare românească a unei invenții psiholoage din arealul anglo-saxon, de pe la începutul anilor 1960: „definiția operațională a unei mîncări este (...) rețeta sa”.

de acest gen sînt de fapt perfect tembele și nu ne pot trimite decît în pseudoînțeleșuri, urmate de disperarea de a constata că nu ești în stare să pricepi și să aplici lucruri atît de simple. Operaționalizarea este o problemă nu pentru că sociologii și studenții la sociologie sînt niște idioți care nu pot pricepe chestii atît de simple cum e asta cu definiția operațională a sarmalelor, ci pentru că, după ce că e chiar o problemă stufoasă și rău definită, necum rezolvată procedural, în ea s-au mai și pronunțat, cu foarte mult aplomb, tot felul „inspirări”, corigenți în general la onestitatea intelectuală, mai ales la capitolul „nu-i învăța pe alții să sară cu parașuta pînă n-ai sărit tu (măcar o dată, și ai scăpat suficient de teafăr ca să le povestești și altora ce și cum ai făcut)”.

- între cele două lumi se află majoritatea comunității noastre profesional-științifice, în special sociologii practicieni, pentru care operaționalizarea conceptelor este mai ales o amintire neplăcută din studenție, în niciun caz o procedură, de urmat ca atare, cu ocazia fiecărei cercetări;
- avem astfel o situație de construct irefutabil, consistentă, dar destul de atipică. Operaționalizarea conceptelor:
 - pe de o parte, este un subiect expus la execuții sumare, prin critici care nu o vizează în niciun caz ca procedură de perfecționat, ci ca elaborat paradigmatic de expedit la coșul de gunoi, în viteză și cît mai de sus;
 - pe de celalaltă parte, este apărată din toate direcțiile, în mod inevitabil incoerent, ceea ce o menține în statutul de închipuire procedurală, ceva ce niciodată nu s-a prea

(BACHRACH, A. J., *Psychological Research. An Introduction*, Random House, New York, 1962; citez după CHELCEA, S., MĂRGINEAN, I., CAUC, I., *Cercetarea sociologică. Metode și tehnici*, Editura „Destin”, Deva, 1998, p. 74).

știut cum să se facă și nici nu s-a prea făcut cum să se știe, dezvoltându-i în același timp elasticitatea despre care știm că scoate din joc construcțiile irefutabile;

- în practică, această formă specială de irefutabilitate face operaționalizarea conceptelor, o soluție deja derogatorie de la standardele fundamentării teoretice în metoda științifică, exagerat de receptivă la derogări suplimentare, inclusiv la derogări neanalizabile în registrul paradigmatic al metodei științifice. Astfel, cu operaționalizarea conceptelor ne aflăm tot timpul sub riscul contestării eficace a rezultatelor cercetărilor noastre ca produse de cunoaștere legitime, adică științifice;

4.1.1.2.

Este inevitabil ca pentru rescrierea procedurală a operaționalizării conceptelor să introducem un număr de simplificări, iar asumțiile procedurale sînt totdeauna simplificări. Or, în tendința poziționărilor ofensiv-defensive, oricare asumție procedurală poate fi semnificată ca simplificare abuzivă, deci ca deviere inacceptabilă de la înțelesuri subtile, excepțional de importante, deja consacrate ș.a.m.d. Aceasta nu e o opoziție prea dificil de depășit deoarece poate fi contracarată simplu, de pildă cu un pic de sarcasm chirurgical. Date fiind însă dificultățile realismului științific, cu adevărat dificilă este problema generală, și anume gestiunea procedurală a fundamentării teoretice a cercetărilor în oricare variantă a realismului științific (inclusiv, de pildă, măsurarea pe definiția terminologică);

- rezolvarea tare a acestei probleme este să renunțăm nu numai la operaționalizare, ci la realismul științific în general; pe care să-l înlocuim cu una sau alta dintre alternativele paradigmatiche deja conturate, cea mai interesantă pentru

noi, inventată chiar de sociologi, fiind *constructivismul social* (engl. *social constructivism*). Ceea ce propun cu *integrarea teoretică și platformele de măsurare* nu este decît un pas în această direcție; doar un pas pentru că, atîta vreme cît majoritatea zdrobitoare a clienților, beneficiarilor și publicurilor prestațiilor noastre se găsește în realismul epistemologic cel mai pășunist, nu avem cum să renunțăm la operaționalizare fără să renunțăm concomitent la pîinea și succesul profesional de toate zilele. Deoarece o revoluție anti-realistă în educația epistemologică a maselor nu este chiar anticipabilă, pentru depășirea operaționalizării ne rămîne soluția co-evoluției, a unei co-evoluții incrementative și tenace, cu noi, sociologii, în rolul de inițiator, organizator și integrator;

- acesta este încă un prilej pentru a argumenta de ce sociologia și exercițiul profesional de sociolog necesită autoreflexivitate, epistemologică inclusiv. Oricît ar fi de clare, reglementările procedurale ale operaționalizării va trebui să le luăm nu numai ca tehnic criticabile, ci și cu o bună îndoială de adîncime;
- dacă rămînem pe ideea că în sociologie singura modalitate de a ne măsura – mai bine sau mai prost, e treaba fiecăruia/ fiecăreia – variabilele este operaționalizarea conceptelor, rezultă că operațiile 1 – 7 din lista pentru elaborarea platformelor de măsurare sînt, integral sau în cea mai mare măsură, niște pretenții perfect inutile. M-ar dura un pic, sînt totuși invențiile mele (de fapt, o simplă rescriere a fundamentării teoretice a măsurărilor așa cum arată ea în metoda științifică), dar numai pe mine și nici pe mine cine-știe-ce (deoarece, ca orice persoană normală, pot trăi și eu în lumea propriilor fantezii, mai ales știind că am dreptate);

- problema e că, privită de unde trebuie, operaționalizarea nu este totuși decît o derogare de la metoda științifică; această derogare este licită numai și numai pentru variabile care nu pot fi exprimate în termenii vreunei teorii științifice, deci necesită *concepte fuzzy*, concepte care pot fi măsurate numai prin operaționalizare. Or, dacă niciuna dintre variabilele noastre nu poate fi măsurată altfel decît prin operaționalizare, rezultă că în sociologie nu avem nici o teorie care să ne dea, fie și pentru o singură variabilă, definiția terminologică; pe scurt, că în sociologie nu avem nici măcar o singură teorie științifică. Sînt suficient de sociolog de serai universitar ca să pot accepta nu numai ca posibilă, ci și ca foarte incitantă ideea că în sociologie, inclusiv în ceea ce ne-am putea reprezenta ca *Sociologia Magna*, nu avem nici măcar o singură teorie științifică. Vorbind însă despre profesionalism ca pilon al modernității, trebuie să luăm în calcul că profesionalitatea/ profesionalismul face pereche cu celălalt pilon, și anume cu științificitatea/ știința. Ceea ce înseamnă că, dacă sociologia nu conține niciun fel de teorie științifică, atunci profesia de sociolog este orice altceva decît profesie, de pildă sacerdoțiu sau artă; ceva ce în ideologia modernității înseamnă vrăjeală. Este clătinabil acest raționament? Iar dacă nu e, și vă informez cu respect că nu prea e, îi convine cuiva concluzia lui?

4.1.2. Limitarea consecințelor caracterului irefutabil al operaționalizării conceptelor;

4.1.2.1.

Cu trimitere expresă la sociologia ca profesie și practică profesională, chiar dacă nu am ști nimic despre teoriile pe care le conține

sociologia, ba chiar dacă ar fi riguros exact că ea nu conține nici măcar o singură teorie științifică, sîntem obligați/ obligate să jucăm adevărul celălalt. Și anume că sociologia conține suficient de multe teorii științifice sau, cel puțin, suficient de multe constructe intelective într-un fel sau altul gestionabile ca teorii științifice. Deci că avem suficient de multe variabile pentru care măsurarea prin operaționalizare este derogare ilicită. Sub această obligație, declar și susțin următoarea regulă metodologică în doi pași:

- atunci cînd avem de măsurat o variabilă, oricare ar fi ea, prima opțiune decizională este măsurarea pe definiția ei terminologică;
- apelăm la operaționalizare numai ca soluție de a doua instanță, adică numai dacă și numai după ce am constatat că nu putem sau nu ne convine să măsurăm variabila respectivă pe definiția ei terminologică;

4.1.2.2. Mai analitic și recapitulativ, aceasta înseamnă că:

4.1.2.2.1. Pentru orice variabilă pe care o avem de măsurat:

- căutăm și găsim o denumire de limbă naturală. Prin cercetarea explorativă în zona limbii naturale – adică teorii populare, teoretizări ad-hoc, *day-to-day wisdom*, ale noastre și ale celorlalte persoane implicate de cercetare – vom colecta în mod activ idei de denumire, de variație de principiu și alte idei utile măsurării;
- echivalăm denumirea de limbă naturală a variabilei în terminologia teoriei rezultate prin decizia interteoretică. Asta înseamnă că termenul (și definiția terminologică atașată lui) cu care am făcut echivalarea în teoria de încadrare distinge perfect neechivoc variabila respectivă de orice altă variabilă și totodată îi specifică o variație de principiu gestionabilă ca

suficient de clară și de completă ca să o folosim ca atare în măsurare;

- în baza teoriei de încadrare și a integrării teoretice, configurăm cea mai bună platformă pentru măsurarea variabilei, și anume prin completarea, rafinarea și validarea definiției ei terminologice în baza rezultatele obținute la activitățile de la i.

4.1.2.2.2.

Vom apela la măsurarea prin operaționalizare numai pentru variabilele care, foarte importante fiind în cercetarea noastră (de pildă pentru că sînt variabile dependente sau pentru că acuratețea măsurării lor este crucială pentru succesul prestației profesionale pe care măsurarea respectivă o servește), se află în vreuna dintre situațiile următoare:

- în timpul pe care îl ai la dispoziție, nu ai reușit să găsești termeni echivalenți suficient de convenabili pentru denumirile de limbă naturală ale variabilelor respective;
- constăți că din încadrarea teoretică și integrare teoretică îți rezultă definiții terminologice multi-etajate. Cu alte cuvinte că teoria de încadrare îți definește de fapt variabila într-o eboșă de concept operaționalizat; sau că rafinarea prin integrare teoretică te duce într-o astfel de definiție;
- clientul cercetării ține neapărat și în mod explicit să le măsoare prin operaționalizare;
- sînt variabile inedite în cercetarea social-umană. Cu alte cuvinte, că domeniul științelor social-umane nu are nici o teorie care să conțină termeni echivalenți suficient de convenabili pentru denumirile de limbă naturală ale variabilelor respective (ceea ce fiind foarte greu de probat, e mai înțelept să o recunoști și să o declini ca situație i.)

4.2. Construirea procedurală a conceptelor operaționalizate;

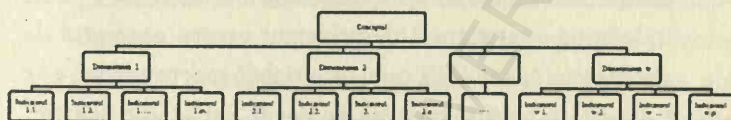
4.2.1. Construirea definiției operaționale de principiu;

- în literatura de specialitate, expresia *construirea definiției operaționale* este echivalentă cu *construirea conceptului operaționalizat*, cu *operaționalizarea conceptelor*, cu *analiza conceptuală* și cu *analiza conceptelor*¹⁷; din motive neîndoielnic importante, expresia *operaționalizare conceptuală*, la modă pe vremea studenției mele, e considerată astăzi complet inacceptabilă. Din aceeași vreme adaug și o idee oarecum exploatabilă în plan intuitiv, și anume operaționalizarea conceptelor ca *spargere a acestora în dimensiuni și indicatori*¹⁸;
- distincția între *definiția operațională de principiu* și *definiția operațională finală* (i.e. *de lucru sau efectivă*) nu este foarte frecventă în literatura de specialitate și vom înțelege mai încolo de ce. Aici precizez că iau expresia *construirea conceptului operaționalizat* și echivalentele ei împreună cu specificația *de principiu*, pentru a arăta astfel că în cercetările noastre construim două concepte operaționalizate, unul de principiu și unul de lucru, deci că producem două definiții operaționale, una de principiu, pe care o reducem apoi la una de lucru;
- definiția operațională de principiu:
 - o construim pentru fiecare dintre variabilele pe care le avem de măsurat în cercetările noastre;

¹⁷ Profesorul Septimiu Chelcea, de exemplu, spune „analiza conceptelor sociologice”. Vezi CHELCEA, S., *Metodologia cercetării sociologice*, ed. cit., cap. 4.

¹⁸ Înainte de seminariile profesorului Aculin Cazacu, care, între altele, ne antrena să operaționalizăm dihanii conceptuale de felul *situație revoluționară*, ne întrebam unii pe alții dacă ți-ai adus/ ascuțit toporul, pentru că precis vom avea de spart oareșce concepte.

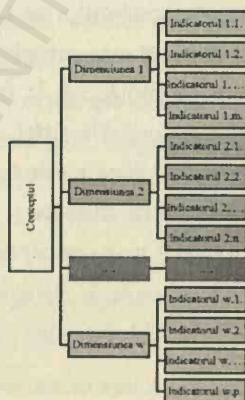
- este rezultatul operaționalizării conceptului pe care l-am stabilit pentru denumirea ei;
- constă în organizarea cunoștințelor obținute din operațiile 1 – 8 ale elaborării platformei de măsurare în arhitectura *concept, dimensiunile conceptului, indicatorii fiecărei dimensiuni*;
- pentru claritate, e bine să o configurăm mental într-o diagramă ierarhică verticală, ca în vigneta de mai jos;

Vigneta 1. Schema definiției operaționale de principiu.

Diagramă ierarhică verticală

- pentru confort grafic, în practică e de preferat machetarea ca diagramă ierarhică orizontală, ca în vigneta 2, de mai jos;

Vigneta 2. Schema definiției operaționale de principiu.

Diagramă ierarhică orizontală

- foarte important și foarte specific, acolo unde cunoștințele obținute în procesul de elaborare a platformelor de măsurare nu ne ajung, operaționalismul ne autorizează să utilizăm orice modalitate creativă din registrul teoretizărilor ad-hoc, populare inclusiv, pentru ca să producem resursele ideationale care ne lipsesc;
- o definiție operațională de principiu este exhaustivă: în ea specificăm toate dimensiunile conceptului, iar la fiecare dimensiune toți indicatorii ei;
- atenție, vorbim despre cifre sistematic foarte mari. De pildă, o definiție operațională de principiu pentru conceptul de *statut social* (o variabilă care, ca variabilă independentă, s-ar cuveni să o măsurăm destul de des în cercetările noastre) poate fi împinsă, e doar o chestie de hărnicie, pînă la ceva de ordinul a omie-omiecincisute de indicatori, circumscriși la câteva bune zeci, dacă nu sute, de dimensiuni;
- e de știut că atît la nivelul dimensiunilor cît și al setului de indicatori aferenți fiecăreia, ultimul item din listă este „etc.,” și asta probabil fără excepție. Deci că trebuie să ne punem problema dacă lista dimensiunilor pe care le-am identificat pentru un anumit concept este completă, dacă nu am uitat cumva vreuna foarte importantă; la fel despre indicatorii aferenți fiecărei dimensiuni. De altfel, supoziția importării operaționalismului în sociologie este tocmai aceea că avem de-a face cu variabile atît de stufoase și de interminabile încît nu pot fi definite decît prin concepte *fuzzy*;

4.2.1.1. Prima sub-operație a elaborării definiției operaționale de principiu este stabilirea conceptului;

4.2.1.1.1.

Practic vorbind, ea constă în stabilirea denumirii pe care o vom utiliza pentru fiecare dintre variabilele pe care le avem de măsurat;

- stabilirea conceptului este rezultatul operațiilor 1 – 7 din lista de la paragraful 3.2., unde avem lista definitivă a variabilelor de măsurat prin cercetarea noastră, fiecare cu denumirea în limbă naturală și cu echivalentul ei terminologic în teoria de încadrare. Dar, foarte important și foarte specific, operaționalismul ne autorizează să inventăm noi înșine denumirea de care avem nevoie, cu sau fără realizarea operațiilor 1 – 7, urmînd să-i definim conținutul ulterior, pe parcursul sub-operațiilor următoare;
- operaționalismul ne autorizează să folosim drept etichetă-concept atît denumirea pe care am inventat-o pentru variabila de măsurat, cît și denumirea ei de limbă naturală sau eticheta ei terminologică, separat ca și în combinație. Tipic operaționalismului, acestei denumiri îi spunem însă *concept*, deci nu *termen* și nici *etichetă terminologică*. Iar citeodată, pentru a-i evidenția dublul angajament, științific și în același timp metaforic, îi spunem *termen conceptual* (engl. *conceptual term*)¹⁹;

4.2.1.1.2.

Pentru a evita atingerile confuze cu *noțiunea generală de concept* sau, mai ales, cu *conceptele filosofiei*, e bine să ne reamintim

¹⁹ De pildă în expresii cum ar fi *the structure is a conceptual term, a metaphor suggesting the solidity and persistence of a building*. Vezi GUSFELD, Joseph R., *Two Genres of Sociology*, în HUNTER, Albert (ed.), *The Rhetoric of Social Research*, Rutgers University Press, New Brunswick and London, 1990, p. 66.

că operaționalismul a fost inventat de Percy Williams Bridgman (1882 – 1961) ca modalitate de a face măsurabile ceea ce fizicianul american respectiv (premiul Nobel pentru fizică în 1946) vedea, în domeniul său, drept *concepts* stufoase, vagi, dezordonate (engl. *fuzzy concepts*);

- utilizând noțiunea de concept, vom avea în minte sensul specializat pe care însuși P. W. Bridgman îl introduce: în cadrul operaționalismului ne referim exclusiv la variabile care nu pot fi identificate, deci măsurate, sub vreun termen, ci doar sub alte tipuri de denumiri, denumiri care atrag în mod inevitabil conținuturi stufoase, vagi, dezordonate;
- ideea centrală a operaționalismului este că variabilele pe care nu le putem măsura pe definițiile lor terminologice le putem măsura pe conceptele lor *fuzzy*, și anume prin operaționalizarea conținuturilor acestora, adică prin organizarea conținuturilor respective pe *dimensiuni* și *indicatori*, urmată de agregarea indicatorilor și apoi a dimensiunilor în *indici*;

4.2.1.2. Urmează identificarea și listarea dimensiunilor conceptului;

4.2.1.2.1.

Dimensiunile sînt fiecare dintre părțile/ atributele/ proprietățile subîntinse de concept, deci părțile/ atributele/ proprietățile pe care le are oricare dintre entitățile care compun clasa identificată sub conceptul cu care am ales să denumim variabila de măsurat. Dacă, de exemplu, variabila de măsurat și conceptul aferent ar fi „motan”, dimensiunile sînt părțile/ atributele/ proprietățile pe care le are orice motan existent sau imaginabil – mustăți, blăniță, coadă, mieunat, rasă, „statut civil”, locație, preferințe de hrănire, teritoriu, trasee de curtare etc.

- supoziția generală este că *dimensiunile sînt părți/ atribute/ proprietăți care nu pot fi măsurate ca atare*. Aceasta ori pentru că sînt compozite sau latente, deci au la rîndul lor mai multe părți/ atribute/ proprietăți, deci care nu pot fi măsurate decît indirect, în consecințe sau manifestări ale lor. Dimensiunile care pot fi măsurate ca atare le asumăm ca *indicatori*;

4.2.1.2.2. Identificarea dimensiunilor unui concept se face prin:

- organizarea pe părțile/ atributele/ proprietățile conceptului a resurselor ideationale pe care le-am generat prin operațiile 1 – 7 de la elaborarea platformele de măsurare. Atenție, asta înseamnă că pe parcursul realizării acestor operații, în special a operațiilor 3 – 7, ne-a preocupat în permanență, explicat ca și subtextual, ideea că la un moment dat o parte dintre resursele ideationale pe care le generăm, adică variațiile de principiu și seturile de indicații, sugestii, idei de măsurare, o vom avea de organizat ca dimensiuni ale conceptului care definește variabila de măsurat;
- generarea creativă, metaforică inclusiv, de resurse ideationale, direct ca dimensiuni. Atenție, operaționalismul nu distinge între modalitățile prin care avem de obținut idei despre care sînt dimensiunile (și apoi indicatorii). Nu contează dacă le obținem prin documentare (pe vreo teorie de încadrare, de pildă), prin discuții cu prietenii sau colegii, din văzduh, la inspirație sau prin sesiuni de producție în gama tehnicilor creative; ideile despre care sînt dimensiunile ni le adunăm de unde vrem, de unde putem, cum vrem, cum putem. Esențialul este ca la un moment dat să avem suficient de multe idei și să ne punem într-o situație distinctă de *just reasoning*, în care să cîntărim și ordonăm ideile

respective ca dimensiuni (și apoi indicatori) ale conceptului pe care ne vom măsura variabila. Discuția dacă respectivele dimensiuni sînt relevante pentru conceptul de măsurat – care sînt, care nu sînt, care cît de relevantă e – o facem după aceea; dar pentru a avea succes, ca în orice demers creativ, e cît se poate de folositor să avem o grămadă cît mai mare de idei de dimensiuni, ca să avem din ce alege (pentru mine, generarea creativă este avantajul cel mai simpatic al operaționalismului);

4.2.1.3.

Încheiem construirea definiției operaționale de principiu cu identificarea și listarea indicatorilor aferenți fiecărei dimensiuni;

4.2.1.3.1.

Așa cum dimensiunile sînt părțile/ atributele/ proprietățile unui concept, *indicatorii* sînt fiecare dintre părțile/ atributele/ proprietățile pe care le are o dimensiune. Pe exemplul de mai sus, dacă luăm dimensiunea „mieunat” ca dimensiune a conceptului de motan, indicatori pentru această dimensiune sînt „tonalitatea mieunatului”, „intensitatea mieunatului”, „frecvența mieunatului”, „prilejul mieunatului” etc.

4.2.1.3.2.

Supoziția generală este că *indicatorii sînt părți/ atribute/ proprietăți care pot fi măsurate ca atare sau, expresiile sînt echivalente, sînt direct observabile sau sînt direct măsurabile, respectiv sînt direct descriptibile, prin simplă inspecție sau printr-o singură întrebare;*

- în baza definiției de mai sus, distingerea indicatorilor de dimensiuni poate părea foarte simplu și sigur de operat. În

practica cercetărilor lucrurile nu stau deloc așa, și asta deoarece criteriul cu care avem de operat (caracterul direct observabil/ măsurabil) este de fapt unul compozit, care ridică foarte multe probleme ne-simple, de metodologie-epistemologie, ca și de ontologie. Simplu vorbind, operaționalismul ne spune că orice variabilă poate fi măsurată ca variabilă simplă; ceea ce înseamnă că orice dimensiune și orice concept poate fi măsurat ca atare, direct. De altfel, același operaționalism ne spune că indicatorii, dimensiunile și conceptele sînt niște chestii *interșanjabile*, deci că ceea ce într-o cercetare definim și utilizăm ca indicator, în alta poate fi dimensiune, iar în alta concept; și viceversa;

- ca să evităm confuziile, introduc următoarea simplificare: *este indicator orice chestie²⁰ pentru care putem stabili o variație de principiu, cu condiția ca acea variație să poată fi realizată ca numărare.* Pe „mieunat”, de exemplu, nu-l putem măsura ca atare, deoarece nu știm ce anume din „mieunat” să luăm în considerare; este deci o dimensiune, chiar dacă îi putem atașa o variație de principiu: „tonalitatea mieunatului”, „intensitatea mieunatului”, „frecvența mieunatului”, „prilejul mieunatului” etc. Oricare dintre aceste părți/attribute/ proprietăți ale mieunatului este susceptibilă de a fi un indicator; „frecvența mieunatului”, de exemplu, este un indicator, și aceasta pentru că variația lui de principiu, de pildă „1. foarte des”; 2. des etc.”, o putem realiza ca numărare, de pildă „din cei 500 de motani observați, 72 miaună foarte des, 112 miaună des etc.”

²⁰ Spun „chestie” ca să nu complic prematur lucrurile. Este însă vorba despre variabile: conceptele, dimensiunile și indicatorii, ca de altfel și indicii, sînt variabile, mai exact, denumiri de variabile. Mai încolo vom vedea de ce și cum.

4.2.1.3.3.

Identificarea indicatorilor unei dimensiuni o facem exact așa cum identificăm dimensiunile unui concept, cu diferența că:

- procesul de vînat, de generat și de organizat idei de indicatori îl începem după ce avem lista dimensiunilor și îl facem pentru fiecare dimensiune în parte;
- avem de vînat, de generat și de organizat idei despre părți/attribute/ proprietăți care acoperă exigența definițională a indicatorilor, adică variația numărabilă;

4.2.1.3.4.

Atunci cînd, „spărgînd” o dimensiune în indicatori ei, ajungem la vreo parte/ proprietate sau la vreun atribut care nu acoperă exigența variației numărabile, se cheamă că am ajuns la o *sub-dimensiune* a dimensiunii noastre;

- sub-dimensiunile se procesează operațional exact așa cum se procesează dimensiunile, adică vom continua cu „spargerea” lor în indicatori. Pentru eventualele situații de sub-sub-dimensiuni, nu neapărat imposibile și nici măcar excepționale în cercetările sociologice, aplicăm ideea generală că, indiferent cîte etaje vom constata că are sub ea vreuna dintre dimensiunile noastre, nu ne oprim din operaționalizare pînă nu ajungem la indicatori. Dimensiunile pe care nu reușim să le spargem pînă la indicatori nu intră în definiția operațională de lucru, cea pe care vom măsura efectiv variabila pe care o avem de măsurat;

4.2.2. Stabilirea definiției operaționale finale (i.e. efective sau de lucru);

- în acest moment al elaborării unei platforme de măsurare avem, pentru fiecare variabilă de măsurat, definiția ei operațională de principiu. Dacă nu luăm în calcul

eventualitatea sub-dimensiunilor și a sub-sub-dimensiunilor, ceea ce avem este o piramidă pe trei nivele, cu conceptul în vîrf, sub concept un număr, mărișor, de dimensiuni, iar sub fiecare dimensiune numărul ei, și mai mărișor, de indicatori. Dacă pînă aici ne-am făcut treaba cu un pic simț de răspundere, la nivelul de bază ar trebui să avem, pentru oricare din variabilele pe care le avem de măsurat, ceva de ordinul a cîtorva sute de indicatori;

- problema e că la niciuna dintre variabilele pe care le avem de măsurat în vreo cercetare nu putem măsura toți indicatorii. Știind de pildă că, în metoda anchetei nu avem voie să măsurăm cu o întrebare mai mult de un indicator, ne putem închipui cam cum ar putea arăta și cum ar putea fi aplicat un chestionar cu cîteva sute de întrebări la fiecare variabilă. Pe scurt, nici o variabilă de-a noastră nu poate fi măsurată exhaustiv, adică pe definiția ei operațională de principiu;
- în consecință, de măsurat vom măsura de fiecare dată pe o *definiție operațională efectivă* (i.e. *finală* sau *de lucru*), adică pe o reducere, în mod normal foarte restrînsă, a definiției operaționale de principiu;

4.2.2.1.

Prima sub-operație pe care o avem de făcut pentru stabilirea definiției operaționale efective este *reducția definiției operaționale de principiu*;

- asta înseamnă că avem de decis pe care dintre dimensiuni le menținem și pe care le lăsăm de-o parte, respectiv pe care dintre indicatorii fiecăreia dintre dimensiunile rămase îi punem în instrumentul de măsurare, deci îi vom măsura efectiv, și pe care îi lăsăm de-o parte;

4.2.2.1.1.

Logic ar fi să începem cu judecarea/ selectarea dimensiunilor și, abia după ce am decis care dintre ele rămîne și care nu, să facem judecarea/ selectarea indicatorilor aferenți fiecăreia dintre dimensiunile rămase; aceasta cel puțin pentru că dimensiunile de judecat/ selectat sînt mai puține decît indicatorii, deci eliminînd un mare număr de dimensiuni, scăpăm de judecarea unui număr și mai mare de indicatori. Poate fi invocată însă o logică în baza căreia e bine să începem invers, și anume cu judecarea/ selectarea indicatorilor. Deși această abordare pare să implice mai multă muncă, în realitate este vorba despre o muncă mult mai simplă, mai ușor de făcut în viteză și, mai ales, mult mai sigură decizional; aceasta deoarece criteriile pentru judecarea/ selectarea dimensiunilor sînt incomparabil mai subtile (ca să nu zic mai vagi), deci mai nesigur de administrat, decît criteriile pentru judecarea/ selectarea indicatorilor;

- în această a doua logică, să-i spunem pragmatică, începem cu indicatorii, judecîndu-i/ selectîndu-i, fără să ne pese în vreun fel de dimensiunea de care ține fiecare în definiția noastră operațională de principiu, după următoarele trei criterii:
 - i. fezabilitatea instrumentală. Vom selecta acei indicatori despre care sîntem cei mai siguri/ sigure că îi vom putea realiza cum trebuie ca itemi instrumentali. Respectiv: i.i. ca întrebări, dacă facem cercetarea în metoda anchetei; i.ii. ca secvențe comportamentale sau comportamente de observat și contexte de observare, dacă facem cercetarea în metoda observației; i.iii. ca unități și categorii de analiză, dacă facem cercetarea în metoda analizei de conținut. Indiferent cît de „tare”, de expresiv sau de important și esențial ți se pare/ îți spune literatura de

specialitate/ îți spun cei din jur că este un indicator, dacă îți dai seama că nu îl poți realiza cum trebuie în termeni de fezabilitate intrumentală și de fidelitate, nu îl vei reține în definiția ta operațională efectivă;

- ii. resursele de care dispui realmente pentru cercetarea ta. Vom alege acei indicatori pe care – în condițiile de timp, resursă umană, resurse financiare, resurse logistice, resurse manageriale ale cercetării – avem siguranța că îi putem măsura cum trebuie. Nu are rost să reții în definiția ta operațională efectivă indicatori despre care îți dai seama că nu ai timp, nu ai bani, nu ai echipamente sau nu ai oameni ca să-i măsoari în mod satisfăcător;
- iii. caracteristicile entităților social-umane din care se compune universului cercetării. Vom selecta doar indicatorii care se potrivesc în mod evident cu caracteristicile respective. Într-o cercetare care se referă, de pildă, la persoane, nu reții indicatori care se referă la organizații, la grupuri, la publicuri sau la vreo altă entitate suprapersonală;
- ca regulă de administrare a celor trei criterii de mai sus, reținem că orice neliniște ai avea cu privire la vreunul dintre ele, această neliniște este motiv pentru a pune în mod obligatoriu indicatorul respectiv sub semnul întrebării, adică pentru a judeca posibilitatea respingerii lui;
- după ce am eliminat indicatorii de eliminat în baza celor trei criterii pragmatice, este foarte probabil să constatăm că unele dimensiuni din definiția operațională de principiu, și nu chiar puține, au cam rămas chele, adică fără indicatori. În logica pragmatică, judecarea/ selectarea dimensiunilor o facem începînd cu acest criteriu; adică vom elimina dimensiunile despre care ne dăm seama că au rămas ne/ rău/ slab

indicatorizate, deci ori au rămas fără niciun indicator, ori au rămas cu indicatori nerelevanți în raport cu obiectivele cercetării noastre;

4.2.2.1.2.

Este de așteptat ca numărul de dimensiuni cu care am rămas după administrarea logicii pragmatice să fie în continuare prea mare. Pentru a finaliza reducția, ne întoarcem la prima logică și aplicăm criteriile de judecare/ selectare directă a dimensiunilor. Aceste criterii sînt mai ales următoarele:

- scopul cercetării. Scopul cercetării este răspunsul la întrebarea de ce facem cercetarea respectivă, la ce folosește stocul de cunoștințe pe care urmează să-l producem prin ea. Vom elimina dimensiunile care nu au o legătură analizabilă cu scopul cercetării. Cu atenție la faptul că, așa cum se întîmplă de multe ori, cercetările noastre au și o *agendă ascunsă*; de pildă că vrem să ne rezolvăm anumite interese de cunoaștere metodologică;
- obiectivele cercetării. Dintre dimensiunile rămase, le vom selecta doar pe acelea fără de care ne dăm seama că nu putem realiza obiectivele cercetării. Cu alte cuvinte, vom lăsa de-o parte nu numai dimensiunile care nu au în mod evident legătură cu realizarea obiectivelor cercetării, ci și pe cele despre care nu ne e suficient de clar ce legătură au;
- precizia și acuratețea de care avem nevoie în măsurarea fiecăreia dintre variabilele pe care le avem de măsurat într-o cercetare. Nu toate variabilele dintr-o cercetare trebuie măsurate ca variabile complexe, deci la un nivel foarte ridicat de precizie și acuratețe; aceasta în primul rînd pentru că precizia costă. În cercetările explicative, tipul cel mai obișnuit al cercetărilor de care avem nevoie ca sociologi practicieni,

sînt de măsurat ca variabile complexe doar variabilele O, *explanandum* (și nici pe acestea nu e nevoie, de obicei, să le măsurăm ca variabile super-complexe). Variabilele X, *explanans*, le măsurăm, cu foarte rare excepții, ca variabile simple. Judecarea/ selectarea dimensiunilor după criteriul preciziei și acurateții măsurării înseamnă practic să decidem pe care dintre variabilele unei cercetări le vom măsura ca variabile complexe; la toate celelalte, de departe cele mai multe, vom reduce conceptul la un număr foarte restrîns de dimensiuni, de obicei la una singură;

- experiența de cercetare, a noastră și a altora care au măsurat cîte ceva pe conceptul nostru sau pe concepte vecine cu el. Cu atenție foarte mare la similitudinea obiectivelor de cercetare pentru care au fost croite respectivele definiții operaționale efective; de pildă, dacă avem de măsurat *statutul social al familiei* ca variabilă *explanandum*, nu ne vom apuca să o măsurăm pe o definiție operațională redusă la dimensiunea/ indicatorul *mobila din locuință* pentru că așa a făcut, încă din 1939 și cu foarte bune garanții statistice, prestigiosul sociolog american F. Stuart Chapin și știm asta dintr-o sursă atît de sigură cum este profesorul Septimiu Chelcea²¹;
- inspirația și intuiția. *No comment*; adică văd că literatura de specialitate specifică inspirația și intuiția la capitolul definiții operaționale, dar despre cum anume să le utilizăm în rolul de criterii de judecat/ selectat dimensiuni și indicatori, nici literatura de specialitate și nici propria mea experiență nu mă autorizează la mai mult decît la *just do it*, opac sub aspect procedural, dar asta nu înseamnă că nu e încurajator;

²¹ CHELCEA, Septimiu, *Inițiere în cercetarea sociologică*, Editura comunicare.ro, București, 2004, p. 71.

4.2.2.1.3.

Este de așteptat ca reducția definiției operaționale de principiu la definiția operațională efectivă să nu o putem face dintr-o singură trecere. Vom asuma deci sub-operația reducției ca reiterare/proces recurent. Adică vom ajunge la definiția operațională efectivă după mai multe treceri ale definiției operaționale de principiu prin sita criteriilor de judecare/ selectare, inclusiv prin unele situații mult în aval. Vom putea spune da, cam aceasta este definiția mea operațională efectivă, abia după pretestarea instrumentului/instrumentelor de cercetare;

- ca atitudine intelectuală generală, cel mai avantajos este să ne menținem în ceea ce aș numi ostilitate popperiană. Colecția de dimensiuni și de indicatori aferenți acestora, cea pe care am adunat-o sub denumirea de definiție operațională de principiu, am adunat-o noi înșine, prin eforturi adeseori impurtante și prin găselnițe adeseori încântătoare; e normal să fim amoreați/ amorezați de rezultatele unei munci atât de voluminoase, atât de productive și atât de recompensatorii în planul satisfacției intelectuale. Problema e că, în ordine de pragmatică a cercetării, cea mai mare parte a rezultatelor acestei munci o avem de eliminat. Nu le vom drăgăli deci în nuanțe, ci vom opera la rece, forțând criteriile de judecare/ selecție ca judecăți tari, centrate pe ideea de a elimina, nu de a păstra;

4.2.2.2.

A doua și ultima sub-operație pe care o avem de făcut pentru stabilirea definiției operaționale efective este construirea variației de principiu (i.e. teoretice) a conceptului operaționalizat;

- în acest moment avem definiția operațională efectivă, adică i. conceptul care denumește variabila de măsurat; ii. dimensiunile selectate pentru conceptul respectiv; iii. pentru

fiecare dimensiune, indicatorii selectați; iv. pentru fiecare indicator variația sa de principiu, adică stările în care este posibil să găsim variabila măsurată de fiecare indicator. Problema de soluționat acum este stabilirea variației de principiu a conceptului, adică stările posibile ale variabilei pe care ne-am propus să o măsurăm cu conceptul pe care l-am operaționalizat pînă aici;

- în acest moment știm care este variația de principiu a fiecăruia dintre indicatorii selectați, variație care poate fi realizată ca numărare. Știm de asemenea că măsurarea efectivă o vom face punînd indicatorii selectați într-un instrument de cercetare (de fapt, de măsurare) și numărînd cu respectivul instrument cîte dintre entitățile care compun universul cercetării noastre corespund fiecăreia dintre stările posibile ale fiecărui indicator;
- ceea ce încă nu știm este cum vom agrega numărările făcute la fiecare indicator într-o variație la nivelul conceptului;
- despre această variație agregată este esențial să știm că:
 - i. e adevărat, ea poate fi făcută și după ce am ieșit din teren, deci pe indicatorii deja măsurați. Dar este incomparabil mai sigur să proiectăm schema de agregare, să o judecăm, să o încercăm și să o finisăm înainte de a proiecta instrumentul de cercetare;
 - ii. dacă în definiția operațională efectivă avem mai mult de o dimensiune, schema noastră de agregare va avea două nivele, respectiv agregarea indicatorilor pentru stabilirea variației de principiu a fiecărei dimensiuni, urmată de agregarea dimensiunilor pentru stabilirea variației de principiu a conceptului;
 - iii. schemele de agregare sînt totalmente diferite cînd e vorba despre variabile continue, respectiv cînd e vorba

despre variabile discrete. Cu precizarea că un construct operațional, fie el concept, fie el dimensiune, în care avem fie și o singură variabilă discretă îl vom asuma ca definind o variabilă discretă; iar variația lui de principiu va fi o tipologie (adică ceva cu „căsuțe”), nu un continuum (adică ceva cu „grade”);

4.2.2.2.1.

Schema de agregare pentru conceptele operaționalizate care definesc variabile continue. *Indicii*²² și construirea lor;

- precizarea cea mai importantă este că putem construi indici numai și numai pentru concepte care definesc variabile continue, adică se compun din dimensiuni care sînt compuse exclusiv din indicatori care definesc variabile continue, deci se pretează la măsurare ordinală;
- A. ca exemplu-reper vom lua definiția operațională efectivă din figura 1, următoare, definiție operațională destinată măsurării conceptului *stabilitatea intenției de vot la alegerile prezidențiale*. (Cu mici modificări, el poate fi utilizat pentru proiectarea oricărui tip de campanie electorală, nu numai a celor pentru alegerile prezidențiale. Îl voi descrie un pic mai pe larg pentru că poate fi utilizat pentru proiectarea oricărei campanii de marketing; eu de pildă l-am folosit, cu modificările de rigoare, pentru bere, prin cercetări care profilează consumatorii pe grade de stabilitate față de fiecare dintre mărcile de pe piață.)

²² Un indice, doi indici – se pronunță cu accentul pe prima silabă. A nu se confunda cu *indiciile*, de la un *indiciu*, două *indicii*, care de altfel se pronunță cu accentul pe a doua silabă.

Dimensiunile	Indicatorii
1. stabilitatea istorică a intenției de vot la alegerile prezidențiale	1.1. orientarea votului declarat pentru alegerile prezidențiale de acum doisprezece ani
	1.2. orientarea votului declarat pentru alegerile prezidențiale de acum opt ani
	1.3. orientarea votului declarat pentru alegerile prezidențiale imediat anterioare
2. stabilitatea structurală a intenției de vot	2.1. intenția de vot la alegerile de primar
	2.2. intenția de vot la alegerile pentru consiliul local
	2.3. intenția de vot la alegerile pentru consiliul județean
	2.4. intenția de vot la alegerile pentru camera deputaților
	2.5. intenția de vot la alegerile pentru Senat
3. omogenitatea intențiilor de vot (la alegerile prezidențiale) în grupurile primare	3.1. omogenitatea intențiilor de vot în familia de apartenență
	3.2. omogenitatea intențiilor de vot în grupul de muncă
	3.3. omogenitatea intențiilor de vot în grupul de prieteni

Figura 1. Definiție operațională efectivă pentru conceptul *stabilitatea intenției de vot*²³ (la alegerile prezidențiale)

- competența și prestațiile de *spin doctor* centrate pe conceptul *stabilitatea intenției de vot* rezolvă situația, tipică și fundamentală în campaniile electorale, *clientului mei nu îi ajunge numărul de votanți (i.e. intențiile de vot) pe care mi-l arată sondajele, de unde iau votanții care îi lipsesc. (Îi iau de la „nehotăriți” e soluție numai pentru nătăfleți, „alegători nehotăriți” nefiind*

²³ Datoriez acest concept (ca și competența în campanii electorale asociate lui) *spin doctor*-ilor americani alături de care am avut șansa să lucrez în campania electorală pentru alegerile din 1996 (ca director de cercetare în echipa Ion Iliescu). În special lui Joe Shumate, Dick Dresdner, George Gorton și Ed Slavin. „Mercenarii americani”, cum binevoia „presa democratică” din România acelei vremi să-i numească, veneau la noi după ce, în vara lui 1996, l-au făcut pe Boris Elțin președintele Rusiei, după o campanie în care și-au luat clientul de la 6% intenții de vot, față de 40% contracandidatul său, Valerii Djuganov. (Despre această campanie s-a făcut și un film artistic, *Spinning Boris*, 2003, în regia lui Roger Spottiswoode, după un scenariu de Yuri Zeltser și Grace Cary Bickley, cu Jeff Goldblum, Anthony LaPaglia și Liev Schreiber în rolurile principale).

decît o mărime de calcul, ceva în genul „avioane fără frecare” sau „punct material”). Ideea „mercenarilor americani” este să determine, pentru fiecare dintre candidații angajați în competiția electorală, *bazinul electoral* al fiecăruia (adică alegătorii care au declarat la sondaje că intenționează să voteze candidatul respectiv) pe nivele de stabilitate ale intenției de vot. Respectiv „1. alegători foarte stabili ai candidatului C_1 ; 2. alegători stabili ai candidatului C_1 ; 3. alegători nici stabili, nici instabili ai candidatului C_1 ; 4. alegători instabili ai candidatului C_1 ; 5. alegători foarte instabili ai candidatului C_1 ”. Rezultă o campanie electorală incomparabil mai deșteaptă decît cele posibile cu ideea de „nehotărîți”. (În baza profilelor pe care le facem pentru fiecare candidat, pe fiecare dintre nivelele de stabilitate ale alegătorilor săi potențiali: i. nu vom ținti alegătorii *foarte stabili* și *stabili* ai competitorilor, pentru că n-am face decît să irosim resurse; ii. vom ținti alegătorii *nici stabili*, *nici instabili* și pe cei *instabili* ai competitorilor, cu scopul de a le accentua îndoielile și de a-i ține acasă în ziua alegerilor; iii. vom ținti alegătorii *foarte instabili* ai competitorilor, cu scopul de a le accentua foarte mult instabilitatea opțiunii și de a-i reorienta pe clientul nostru. Dacă nu ne ajung, ne ducem și la *instabili* ai competitorilor; iv. pentru alegătorii *nici stabili*, *nici instabili*, *instabili*, respectiv *foarte instabili* ai clientului nostru, producem o campanie de securizare, ca să nu ni-i fure *spin doctori*-i concurenți.)

- problema e cum măsurăm variabila *stabilitatea intenției de vot*;
- dată fiind viteza cu care se lucrează în campaniile electorale, e evident că nu o vom putea măsura prin metoda observației și nici prin analiză de conținut; o măsurăm deci în metoda anchetei, și anume pe procedeul uzual în

campaniile electorale, sondajul de opinie, eventual completat cu interviuri de grup (engl. *focus-group interview*). Apropo de viteză, este foarte probabil să ne treacă prin minte să o măsurăm ca variabilă simplă, direct ca indicator, cu o întrebare închisă sau semi-închisă, pusă imediat după întrebarea care măsoară intenția de vot, întrebare în genul „cît de hotărît/ă sînteți să votați cu cine/ cum ați declarat la întrebarea de dinainte”, cu variantele de răspuns „1. sînt foarte hotărît/ă; 2. sînt destul de hotărît/ă; 3. nu știu ce să zic, oi mai vedea; 4. nu prea sînt hotărît/ă; 5. nu sînt deloc hotărît/ă”. Ar urma să interpretăm răspunsurile ca nivele de stabilitate, de la „intenție de vot foarte stabilă”, varianta 1, la „intenție vot foarte instabilă”, varianta 5. Presupun că nu e greu de înțeles de ce o astfel de precizie/ acuratețe a măsurării nu e suficient de demnă de încredere, atît timp cît știm că toată campania clientului nostru, toate resursele și toate eforturile, urmează să fie orientate pe această măsurare;

- o vom măsura deci ca variabilă complexă, deci pe un concept operaționalizat, „spart” adică în dimensiuni, iar acestea „sparte” în indicatori, începînd cu construirea definiției lui operaționale de principiu și continuînd cu reducția ei la versiunea de lucru. (Apropo, definiția din figura 1 este de fapt o definiție de principiu; indicatorii dimensiunii 3 sînt foarte dificil și nesigur de instrumentat cum trebuie, de obicei renunț la ei.) Problema măsurării variabilei *stabilitatea intenției de vot* este cum agregăm variația ei ca variabilă distinctă (i.e. „1. alegători foarte stabili; 2. alegători stabili etc.”) din variațiile „spărturilor” – indicatori, respectiv dimensiuni;
- pe exemplul-reper procedăm așa:

- pentru dimensiunea 1., indicatorul 1.1. îl măsurăm cu o întrebare deschisă, ale cărei răspunsuri le vom semnifica și grupa în următoarele variante: „1. declară un vot perfect aliniat politic cu intenția de vot actuală; 2. declară un vot oarecum aliniat politic cu intenția de vot actuală; 3. NS, NR și altele în această gamă (de pildă „nu am votat acum doisprezece ani” sau „acum doisprezece ani nu aveam vârsta pentru a vota”), nu declară sau declară un vot neclar apropo de alinierea politică la intenția de vot actuală; 4. declară un vot oarecum contrar sub aspect politic în raport cu intenția de vot actuală; 5. 4. declară un vot contrar sub aspect politic în raport cu intenția de vot actuală.” Acestor variante le atașăm câte o valoare numerică de felul următor: +2 pentru varianta 1, cu semnificația „intenție de vot foarte stabilă”; +1 pentru varianta 2, cu semnificația „intenție de vot stabilă”; 0 (zero) pentru varianta 3, cu semnificația „intenție de vot nici stabilă, nici instabilă”; -1 pentru varianta 4, cu semnificația „intenție de vot instabilă”; -2 pentru varianta 5, cu semnificația „intenție de vot foarte instabilă”. Procedăm la fel cu indicatorii 1.2. și 1.3. Variația dimensiunii 1 o obținem însumând scorurile la fiecare indicator; ea se va situa între +6, indicând stabilitate maximă, și -6, indicând instabilitate maximă;
- dimensiunea 2 o măsurăm la fel ca pe dimensiunea 1. Având însă cinci indicatori, variația ei se va situa între +10, indicând stabilitate maximă, și -10, indicând instabilitate maximă;
- la dimensiunea 3 și indicatorii ei renunțăm, din motive de precaritate a instrumentării lor, definiția noastră operațională efectivă rămânând la dimensiunile 1 și 2, fiecare cu indicatorii ei;

- variația variabilei *stabilitatea intenției de vot* o determinăm însumând scorurile la cele două dimensiuni. Iar pentru că ponderea indicatorilor în fiecare dimensiune, respectiv ponderea dimensiunilor în concept le-am stabilit ca egale, variația variabilei *stabilitatea intenției de vot* o determinăm însumând scorurile la cei opt indicatori. Ne rezultă o variație ordinală cu o extremă la + 16, indicând stabilitate maximă, cu cealaltă la -16, indicând instabilitate maximă, și cu mijlocul la 0, indicând nici stabilitate, nici instabilitate. Gradăm acest continuu pe cinci trepte, și ne iese o măsurare de felul următor: 1. între +10 și +16 = alegători foarte stabili (ai candidatului C_1); 2. între + 3 și +9 = alegători stabili; 3. între -2 și +2 = alegători nici stabili, nici instabili; 4. între -3 și -9 = alegători instabili; 5. între -10 și -16 = alegători foarte instabili;
- B. elaborarea schemelor de agregare pentru conceptele care definesc variabile continue o începem cu indicatorii, dimensiune cu dimensiune;
- uitându-ne la variația de principiu a fiecărui indicator, fiecareia dintre stările lui posibile îi alocăm o valoare din mulțimea numerelor naturale, i.e. un *scor*. Dat fiind faptul că indicatorii aceștia denumesc în mod obligatoriu variabile continue, valorile pe care le alocăm vor reproduce cât mai clar caracterul ordinal al stărilor lui posibile, adică faptul că fiecare se situează undeva pe un continuum de genul mare/mic, important/ neimportant, sus/ jos. La variabilele pentru care putem inventa un zero natural, cum sînt de pildă indicatorii din exemplul-reper, valorile pe care le alocăm sînt negative la stînga lui zero și pozitive la dreapta lui. La variabilele la care nu putem inventa sau nu ne interesează un astfel de zero, toate valorile sînt ori negative ori pozitive.

Ideea este de scară, de gradare a continuumului; nu e obligatoriu să îl gradăm pe cinci trepte, o putem face și pe trei sau, dacă avem nevoi și condiții pentru o măsurare mai fină, pe mai mult de cinci, dar e aproape de fiecare dată justificat să gradăm într-un număr impar de trepte;

- se întâmplă destul de des să ne trecă prin minte că distanța dintre stările posibile ale cutărui indicator este mai mare decât sugerează distanța dintre numerele naturale $+1$ și $+2$, să zicem. De pildă că, la indicatorul 3.1. din exemplul-reper, varianta „toți membrii (adulți ai) familiei intenționează să voteze același candidat”, adică valoarea $+2$ în schema mea, indică o stabilitate a intenției de vot semnificativ mai mare decât îmi sugerează valoare $+1$ pe care am alocat-o celei de-a doua trepte de stabilitate, și anume varianta „membrii (adulți ai) familiei intenționează să voteze același candidat, cu excepția tatălui”; pentru a prinde mai îndeaproape diferența pe care mi-o spune intuiția, primei trepte parcă i-aș alocă un $+3$, poate chiar un $+4$. Nimic nu ne poate împiedica să soluționăm acest gen de situații după cum ne taie capul; problema este însă una foarte tăioasă, pentru că ea angajează în mod direct și consistent validitatea măsurării noastre: de unde să știm dacă intuiția ne-a servit cu exact atita discriminare cantitativă câtă trebuie?
- o altă problemă cu scorurile pe care le alocăm stărilor posibile ale unui indicator este cu câtă aritmetică ne putem permite să le încărcăm. Pe exemplul-reper, dacă putem să spunem de pildă că scorul -2 indică o instabilitate aritmetică de două ori mai mare decât scorul -1 și să facem diverse calcule în această bază;
- C. continuăm cu dimensiunile. Stabilim variația de principiu a unei dimensiuni prin însumarea scorurilor maxime,

respectiv minime ale indicatorilor ei și gradarea variației pe trei, pe cinci sau pe mai multe trepte. În exemplul-reper, pentru a stabili variația de principiu a fiecăreia, însumăm simplu scorurile de la indicatorii ei; nu avem niciuna dintre problemele care pot surveni în această operație, probleme care sînt în special următoarele;

- posibilitatea ca indicatorii unei dimensiuni să fie orientați în sensuri contrare; adică ceea ce la unii dintre ei varianta a cincea, de pildă, să însemne foarte mult/ foarte important/ foarte frecvent/ foarte bine, iar la alții să însemne exact invers, foarte puțin/ foarte neimportant/ foarte rar/ foarte rău. Este o situație care survine foarte frecvent în anchetele noastre, iar rațiunea ei este metodologic perfect justificată: întrebările cu care măsurăm indicatorii unei dimensiuni le punem de regulă una după alta; ca să nu ne aducem subiecții în situația de a răspunde automat, deci pentru a-i menține atenți, intercalăm întrebările astfel încît la unele variantele de răspuns să fie în ordinea foarte mult/ foarte important/ foarte frecvent/ foarte bine – foarte puțin/ foarte neimportant/ foarte rar/ foarte rău, iar la altele în ordinea inversă, respectiv foarte puțin/ foarte neimportant/ foarte rar/ foarte rău – foarte mult/ foarte important/ foarte frecvent/ foarte bine. Pentru gestiunea corectă a acestor situații, soluția este simpla atenție: vom fi atenți/ atente la felul în care alocăm scorurile fiecăruia dintre indicatorii unei dimensiuni;
- se întîmplă destul de des să ne trecă prin minte că indicatorii aferenți unei dimensiuni nu au o putere de caracterizare/ reprezentativitate egală, deci că unii sînt mai tari/ mai importanți decît alții în caracterizarea dimensiunii respective. Pe exemplul-reper, că pentru dimensiunea 3., omogenitatea intențiilor de vot în grupurile primare, indicatorul 3.1.,

omogenitatea intențiilor de vot în familia de apartenență, este semnificativ mai tare/ mai important decît indicatorul 3.3., omogenitatea intențiilor de vot în grupul de prieteni, iar acesta este mai tare/ mai important decît indicatorul 3.2., omogenitatea intențiilor de vot în grupul de muncă; aceasta deoarece intuiția ne sugerează că oamenii sînt mai influențați de ceea ce cred membrii familiei lor decît de ceea ce cred membrii grupului lor de prieteni, respectiv că sînt mai influențați de ceea ce cred membrii grupului lor de prieteni decît de ceea ce cred colegii lor de muncă. Soluția cea mai frecventă pentru acest gen de situații este să ponderăm intuitiv indicatorii unei dimensiuni alocîndu-le niște coeficienți de multiplicare diferiți, cu atît mai mari cu cît indicatorul respectiv ni se pare mai tare/ mai important. În acest sens, m-aș gîndi ca scorurile de la indicatorul 3.1. să le înmulțesc cu 4, pe cele de la indicatorul 3.3. să le înmulțesc cu 2, iar pe cele de la indicatorul 3.2. cu 1 (adică rămîn ca atare); în acest fel tăria/ importanța indicatorului 3.1. în total dimensiune va fi de patru ori mai mare decît cea a indicatorului 3.2. și de două ori mai mare decît cea a indicatorului 3.3.

- ca și la povestea cu scorurile alocate indicatorilor, avem și aici problema validității discriminării cantitative, de data asta a coeficienților alocați indicatorilor, respectiv problema operațiilor aritmetice pe care avem voie să le facem cu scorurile, multiplicare sau nemultiplicate, însumate ca variație de principiu a dimensiunilor;
- D. finalizăm elaborarea schemelor de agregare pentru conceptele care definesc variabile continue prin agregarea dimensiunilor în conceptul pentru care le-am selectat;
- se face așa cum se face agregarea indicatorilor într-o dimensiune, tot cu eventualii coeficienți de multiplicare, însumarea

de maximumuri și de minimumuri și apoi gradarea variației pe câte trepte ne convine, respectiv pe trei, pe cinci sau pe mai multe. Obținem astfel variația de principiu (sau teoretică) la nivelul conceptului, adică știm ce semnificație are fiecare dintre scorurile totale posibile, ca variație a variabilei pe care o avem de măsurat sub conceptul cu care am identificat-o;

- de asemenea, avem aceleași probleme de validitate, mutate însă la nivelul conceptului. Problematika validității și validării constructelor operaționale este o problemă mai generală, pe care trebuie să ne-o punem și în legătură cu schemele de agregare pentru conceptele care definesc variabile discrete; totodată, a elabora o schemă de agregare pentru conceptele care definesc variabile continue este cam același lucru cu a construi o scală de atitudine, adică o putem face prin șirul de operații și la nivelele de acuratețe/ precizie/ complexitate cu care construim scalele de atitudine. Din aceste motive și date fiind complexitatea și importanța ei, o vom aborda ca problemă distinctă;
- E. în general, conceptele măsurate ca indici le numim *indice de ...*;
- pe exemplul-reper avem un *indice de stabilitate a intenției de vot*, iar dacă, de pildă, am măsura ca indice toxicitatea culturii organizaționale, am avea un *indice de toxicitate a culturii organizaționale*;
- e de asemenea de reținut că orice variabilă măsurată ca indice o putem numi *variabilă-index*; cu alte cuvinte, că *indice* este echivalent cu *variabilă-index*, deci că se înțelege același lucru dacă spunem *indicele de stabilitate a intenției de vot* sau *variabila-index stabilitatea intenției de vot*, respectiv *indicele de toxicitate a culturii organizaționale* sau *variabila-index toxicitatea culturii organizaționale*;

4.2.2.2.2.

Schema de agregare pentru conceptele operaționalizate care definesc variabile discrete. *Tipologizarea*;

- vorbim despre conceptele a căror variație de principiu nu este constituită din trepte gradate pe vreun continuum, ci din „căsuțe” între care nu există nici un fel de altă relație în afară de aceea că sînt perfect distincte unele față de altele. Evident, în această situație se află conceptele care definesc *per se* variabile discrete. Atenție însă, repet, atunci cînd într-o definiție operațională de principiu avem fie și un singur indicator care definește o variabilă discretă, variabila defini-tă de conceptul pe care îl operaționalizăm este în mod ere-ditar o variabilă discretă;
- esențialul despre conceptele operaționale care definesc va-riabile discrete este că nu admit indici; ceea ce înseamnă că variația lor de principiu o construim printr-o altă schemă de agregare decît agregarea într-un indice;
- schema de agregare cu care construim variația de principiu a unui concept operaționalizat care definește o variabilă dis-cretă este *tipologizarea*;
- prin tipologizare înțeleg construirea de tipologii. Așa cum le utilizez aici, *tipologizarea* este opusă *construirii de indici*, iar noțiunea de *tipologie* este opusă noțiunii de *indice*; în vorbirea normală, indicii sînt și ei tipologii, și anume tipologii continue. Forțez opoziția *tipologizare – construire de indici*, respectiv *tipologie – indice* tocmai pentru a sublinia că, pentru conceptele operaționalizate care definesc variabile discrete, schema de agregare cu care le construim variația de principiu este cu totul alta decît cea cu care construim variația de principiu a con-ceptelor care definesc variabile continue. Respectiv că

variația de principiu a conceptelor care definesc variabile discrete, deci rezultatul tipologizării, este compusă din tipuri, adică din „căsuțele” reciproc etanșe care rezultă din tipologizare;

- cînd am decis să măsurăm un concept ca variabilă simplă, pentru construirea variației lui de principiu avem de făcut o tipologie simplă, unicriterială. Cînd am decis să măsurăm un concept ca variabilă complexă, pentru construirea variației lui de principiu avem de făcut o tipologie compusă, multicriterială;
- regulile pe care le avem de respectat în gestiunea schemelor de agregare cu care construim variații de principiu pentru conceptele operaționalizate care definesc variabile discrete sînt regulile de bază ale tipologizării, și anume claritatea, identitatea (i.e. distinctivitatea) și intersectabilitatea criteriilor, respectiv exclusivitatea și exhaustivitatea categoriilor („căsuțelor”) rezultate;
- codurile pe care le alocăm „căsuțelor” dintr-o tipologie nu sînt decît niște etichete, un fel de abrevieri pentru „cărțile de identitate” ale căsuțelor respective. Ele nu se pretează la niciun fel de operație aritmetică;

4.2.3. Noțiuni complementare, precizări și simplificări;

4.2.3.1. Interșanjabilitatea²⁴ conceptelor, dimensiunilor și indicatorilor;

- prin *interșanjabilitatea conceptelor, dimensiunilor și indicatorilor* se înțelege că sub denumirea/ eticheta verbală a unei variabile, într-o cercetare putem măsura un concept, iar în

²⁴ Pe românește, cuvîntul este făcut după *interchangeabilité*, destul de convenabil în franceză, limba în care a fost inventat; pe englezește se spune *interchangeability*. Pe românește ar mai putea fi „interschimbabilitate”, neconvenabil, motiv pentru care rămînem la „interșanjabilitate”, barbarism care prezintă avantajul de a fi deja circulat în limbajul nostru de specialitate.

altă cercetare o dimensiune sau un indicator; și viceversa. Cu alte cuvinte, că denumirile/ etichetele verbale sub care ne măsurăm variabilele nu sînt, în mod obligatoriu și odată pentru totdeauna, unele concepte, altele dimensiuni, iar celelalte indicatori. Și, atenție, că le putem realiza în rețete de măsurare de concept, de dimensiune sau de indicator, de fiecare dată după pofa inimii noastre;

- cită vreme o raportăm doar la denumirile/ etichetele de variabile, interșanjabilitatea este ceva suficient de evident ca să nu fie și foarte important;
- simplu vorbind, deoarece operaționalismul nu ne obligă la etichetări terminologice, înseamnă că ne putem boteza variabilele cum vrem noi; iar dacă eu mi-am botezat o variabilă „vineri verde” să zicem, și am decis să o măsoz drept concept, adică prin operaționalizare, aceasta nu înseamnă că un alt sociolog, din pură întîmplare, să boteze aceeași variabilă (sau pe alta, natura situației e aceeași) tot „vineri verde” și să o măsoare ca indicator. În acest registru, nu vorbim decît despre arhi-banala arbitraritate a semnelor în raport cu semnificația (dacă nu știe dinainte ce înseamnă aceste semne, nimeni nu poate spune la ce se referă sonoritatea sau forma grafică a lui „copil”, „enfant”, „child”, „kinder”);
- mai mult însă, și e folositor să ținem mine asta și pentru alte prilejuri, orice denumire/ definiție terminologică este justificată, deci este „interșanjabilă”. Deoarece nu pot fi decît *stipulări*, denumirile/ definițiile terminologice nu pot fi false. Ele pot fi *neadecvate*, și anume dacă le scoatem din teoria din care fac parte și oitem să le reprecizăm sensul actual; *proaste* pot fi numai dacă teoria în care sînt enunțate este invalidată într-un fel sau altul;

- problema cu interșanjabilitatea devine foarte complicată dacă ne trece prin minte că este vorba nu numai despre denumiri, ci și despre variabilele la care acestea se referă; cu alte cuvinte că interșanjabile nu sînt doar denumirile, ci și variabilele pe care acestea le desemnează. Astfel,
- interșanjabilitatea înseamnă că o variabilă pe care, într-o cercetare, o definim și o măsurăm ca indicator, în altă cercetare sîntem perfect autorizați/ autorizate să o definim și să o măsurăm ca dimensiune, deci cu „spargerea” ei în indicatori și agregarea variației acestora, sau drept concept, pe care să-l măsurăm prin operaționalizare, ca pe toate conceptele. La fel, variabila pe care într-o cercetare am definit-o și măsurat-o drept concept, cu toată povestea operaționalizării lui, în altă cercetare sîntem perfect autorizați/ autorizate să o definim și să o măsurăm (ca dimensiune sau) ca indicator, deci într-o măsurare directă;
- ceea ce ne încurcă este exigența, definitorie pentru operaționalizare, ca indicatorii să fie în mod obligatoriu variabile care pot fi măsurate ca atare, adică direct măsurabile, descriptibile prin simplă inspecție. Or, ca să ne putem da seama în mod neechivoc și suficient de prompt dacă o variabilă este sau nu este direct măsurabilă, ea ar trebui să aibă niște caracteristici „naturale” de un cu totul alt fel decît cele pe care le vedem la variabilele-dimensiune și la variabilele-concept;
- ceva este evident și grav în neregulă cînd spui că numai unele variabile pot fi măsurate ca atare, adică direct, iar în același timp spui că variabilele sînt interșanjabile, deci că orice variabilă poate fi măsurată direct, ca indicator, sau indirect, ca dimensiune sau concept. Aceasta este una dintre contradicțiile funciare ale operaționalismului. Încercările

de a scăpa de ea prin re-reglări mai subtile în metabolismul ontologic și epistemologic al acestuia nu fac decît să-i suplimenteze irefutabilitatea *Il faut couper net*, iar simplificarea pe care o susțin este următoarea: atunci cînd judecăm dacă o variabilă e de măsurat direct sau e de măsurat indirect ne uităm numai și numai la nivelul de acuratețe la care obiectivele și resursele cercetării ne indică să o măsurăm. Este deci exclusiv o chestiune de decizie: i. variabilele pe care obiectivele cercetării ne obligă, iar resursele cercetării ne permit să le măsurăm cu mare precizie și acuratețe, adică drept concepte, le măsurăm indirect, deci prin operaționalizare. La fel cu un etaj mai jos, cînd e vorba despre variabile pe care le-am identificat drept dimensiuni ii. pe toate celelalte variabile din cercetare, deci pe cele pe care le-am produs ca indicatori, le măsurăm direct, adică făcîndu-le rost într-un fel sau altul de variații de principiu care se pretează la măsurarea ca atare, directă, prin simplă inspecție;

4.2.3.2.

Trebuie să redeschidem cazul interșanjabilitate, măsurare directă/ măsurare indirectă, și anume în versiunea *variabile simple* (sau *manifeste*) și *variabile complexe* (sau *latente*). Aceasta deoarece literatura noastră de specialitate ține foarte mult să ne „ajute” cu un suport ontologic pentru deciziile noastre în privința acurateței măsurărilor;

4.2.3.2.1.

Sintetizînd ce spune în chestiune literatura de specialitate, ne rezultă o scară simplitate/ complexitate de felul următor:

VARIABILĂ SIMPLĂ: direct observabilă; măsurarea ei poate fi redusă la măsurarea unui indicator, deci măsurare uni-item; poate fi a-teoretică.

VARIABILĂ COMPLEXĂ: nedirect observabilă la un nivel de validitate/ fidelitate acceptabil; măsurarea ei convenabil de validă/ fidelă poate fi realizată numai prin măsurarea a minimum doi indicatori și agregarea celor două măsurări; deci multi-item, deci schemă de agregare; obligatoriu teoretică.

VARIABILĂ SCALĂ: itemii au o cauză comună.

VARIABILĂ INDEX: itemii au o consecință comună.

VARIABILĂ EMERGENTĂ: itemii fac parte dintr-o categorie supraordonată, fără ca asta să însemne că au o cauză comună sau că au vreo consecință comună.

VARIABILA SUPERCOMPLEXĂ: nedirect observabilă la un nivel de validitate/ fidelitate acceptabil; măsurarea ei convenabil de validă/ fidelă poate fi realizată numai prin măsurarea a minimum două dimensiuni. Dimensiune = „sub-variabilă” complexă.²⁵

- după cum se vede, în definirea caracterului simplu sau complex al variabilelor este invocată o componentă ontologică, explicită la unele, și anume la *variabilele scală*, *variabilele index* și *variabilele emergente* (a avea/ a nu avea o cauză, respectiv o consecință comună), implicită la celelalte (se vorbește despre teorie în cheie realist-științifică, deci implicit despre o anumită referențialitate). Rezultă că în decizia pe care variabile le măsurăm ca variabile simple și pe care ca variabile complexe, am avea de luat obligatoriu în calcul că unele variabile sînt, prin însăși natura lor, simple, deci nu pot fi măsurate decît ca indicatori, iar altele, tot prin natura lor, sînt complexe, în diverse grade de complexitate, deci nu pot fi măsurate decît ca dimensiuni, respectiv concepte;
- din păcate, tributară realismului științific, literatura noastră de specialitate ne oferă ca suport ontologic ceva

²⁵ După DE VELLIS, Robert F., *Scale Development. Theory and Application*, second edition, Sage Publications, Thousand Oaks, 2003, p. 11 și următoarele.

nu numai foarte vag gestionabil ca procedură, ci și perfect contradictoriu față de constructivismul implicat de interșanjabilitate. Dacă variabilele noastre ar fi prin natura lor simple, complexe, emergente, supercomplexe etc., ar trebui ca teoriile noastre să reflecte cumva această natură multi-etajată, deci să semene foarte îndeaproape cu teoria științifică standard;

- în această situație, interșanjabilitatea nu ar putea produce decât colecții de atentate și de neghiobii. Pentru că, dacă rămân în una și aceeași teorie, este un atentat să iau și să măsoar drept indicator o variabilă pe care teoria respectivă o definește ca dimensiune, conjurându-mă astfel să o măsoar indirect, pe indicatorii pe care mi-i livrează în definiția ei; nu mai vorbim despre atentatul de a măsura drept indicator o variabilă pe care teoria respectivă o definește drept concept. Respectiv pentru că este o neghiobie să iau o etichetă de variabilă dintr-o teorie, unde denumeste în mod expres un concept, o dimensiune sau un indicator, și să o utilizez în altă teorie, unde o măsoar cum vor mușchii mei – ca indicator, dimensiune sau concept; și asta doar așa, pentru că nu m-a dus mintea (de pildă, la confuziile pe care le generez folosind eticheta respectivă ca atare);
- desigur, putem judeca drept o mare curiozitate, poate chiar drept vinovăție, de ce teoriile sociologice (și, în general, teoriile din domeniul social-uman) nu prea arată a teorie științifică standard. Până una-alta însă, teoriile noastre, sau măcar cele mai interesante dintre ele, își definesc și procesează variabilele prin concepte *fuzzy*, în cel mai fericit caz prin combinații de termeni și concepte *fuzzy*;

4.2.3.2.2.

Precizarea pe care o introduc, nimic altceva decât o ranforsare a simplificării de la măsurările directe și indirecte, este următoarea: simplitatea/ complexitatea este o proprietate a măsurărilor noastre, nu a variabilelor pe care le avem de măsurat;

- mai analitic, problema simplității sau complexității variabilelor pe care le avem de măsurat nu este o problemă de ontologie, ci o problemă de decizie, și anume:
 - este pur și simplu nefolositor să ne gândim cum este o variabilă „în realitate”, adică prin natura sa, pentru a ne da seama dacă e simplă sau complexă (de altfel, nu este numai nefolositor, ci și remarcabil de rudimentar). Dacă e să ne facem ceva inteligent și folositor în această privință, vom asuma orice variabilă pe care o avem de măsurat ca și când în realitate ar fi nu complexă, ci înfricoșător de complexă;
 - ceea ce avem de fapt de făcut este să decidem la ce nivel de simplitate/ complexitate ne convine să măsurăm variabila respectivă;
- exemplificări:
 - variabila „gradul de robustețe/ toxicitate al unei culturi organizaționale” este o variabilă simplă sau este o variabilă complexă? Mă îndoiesc că vreun sociolog s-ar încumeta să spună că e simplă. Dar de măsurat nu e deloc obligatoriu să o măsurăm de fiecare dată ca variabilă complexă. Vei rezolva problema prin decizie: în funcție de obiectivele cercetării tale, de rolul variabilei respective de a fi dependentă (*explanandum*) sau independentă (*explanans*) și de resursele de care dispui, decizi asupra nivelului de complexitate, de acuratețe și de validitate la care îți convine să faci măsurarea variabilei

- respective. Dacă „gradul de robustețe/ toxicitate al unei culturi organizaționale” este în cercetarea ta o variabilă independentă, și nici nu prea ai timp și resurse ca să o măsoari ca variabilă complexă, o vei măsura ca variabilă simplă. De pildă, prin măsurarea nivelului la care salariații organizației respective cunosc/ sînt de acord cu *mission-statement*-ul organizației (cam cum se măsoară notorietatea/ popularitatea persoanelor publice). Sau, la un nivel mai bun de fidelitate, în ce raport se află ceea ce salariații respectivi spun despre organizația lor cînd discută între ei „la o bere”, cu ceea ce aceeași salariați spun despre organizația lor cînd îi pui într-un interviu de grup alături de vreunul dintre șefii importanți ai organizației;
- variabila „genul (sexul) subiecților” este o variabilă simplă sau este o variabilă complexă? Mă îndoiesc că vreun sociolog ar îndrăzni să spună că e o variabilă complexă; în mod normal, în cercetările noastre o măsurăm prin simplă inspecție (chiar cînd o măsurăm printr-o întrebare de chestionar, ne-am suspecta operatorii de tîmpenie dacă am afla că determină care subiecți sînt M și care F întrebîndu-i „care este genul Dvs.”) Ne putem însă afla în situații de cercetare în care variabila „genul (sexul) subiecților” trebuie să o măsurăm ca variabilă complexă. Ia încercați, de pildă, să determinați – prin observație neparticipativă, deci fără conversații cu subiecții și aparținătorii lor – genul unor copilași sub patru anișori, iarna, într-un loc de joacă dintr-un parc înzăpezit. Eu nu spun că nu se poate (nu uitați, sociologii pot măsura orice variabilă!), ci doar că va trebui să măsurăm pe o definiție operațională, destul de fioros de complexă atît timp cît ar trebui să asocieze genul cu indicatori pentru

caracteristicile hăinuțelor de iarnă, tonalitatea vocii, intonația, modurile de exprimare verbală, posturile corporale, jucăriile pe care le au cu ei etc.

- trebuie să spun că precizarea/ simplificarea pe care am introdus-o este abuzivă în raport cu orice ancorare ontologică ce poate surveni în discutarea variabilelor. Exemplul cel mai tipic este noțiunea de *variabilă latentă* (sau *emergentă*); este nu numai o noțiune foarte frecventată în vorbirile și cercetările noastre, ci și o idee foarte prestigioasă, un adevărat *signum laudis* în meseria noastră: a vorbi, mai ales un pic pe nas, despre variabile latente și a arăta că știi să măsoari astfel de variabile sînt dexterități care te disting aproape automat în categoria *sociologus maximus*. E deci nu numai abuziv, ci și posibil foarte enervant să spui, ca Margaret Thatcher despre societate, *there is no such thing*, adică nu există așa ceva, variabile latente. Dar maximumul de nuanțare pe care îl putem accepta și profesa este următorul: atunci cînd cineva spune despre niște variabile că sînt variabile latente, nu spune absolut nimic despre cum sînt în realitate variabilele respective, ci spune doar că a ales un anume mod să vorbească despre ele și să le măsoare. (Dacă nu e clar, o pot spune și în nenumărate alte feluri. De pildă, nu există *genii*; atunci cînd cineva spune despre niște oameni că sînt/ au fost *genii*, nu spune absolut nimic despre cum sînt/ au fost în realitate oamenii respectivi, ci spune doar că a ales un anumit mod de a vorbi despre excelența umană și, eventual, de a o măsura²⁶.)

²⁶ Apropo de *geniu*, aceasta este o noțiune inventată de romantism și foarte tipică romantismului. Este destul de neîndoielnic că, de exemplu, despre Platon, concetățenii lui au băgat de seamă că e excepțional de mintos; dar este perfect neîndoielnic că nu vorbeau despre el numindu-l *geniu* și nici folosindu-se de vreo noțiune sinonimizabilă cu *geniu*. Probabil că profesorii noștri de

4.2.3.2.3.

Recapitulativ, pe oricare dintre variabilele noastre o putem măsura ca variabilă simplă, deci direct, pe oricare dintre variabilele noastre o putem măsura ca variabilă complexă, deci indirect. Ceea ce decide nivelul de complexitate este la ce ne trebuie măsurarea variabilei respective și ce resurse avem pentru conceperea și realizarea ei. Decizia dacă o variabilă este simplă sau complexă nu o judeci în termeni ontologici, ci metodologici; iar corectitudinea deciziei tale este judecabilă numai în termeni de acuratețe și validitate;

- în termenii operaționalismului, problema cu simplitatea/complexitatea este câte dimensiuni/ câți indicatori/ vei hotărî să măsoari efectiv și pe care anume, deci cum restrînge *definiția operațională de principiu* la *definiția operațională efectivă*. Ca să putem decide pe care dintre variabilele noastre le măsurăm ca variabile simple și pe care ca variabile complexe, ar trebui să-i construim *definiția operațională de principiu* fiecăreia dintre variabilele pe care le avem de măsurat într-o cercetare; adică o definiție cu toate dimensiunile, fiecare cu toți indicatorii pe care ni le/ ni-i oferă cunoștințele acumulate pe parcursul operațiilor 1 – 7. Iar din definiția sa operațională de principiu să extragem apoi *definiția operațională de lucru* a fiecărei variabile, adică cel mai mic set de dimensiuni și de indicatori aferenți fiecărei dimensiuni pe care îl admit obiectivele cercetării noastre. La limită, se cheamă că măsurăm o variabilă ca variabilă simplă atunci cînd acest set îl putem restrînge la un singur indicator;

estetică ar spune că ba da, foloseau noțiuni perfect sinonimice cu *geniu*; dar asta nu ar fi decît o ilustrare la pășunismul, romantic probabil și el, de a spune lucruri de genul că, în versul „și mii de ani i-au trebuit luminii să ne-ajungă”, poetul Mihai Eminescu a produs un sinonim pentru $E = mc^2$ (sau, mă rog, pentru un alt construct din teoria relativității).

- insist să vorbim un pic mai clar și să înțelegem un pic mai apăsător:
 - variabilele sînt „terenul” așa cum o fi fiind el în realitate; conceptele, dimensiunile și indicatorii sînt semne cu care ne construim hărțile despre terenul respectiv. Cu excepția lui Doamne-Doamne, nimeni nu poate pretinde că știe cum e „terenul în realitate”; noi, oamenii, inclusiv noi, sociologii, fabricăm și deținem doar hărți „despre teren”, mai bune sau mai proaste;
 - pentru că în vorbitul și scrisul curent e inevitabil să contragem expresiile de genul „denumirea/ eticheta variabilei cutare” și să spunem direct „variabila cutare”, e bine și înțelept ca în mintea noastră să menținem perfect tăioasă distincția dintre hărți și teren, adică dintre semnele noastre și variabilele Domnului;

4.2.3.3. Arhitectura uniconceptuală a cercetărilor sociologice;

- în divergență de adîncime cu interșanjabilitatea, avem ideea că o cercetare descriptivă făcută în deplin respect față de exigențele operaționalizării este o cercetare cu un singur concept, iar itemii din instrumentul de cercetare nu au voie să fie decît măsuri ale indicatorilor din care se compun dimensiunile conceptului respectiv. Deci că o cercetare sociologică are o variabilă regentă, una singură, celelalte variabile măsurate în cercetarea respectivă neavînd voie să fie decît dimensiuni ale conceptului care definește variabila regentă, respectiv indicatori ai acestor dimensiuni;
- în zilele noastre, această idee a arhitecturii uniconceptuale pentru orice cercetare nu mai beneficiază de vizibilitatea pe care o avea acum patru-cinci decenii, de altfel nici atunci cine-știe-ce energetică. Deservenții actuali ai

operaționalismului împărtășesc, nici ei/ ele chiar la modul cel mai explicit, mai degrabă ideea adversă, și anume că într-o cercetare avem exact atâtea concepte câte variabile avem în lista obiectivelor cercetării; și că e treaba noastră să decidem pe care să le măsurăm prin concepte operaționalizate, mutual distincte, și pe care prin soluții directe;

- deși e bine și de mult dusă pe apele uitării, deși este evident neconvenabilă, ba chiar o prostie în ordinea fezabilității, ideea arhitecturii uniconceptuale era, bună-proastă, o soluție pentru o exigență foarte tare a fundamentării teoretice în general. Și anume exigența măsurării tuturor variabilelor dintr-o cercetare în una și aceeași teorie;
- într-adevăr, dacă cercetarea ta are exclusiv obiective descriptive – ceea ce, între noi fie vorba, nu se întâmplă decât în poveștile de serai universitar –, nu te bate nimeni dacă măsoară fiecare variabilă în teoria ei (inclusiv, așa cum ne încurajează explicit operaționalismul, în teorii populare sau prin teoretizări ad-hoc, nu asta e problema). Dar când pe măsurările respective ai de produs explicații/ predicții, iar opțiunile tale multi-teoretice sînt cu adevărat justificate (adică teoriile în care ți-ai măsurat variabilele chiar sînt mutual inconmensurabile), din măsurările respective nu ai cum să produci propoziții explicative/ predictive. Adică nu ai cum să produci propoziții cu două (sau mai multe) variabile, din propozițiile constatative despre acele variabile pe care le-ai fabricat în teorii care nu se pupă între ele;
- exigența unității teoretice a cercetărilor sociologice rămîne cît se poate de actuală și cît se poate de tare;
- supărarea este că, odată cu uitarea ideii de arhitectură uniconceptuală, sîntem foarte disponibili/ disponibile

pentru neglijarea completă a exigenței pe care ea încerca să o soluționeze. Ei bine, „simplificarea” acestei exigențe prin ignorarea ei *non licet*, pur și simplu nu este admisibilă: cîtă vreme noi înșine nu ținem la acuratețea teoretică a explicațiilor și predicțiilor noastre, noi înșine sîntem primii/primele care să nu le luăm în serios;

- la rezolvarea exigenței unității teoretice a cercetărilor sociologice nu par să existe soluții incrementative, adică reparații pe ici, pe colo, în perimetrul paradigmatic al metodei științifice. Aceasta mai ales pentru că e greu de imaginat cine și cum ar putea forța sociologii să-și scrie teoriile în standardele teoriei științifice; dar și pentru că e la fel de greu de imaginat cine și cum ar putea forța comunitatea universală a oamenilor de știință și a epistemologilor asociați să adopte o perspectivă unitară asupra standardelor teoriei științifice;
- pînă la următoarea revoluționare paradigmatică a cunoașterii, ne stă la dispoziție, cît se poate de bine-merisi, soluționarea cuminte. Și anume să ținem seama, cu vigilența cea mai tenace, că variabilele prezente în unul și același obiectiv de cercetare explicativă/ predictivă, respectiv în una și aceeași ipoteză, trebuie să le măsurăm în una și aceeași teorie. Nu se admit derogări;
- la subiect aceasta înseamnă că:
 - dacă cercetarea noastră are o singură ipoteză sau dacă, avînd mai multe, variabilele din celelalte ipoteze, fără excepție, le putem defini în una și aceeași teorie, cercetarea noastră va avea o singură arhitectură uniconceptuală;
 - dacă cercetarea noastră are mai multe ipoteze, fiecare cu variabilele definite în altă teorie, vom avea exact atîtea

arhitecturi uniconceptuale cîte ipoteze avem. Atenție, cu observarea minuțioasă a faptului că ipotezele din acest gen de cercetări își sînt reciproc etanșe;

4.2.4. Discuție despre operaționalizarea conceptelor în practica cercetărilor;

- a sosit momentul să aflăm de ce despre distincția între *definiția operațională de principiu* și *definiția operațională finală* (i.e. *de lucru* sau *efectivă*) în literatura noastră de specialitate nu găsim mai nimic. Aș putea continua cu marginalii la acest subiect, încercînd astfel să evit inconfortabila angajare frontală a MNPO – Marea Noastră Problemă cu Operaționalizarea; dar, deoarece știu că n-o să-mi reușească, mai bine declar de la început și fără înconjur că MNPO este o problemă fără soluție în mulțimea „metode și tehnici”;

4.2.4.1.

Marea Noastră Problemă cu Operaționalizarea constă în diferența, de predilecție enormă, dintre ceea ce scrie la carte că trebuie să fie operaționalizarea conceptelor și ceea ce noi, sociologii, profesorii noștri inclusiv, facem de fapt în cercetările noastre;

- iată ceea ce facem de fapt:
 - pentru variabile importante în cercetările noastre și, în același timp, ne-exprimabile altfel decît prin concepte *fuzzy*, variabile care cer deci în mod imperativ măsurare prin operaționalizare, ocolim cu multă dibăcie operaționalizarea, înlocuind-o cu tot felul de găselnițe, de la prefabricate instrumentale niciodată validate altfel decît prin „păi așa face toată lumea”, pînă la urechisme de toată mîna, pe care „uităm” cu mare grijă să le recunoaștem și gestionăm, dar mai ales să le arătăm drept ceea ce sînt, și anume măsurări din ochi, nu rareori stupide;

- cînd, sub cine știe ce presiuni, ne hotărîm să măsurăm vreo variabilă prin operaționalizare, o facem ignorînd regulile operaționalizării, de predilecție pe cele fundamentale, începînd cu regula exhaustivității definiției operaționale de principiu și reducția *raisonnée* a acestei definiții la o definiție operațională efectivă;
- după cum se vede nu este vorba despre situațiile, perfect legitime, în care alegem să folosim soluții de măsurare alternative în mod deschis și *sabre au claire* la operaționalizare. Este vorba chiar despre operaționalizări, și anume despre operaționalizările pe care le înmormîntăm pe tăcute și pe întuneric, unele în mod integral, celelalte parțial, adică despre măsurările în gama *las' că merge și-așa*. Iar faptul că mă folosesc de o expresie tipic românească nu înseamnă absolut deloc că MNPO ar fi problemă numai în practica profesională a sociologilor din România; MNPO este problemă în practica profesională a întregii noastre comunități profesional-științifice, cît se poate de *world wide*;
- o eventuală re-disciplinare a comunității noastre profesional-științifice nu este o soluție. Aceasta deoarece între timp am învățat să ne protejăm, atît pe noi înșine, cît și unii pe alții, punînd în funcțiune tot felul de dibăcii tactice, unele de băgare sub preș, altele de evitare a discuțiilor despre operaționalizare, dibăcii asamblate într-o strategie generală și tacită a solidarității. Ține de sociologia populară să observăm că nu trebuie să fim foarte deștept, nu trebuie să fim deosebit de moral și nici nu trebuie să bat palma cu tine ca să mă feresc să te pun în dificultate pe chestiuni despre care știm amîndoi că și tu mă poți pune în dificultate;

4.2.4.2.

MNPO este cu atât mai delicată pentru profesorii de MTCS. Ar trebui să vă învăț (și, normal, să vă pic la examen dacă nu știți) că, iată, așa și așa se face operaționalizarea conceptelor, acestea sînt regulile ei fundamentale și obligatorii, pentru ca apoi să vă spun că, păcat, pe unele dintre aceste reguli nu le veți putea aplica – pe unele în mare măsură, pe altele deloc – așa cum v-am învățat. Toți oamenii pedagogic înțelepți, didactic înțelepți și în general înțelepți din jurul meu îmi spun că fac o mare și iresponsabilă prostie arătîndu-vă MNPO, iar corect ar fi să nu v-o arăt și să vă las să o descoperiți pe cont propriu, mai încolo, cînd/ care/ dacă veți avea mintea care trebuie. Am mai multe contra-argumente²⁷, dar cel mai eficace mi se pare următorul: fiind pedagogic, didactic și în general înțeleptă, majoritatea zdrobitoare a profesorilor de MTCS nu a făcut/ nu face vorbire despre MNPO în fața studenților; în practica profesională, rezultatul, evident neintenționat, al acestei înțelepciuni a fost instrucțiunea, cu atât mai irepresibilă și mai iremediabilă cu cît este una tacită, *nu-ți (prea) bate capul, merge și așa*. Îmi pare rău, aceasta nu este vreo invenție de-a mea, chiar așa arată faptele;

- nu aș avea cine-știe-ce neliniște dacă aș ști că majoritatea dintre voi ați ajunge să faceți cercetări destinate consumului în interiorul comunității noastre profesional-științifice, de la teze de licență, masterat, doctorat și pînă la studii și cărți științifice; aici v-ar proteja solidaritatea noastră tacită. Nu aș avea mari neliniști nici dacă aș ști că majoritatea dintre voi ar ajunge să facă cercetări plătite de o clientelă normală, adică necompetentă în materie de operaționalizare; aici v-ar

²⁷ Cel mai simplu ar fi unul din Murphy: o soluție/ o sculă făcută și pentru uzul proștilor nu va fi utilizată decît de către aceștia. Acest contra-argument nu merge pentru că, de regulă, oamenii importanți consideră că umorul nu are ce căuta în discutarea problemelor serioase.

proteja indolența în chestiuni de operaționalizare, perfect normală, a clientelei voastre;

- neliniștea vine din faptul de a ști fără niciun dubiu că majoritatea dintre voi veți ajunge sociologi practicieni. Or, cercetările pe care le faci ca sociolog practician sînt cercetări-suport pentru prestațiile tale profesionale, deci au ca rezultat succesul sau eșecul prestațiilor tale profesionale. Ce să-ți spun, de exemplu, cînd îmi vei reproșa că, pe recomandările tale, recomandări pe care le-ai scos dintr-o măsurare a toxicității/ robusteții culturii organizaționale concepută și realizată de tine, cum ai putut și tu, clientul tău a luat decizii care i-au dat cu firma de podele și ar cam vrea, ar cam fi și în drept, să te tragă la răspundere? Pentru că tot ceea ce îți voi putea spune este că da, e adevărat că eu ți-am implementat standardul tacit *merge și așa*, dar ce să-ți fac dacă ai avut ghinionul de a nimeri o măsurare „pe lingă”; trebuia să te prinzi și tu, ba chiar înainte de a o pune în teren, că e nevalidă. Din nefericire pentru noi toți, încă e foarte greu de crezut că trageri la răspundere de genul „ce m-ați învățat, dom' profesor?” chiar se vor întîmpla în viitorul inteligibil; mă întreb însă: ar fi ceva rău să se întîmple? Ar fi ceva nesăbuit să ne dorim să se întîmple? Eu susțin că ar fi chiar foarte bine și, permiteți expresia, de săbuit. Aceasta deoarece am toate motivele să anticipez că (și) piața prestațiilor noastre profesionale devine din ce în ce mai exigentă, ceea ce înseamnă că nu mai e mult pînă cînd vom avea și noi procese pentru malpraxis. Cei/ cele care am intrat, de pildă, pe piața sistemelor de evaluare a performanței în muncă, le simțim deja în ceafă; iar în SUA am început să le simțim și în buzunar, consecințe ale unor hotărîri judecătorești care ne desființează, juridic!, soluțiile de măsurare *merge și așa*;

4.2.4.3.

După cum spuneam, MNPO nu are soluție în mulțimea „metode și tehnici”. Dar asta nu ne condamnă nicidecum la operaționalizări ascunse șmecherește sub *merge și așa*. A ne pune în față și a discuta MNPO-ul nu este deloc ceva lipsit de importanță; ba este, și anume la modul cel serios, totalmente dimpotrivă;

4.2.4.3.1.

Ca orice problemă cu adevărat serioasă, MNPO este de fapt un caiet de sub-probleme, unele dintre ele soluționate în moduri acceptabile, altele soluționate în moduri discutabile, iar altele încă nenumite, deci neasumate, necum soluționate. În ideea că identificarea unei probleme este de obicei un pas mult mai decisiv decât a o rezolva (așa ne învață Einstein) și că rezolvarea unei probleme complicate începe cu decuparea ei în sub-probleme, a acestora în sub-sub-probleme ș. a. m. d. (așa ne învață strategia creativă de abordare/ rezolvare a problemelor), este un sport foarte instructiv și concomitent foarte promițător-creativ să ne învățăm un pic în jurul MNPO pentru a ne-o clarifica și pentru a ne-o face a noastră, a fiecăruia/ fiecăreia dintre noi. În același timp, ba eu aș zice în primul rînd, este și un foarte educativ sport al responsabilizării;

- de decupat în sub-probleme, Marea Noastră Problemă cu Operaționalizarea o putem decupa după cum urmează;
- pentru definiția operațională de principiu;

De unde ne luăm conceptul (care definește/ etichetează/ sub care măsurăm variabila pe care am decis să o măsurăm prin operaționalizare)?

De unde ne luăm dimensiunile posibile pentru conceptul respectiv?

Cum știm că ne putem opri, că am listat toate dimensiunile lui posibile? Cam la câte dimensiuni ne-am putea opri?

Cum știm că dimensiunile pe care le-am identificat chiar sînt dimensiuni ale conceptului?

De unde să ne luăm, pentru fiecare dimensiune, indicatorii posibili pentru ea?

Cum știm că ne putem opri, că am listat, pentru fiecare dimensiune, toți indicatorii posibili pentru ea? Cam la cîți indicatori per variabilă ne-am putea opri?

Cum știm că indicatorii pe care i-am identificat pentru fiecare dimensiune chiar sînt indicatori ai dimensiunii respective?

Definiția operațională de principiu – chiar trebuie să o facem? Chiar trebuie să fie exhaustivă?

– pentru definiția operațională finală (i.e. de lucru sau efectivă);

Cum știm că am păstrat exact atîtea dimensiuni cîte trebuie?

Cum știm că am păstrat exact dimensiunile care trebuie?

Cum știm că, pentru fiecare dimensiune păstrată, am păstrat exact atîția indicatori cîți trebuie?

Cum știm că, pentru fiecare dimensiune păstrată, am păstrat exact indicatorii care trebuie?

Definiția operațională efectivă – chiar trebuie să o facem prin reducția definiției operaționale de principiu? Nu o putem fabrica direct?

4.2.4.3.2.

Unele dintre aceste sub-probleme au totuși soluții, clare și practicabile, în mulțimea „metode și tehnici”. Ele pot fi puse sub semnul întrebării, dar înainte ca să ne placă sau să nu ne placă de ele, avem datoria să le enunțăm procedural. Și aceasta inclusiv pentru a constata dacă și cît de epistemologic-vulnerabile sînt preciziunile/simplificările care ne rezultă;

– sub-problema *de unde ne luăm conceptul (care definește/etichetează/ sub care măsurăm variabila pe care am decis să*

o măsurăm prin operaționalizare). Conceptele le luăm din obiectivele cercetării. Ele nu sînt altceva decît denumirile pentru variabilele din obiectivele cercetărilor noastre; cînd avem denumirea finală a unei astfel de variabile, avem și conceptul sub care vom măsura. Operațiile 1 – 7 de la paragraful 3.2. (lista de operații pentru elaborarea platformelor de măsurare) sintetizează procedural cum se face asta. Cu precizarea că, în standardele operaționalizării, nu este deloc obligatoriu ca denumirea pe care o utilizăm drept concept să fie termen. Obligatoriu este doar să-i atașăm o definiție sintactică (și, desigur, să-i facem și să-i prezentăm definiția operațională);

- sub-problemele *de unde ne luăm dimensiunile posibile pentru conceptul respectiv, respectiv de unde să ne luăm, pentru fiecare dimensiune, indicatorii posibili pentru ea*. Dimensiunile și indicatorii fiecăreia dintre ele le/ îi luăm de unde putem și cum putem. Orice sursă de inspirație este binevenită, de la interviurile explorative cu clienții, persoanele-obiect ale unei prestații și oricine altcineva care ni se pare interesat, pînă la documentarea în literatura de specialitate ocazionată de decizia interteoretică și încadrarea teoretică; fără să uităm propriile noastre idei obținute în registrul teoretizărilor populare, *just reasoning, day-to-day wisdom*. Mai mult, atunci cînd nu ne place ce și cîte/ cîți am obținut, e obligatoriu să apelăm la soluții active tari, și anume la tehnicile creative, individuale ca și de grup, inclusiv la brainstorming și la numeroasa lui familie;
- pentru sub-problemele *cum știm că dimensiunile pe care le-am identificat chiar sînt dimensiuni ale conceptului, respectiv cum știm că indicatorii pe care i-am identificat pentru fiecare dimensiune chiar sînt indicatori ai dimensiunii respective*,

soluția procedurală este următoarea: la nivelul definiției operaționale de principiu, nu ne punem această problemă;

- mai analitic, deoarece este în ADN-ul operaționalismului să-și refuze teoria ca instanță de validare (că de aia se ocupă cu măsurarea pe *concepte fuzzy*, adică a unor variabile care nu pot fi definite și măsurate pe teorii și definițiile lor terminologice), soluția este exhaustivitatea definiției operaționale de principiu. Altfel vorbind, definiția operațională de principiu nu se judecă în termeni de validitate, ci în termeni de exhaustivitate;
- procedural, asta înseamnă preocuparea pentru cantitate. Adică trebuie să producem definiții operaționale de principiu cu un număr foarte mare de dimensiuni, respectiv de indicatori, fiind preocupați/ preocupate de mulțimea lor, nu de reprezentativitatea lor. Definițiile noastre de principiu vor fi atât de voluminoase încât, deși este inevitabil să conțină și aiureli (ba chiar foarte multe aiureli), vor fi suficient de dezvoltate ca să nu poată rata nimic din dimensiunile de principiu posibile pentru conceptul de operaționalizat, respectiv nimic din indicatorii de principiu posibili pentru fiecare dimensiune. Alergând după dimensiunile unui concept, respectiv după indicatorii fiecăreia dintre aceste dimensiuni, vom arunca o plasă suficient de mare ca să avem siguranța că, în grămada chestii pe care am prins-o, se află toți „peștii” care ne trebuie; trierea o vom face după aceea, prin reducția la definiția operațională finală. De observat că această procedură este foarte asemănătoare cu una dintre regulile de bază ale ideăției voluntare, inventată inițial pentru brainstorming, și anume *go for the largest amount of ideas*. Ceea ce înseamnă o încurajare în plus

pentru utilizarea tehnicilor creative pentru a ne face rost de dimensiunile și indicatorii definițiilor operaționale de principiu;

4.2.4.3.3.

Altele dintre sub-problemele MNPO au soluții în mulțimea „metode și tehnici”, dar aceste soluții sînt epistemologic discutabile, voluminoase ca risipă de muncă și bani, (foarte) complicate în ceea ce privește nivelul de competență în statistică necesar și, pentru aceste motive, descurajatoare ca gestiune procedurală. Este vorba despre sub-problema cu exhaustivitatea definițiilor operaționale de principiu, dar și despre cele mai multe dintre sub-problemele definițiilor operaționale efective, și anume *cum știm că am păstrat exact atîtea dimensiuni cîte trebuie, cum știm că am păstrat exact dimensiunile care trebuie, cum știm că, pentru fiecare dimensiune păstrată, am păstrat exact atîția indicatori cîți trebuie, respectiv cum știm că, pentru fiecare dimensiune păstrată, am păstrat exact indicatorii care trebuie;*

- soluțiile de care vorbim aici sînt cunoscute de cînd sociologia a învățat statistică multi-variata. Moda cea mai recentă este să le asamblăm în rețetele procedurale pe care le denumim *metodele cercetării factoriale* (engl. *factorial survey methods*) sau *abordarea prin cercetare factorială* (engl. *factorial survey approach*)²⁸, cunoscute și sub denumirea *tehnica*

²⁸ Iată o listă de itemi bibliografici mai notorii/ relevanți: ROSSI, Peter H. (editor), *Measuring Social Judgments: The Factorial Survey Approach*, Sage Publications Inc., Thousand Oaks, 1982; HUTTNER, Harry J. M., VAN DEN EEDEN, Pieter, *The Multilevel Design: A Guide with an Annotated Bibliography, 1980-1993 (Bibliographies and Indexes in Sociology)*, Greenwood Press, Westport, London, 1995; PRING, George, W., CANAN, Penelope, *Slapps: Getting Sued For Speaking Out*, Temple University Press, Philadelphia, 1996; OAKES, Michael, J., KAUFMAN, Jay S., (editors), *Methods in Social Epidemiology*, John Wiley & Sons Ltd., San Francisco, 2006; STETS, Ian, E.,

vignetelor (engl. *vignette technique*). În esență, ele simplifică lucrurile în baza unor supoziții exclusiv pragmatice, unele de bun simț, altele din statistica multi-variată, pentru a ne da reguli procedurale de felul următor:

- apropo de numărul de itemi de luat în calcul ca suficient de mare pentru a considera o definiție operațională ca exhaustivă, ni se recomandă numărul 25 pentru dimensiuni, respectiv 8 pentru indicatorii fiecăreia. Aceasta din rațiuni strict pragmatice. Dacă cercetarea noastră o facem, de pildă, prin tehnica chestionarului, presupunând că măsurăm fiecare indicator doar cu o singură întrebare, chestionarul nostru va avea minimum 200 de întrebări (adică 8 înmulțit cu 25). Or, aplicat în teren, un chestionar cu mai mult de două sute de întrebări nu poate produce decât defecte catastrofale de fidelitate: care subiect este dispus să-ți dea două sute de minute, adică binișor peste trei ore, din timpul său și să mai fie și atent la ce îți răspunde? Și asta fără să ne punem problema cu cât trebuie să plătești operatorii ca să-ți aplice cum trebuie un chestionar de un asemenea gabarit. Iar dacă ne facem cercetarea în vreuna din tehnicile metodei observației, supravegherea și constatarea în teren a două sute de variabile simultan este ceva ce ține de cea mai imposibilă imposibilitate, și asta la modul cel mai evident. Rezultă că și aceste cifre, respectiv 25 și 8, trebuie luate ca maximum-maximorum-uri, deci ca excepțional de excepționale, de folosit numai pentru cine-știe-ce de

dihăanii de variabile-concept. *Abordarea prin cercetare factorială* nu ne spune la câte dimensiuni și la câți indicatori să ne oprim, respectiv la câte sub 25 și la câți sub 8, dar ne recomandă să nu depășim numere rezonabil de gestionat în teren, raportate la resursele pe care le ai pentru cercetarea respectivă;

- apropo de pe care dimensiuni să le păstrăm, respectiv pe care indicatori să-i păstrăm, *abordarea prin cercetare factorială* ne atrage pentru început atenția asupra numărului maxim de variante, i.e. de ipostaze în variația lor de principiu, pe care să le atașăm fiecărui indicator; acest număr este 8, din motivul, foarte clar constatat, că oamenii, indiferent cine ar fi ei/ ele, nu pot procesa, pentru că nu le pot ține simultan în minte, combinații din mai mult de opt variante; și chiar cu opt sîntem la limita imposibilului. Dacă rămînem la 25 de dimensiuni, fiecare cu câte 8 indicatori, fiecare cu câte 8 ipostaze, numărul de „căsuțe” care ne rezultă ca variație de principiu brută a conceptului de măsurat este de cîteva, bune, milioane. *Abordarea prin cercetare factorială* știe să rezolve această problemă, dar nu înainte de a scoate cercetarea din teren și a-i avea baza de date. Baza de date este procesată în statistica multi-variată, iar această procesare ne va arăta în mod cît se poate de exact: i. care variabile-indicator „se agață” statistic unele de altele și care „rămîn pe dinafară”, ocazie cu care scăpăm de toți indicatorii nerelevanți; ii. care sînt de fapt, adică în urma cercetării, dimensiunile variabilei-concept, deci combinațiile de variabile-indicator care „se agață” statistic unele de altele; pe scurt, ne-am obținut astfel dimensiunile relevante, ba chiar deja construite ce indici;

- ca procedură, *abordarea prin cercetare factorială* poate fi scrisă cam așa:
 - a. apucați-vă să găsiți – mai căutînd, mai inventînd – idei pentru ceea ce ar putea fi dimensiuni ale conceptului de măsurat, indicatori pentru fiecare dintre aceste dimensiuni, respectiv variații de principiu pentru fiecare dintre indicatori. Luați ce idei vreți, dar luați cît mai multe. Nu uitați să vă organizați ideea pe dimensiuni, indicatori, variații de indicatori. Iar de la un moment încolo, aveți grijă la aplicarea severă a restricției 25 înmulțit cu 8 înmulțit cu 8;
 - b. băgați indicatorii rezultați, adică ceea ce *abordarea prin cercetare factorială* numește *factorii*, în teren. Faceți-vă, cu alte cuvinte, cercetarea de teren, i.e. numărați distribuția eșantionului pe variația de principiu a fiecăruia, în metoda de cercetare descriptivă care vă convine;
 - c. constituiți baza de date a cercetării și apoi prelucrați în statistica multi-variată, de pildă prin *analiză factorială*, toți indicatorii cu toți indicatorii (în SPSS este vorba despre variabile, adică coloanele bazei de date). Această prelucrare vă va arăta care dintre indicatorii pe care i-ați măsurat sînt indicatori de fapt, adică statistic relevanți, și care nu, respectiv care sînt agregările statistic relevante de indicatori de fapt; pe aceste agregări le veți considera în continuare drept dimensiuni ale conceptului de măsurat;
 - d. unde este cazul, rebotezați-vă dimensiunile care v-au rezultat, în concordanță cu combinația de indicatori din care se compune fiecare;
 - e. uitați ceea ce ați produs la operația „a.” Definiția operațională cu care vă veți lucra în continuare cercetarea pe care ați realizat-o deja în teren este cea care a

rezultat în urma prelucrării statistice a bazei de date și a eventualelor redenumiri;

- după cum se poate înțelege, deși le numește altfel, ceea ce *abordarea prin cercetare factorială* introduce la a. este un fel de definiție operațională de principiu, iar ceea ce obținem în final este un fel de definiție operațională efectivă (i.e. finală sau de lucru). Diferențele majore se referă la reducere, pe care, în *abordarea prin cercetare factorială*,
 - o facem după ce am făcut cercetarea de teren, nu înainte;
 - o facem exclusiv (sau, cel puțin, decisiv) în temeiul statisticii;
 - o facem prin aplicații statistice pe baze de date de principiu oarbe. Prin analogie, asta înseamnă cam așa: i. sînt la pescuit pe o mare. Nu știu dinainte și nici nu văd ce e în marea asta; nu știu nici măcar cît de mare sau de adîncă este marea asta; ii. arunc o plasă, cît se poate de întinsă, dar nu mai întinsă de „formatul” 25 x 8 x 8; iii. răstorn pe punte ce am prins în plasă; iv. pun de-o parte „agregatele”, adică „ciorchinii” formați din chestii care se țin cumva unele de altele; arunc chestiile care au rămas izolate. Nu știu și nici nu am nevoie să știu din ce chestii sînt formați „ciorchinii” – poa’ să fie pești care se țin de meduze care se țin de stele de mare care se țin de alge care se țin de bocanci pierduți care se țin de scafandri rătăciți. Poa’ să fie orice, n-are importanță pentru că oricum nu știu; tot ceea ce știu este că atunci cînd le-am scos ele se țineau unele de altele, deci formau cîte un „ciorchine”; v. în supoziția că „ciorchinii” aceștia erau „ciorchini” și înainte de a-i pescui eu, deci că nu s-au format ca urmare a operațiilor de pescuire, fiecare „ciorchine” este o dimensiune, iar chestiile care se țin agățate unele de altele sînt indicatorii acelei dimensiuni;

4.2.4.3.4.

Am ajuns astfel la sub-problemele MNPO care nu au soluții în mulțimea „metode și tehnici”. Este vorba despre *definiția operațională de principiu* – *chiar trebuie să o facem? Chiar trebuie să fie exhaustivă?*, respectiv despre *definiția operațională efectivă* – *chiar trebuie să o facem prin reducția definiției operaționale de principiu?* Nu o putem fabrica direct? Sub-problemele acestea pot fi reduse de fapt la una singură, nodul central al MNPO, și anume la problema definițiilor operaționale de principiu și a exhaustivității acestora.

- *abordarea prin cercetare factorială* rezolvă exhaustivitatea din punct de vedere procedural, adică sub aspectul fezabilității și al fidelității măsurării pe care o fac cu definiția operațională pe care am construit-o prin această abordare. Dar nu o rezolvă și în principiu, adică sub aspectul validității. Aceasta deoarece *abordarea prin cercetare factorială* nu este mai mult decât o colecție de artificii de calcul, iar artificiile de calcul, ca proverbiale lumina de la capul mortului, luminează, dar nu deșteaptă. Adică nu am de unde să știu, deci nu am nici o garanție că, inventînd seturi de 25 de dimensiuni, fiecare cu cei 8 indicatori ai ei, nu am lăsat pe dinafară ceva esențial ca indicator pentru vreuna dintre variabile, respectiv ca dimensiune a conceptului de măsurat. Sînt de acord că la volumul de 25 înmulțit cu 8, bașca faptul că mintea cu care produc lista respectivă de dimensiuni și indicatori nu este chiar o minte de ageamiu, probabilitatea de a uita ceva esențial este în principiu foarte mică. Dar trebuie să fiu în același timp de acord cu ceea ce văd în practica cercetărilor, mai ales în ceea ce privește viteza cu care lucrăm, „căsătoriile din dragoste” pe care le facem cu anumiți itemi din definițiile noastre operaționale, respectiv în ceea

ce privește numărul de indicatori, evident mai mic de 25 înmulțit cu 8, cu care ne măsurăm de fapt variabilele (și să nu uităm că în cercetările noastre nu prea se întâmplă să măsurăm o singură variabilă; respectînd formatul 25 x 8, la trei variabile de plidă am avea de măsurat 600 de indicatori);

- insist să cred că ideea (mea) cu *integrarea teoretică* este o soluție mai bună. Aceasta deoarece, pe de o parte, ne aduce cam tot ce contează dintre înțelesurile constructivismului social, iar pe de alta nu cere o competență atît de antipatic de înșușit cum este competența în statistica multi-variata. Contribuțiile de limbă naturală ale persoanelor „civile”, adică persoanele pe care le asociem în conceperea și proiectarea cercetărilor noastre, nu sînt pentru noi doar surse de inspirație. Fiind și rezultatul unor negocieri, le tratăm ca pe niște instanțe speciale de validare a soluțiilor noastre de măsurare, atît pentru validarea exhaustivității definițiilor noastre operaționale de principiu, cît și pentru validarea reducției acestora, deci a definițiilor noastre operaționale finale. Sînt însă de acord că e și ea grevată de descurajările pe care le produc rulajele procedurale voluminoase: cere muncă în plus, și nu chiar o muncă simplă, o muncă în orice caz cu foarte mult peste expediente de viteză cu care ne-am învățat să ne facem, de obicei și în deplină solidaritate tăcută, măsurările;
- *the grounded theory* funcționează foarte bine și o putem utiliza ca atare în rolul de soluție procedurală pentru construirea definițiilor operaționale. Îmi dau seama cît de surprinzătoare poate fi această susținere, care importă una dintre invențiile nediscutabil calitativiste, ba chiar pilon al calitativismului, ca soluție gestionabilă la modul cel mai neproblematic pentru operaționalizare, adică într-un cîmp pe care

calitativiştii îl resping drept cantitativist. Trebuie să spun că ideea mi-a venit uitîndu-mă un pic pe istoria măsurării în domeniul social-uman, mai precis la invenţiile lui Frédéric Le Play (1806 – 1882), invenţii care conţin, *avant la lettre* şi în plin secol al metodei ştiinţifice, cam tot ce e important atît în constructivismul social, cît şi în *the grounded theory*. Ceea ce ne spune încă o dată cît de inconsistentă şi de epistemologic manelistă este distincţia *calitativism versus cantitativism*. Oricum, ideea că *grounded theory* este soluţie compatibilă, gestionabilă şi eficace în operaţionalizarea conceptelor nu poate fi contra-argumentată nici măcar de pe cele mai exigente poziţii calitativiste;

- ca bază pentru înţelesuri şi prize mai bune în viitor, soluţie valabilă ori de cîte ori avem de defrişat probleme îndelung ne, prost sau deficient soluţionate, va fi întotdeauna folositor să ne ducem la istorie, în cazul nostru la istoria măsurării în domeniul social-uman;
- ca orice savant de secol XIX, deci perfect ancorat în metoda ştiinţifică (mai ales că la bază e inginer), *grand-grand-père* Frédéric (adică Pierre Guillaume Frédéric Le Play) nici măcar nu îşi pune problema că pentru a măsura ceva, *namely* condiţiile economico-sociale ale familiilor muncitoreşti, îi trebuie termeni, deci teorie; sau, cum am zice astăzi, termeni omologaţi teoretic, capabili să distingă neechivoc variabilele şi să le indice cu claritate variaţia de principiu. Ceea ce nu îi convine este că teoriile „social-umane” din vremea sa sînt într-un fel sau altul filosofice, adică „termenii” lor sînt stipulări pe care Le Play le vede ca arbitrarie „în raport cu realitatea”. În această situaţie, îşi creează el însuşi termenii de care are nevoie, iar pentru a evita să cadă în „fanteziile” filosofilor, pretinde că îi ia direct din realitate. Pînă aici

nu avem decât ambițiile tipice realismelor epistemologice de secol XIX, cel mai notoriu ilustrate de Marx și Engels. Partea interesantă este cum își armează Le Play această pretenție, și anume: i. face observații minuțioase, atente și continue pe lungi perioade de timp (e vorba de mai mult de două decenii); ii. dar mai ales, atenție, notează cu devotament, printr-un fel de strămoș al interviului structurat, ce și cum spun despre condițiile vieții de zi cu zi ale familiilor lor persoanele cele mai avizate în materie, ceea ce el numește „șefii locului”, deci capi de familie, persoane mai în vârstă, persoane în general importante, bărbați (un sociolog de azi ar fi stat de vorbă și cu doamnele, dar aceasta este o altă chestiune). Își identifică variabilele de măsurat și își construiește rețelele de măsurare a acestora în baza acestor acumulări prealabile de cunoaștere;

- nu-mi dau seama ce se întâmplă după Le Play, dar e sigur că, la vreo trei decenii, Durkheim, cu prima cercetare sociologică de teren omologată ca atare, cea despre sinucidere, nu cunoaște sau nu-i convine soluția lui Le Play. Și își identifică/ măsoară variabilele ca filosofi din vremea lui Le Play, adică prin stipulări terminologice proprii, dar, atenție, emulînd stilistic terminologia juridică, medicală și religioasă în materie, deja existentă. Abia la vreo cinci decenii după Le Play, Thurstone și Lickert îi vor reinventa, foarte parțial de altfel, ideile; de pildă, validarea constructelor de măsurare prin soluția, să-i spunem, a juriilor, de subiecți, respectiv de experți;
- problema cu sub-problemele MNPO care nu au soluții în mulțimea „metode și tehnici” rămîne aceea că, în practica de cercetare, nu numai că nici măcar nu vorbim despre definiții operaționale de principiu, dar ceea ce efectiv facem

este să ne fabricăm direct definițiile operaționale finale, adică inventînd direct, eventual cu scuturarea micului excedent inițial, indicatorii pe care îi vom pune în instrumentul de cercetare, indicatori pe care îi aranjăm după aceea pe dimensiuni. Iar asta este cazul cel mai fericit, pentru că cel mai des inventăm soluții de măsurare simplă; adică, și asta nu neapărat pentru variabile neimportante sau care pot fi măsurate pe definiții terminologice, scoatem de undeva, din vreo căciulă, direct variațiile de principiu ale conceptului, pe care le punem, direct și ca atare, în instrumentele de măsurare. Și așa ajungem să „măsurăm”, de pildă, variabila *de cîtă șiră a spinării au dat dovadă salariații firmei F anul trecut* cu întrebarea închisă „De cîtă șiră a spinării considerați că ați dat dovadă anul trecut (alegeți varianta corespunzătoare situației Dvs.)? 1. de foarte multă; 2. de multă; 3. nici de multă, nici de puțină; 4. de puțină; 5. de foarte puțină”. Nu rîdeți, practica profesională e plină de astfel de „soluții”, pe care autorii lor, adeseori firme foarte bine cotate, ca și clienții acestora, le consideră perfect OK; iar cînd autoevaluarea este redublată de evaluarea, cu aceeași întrebare, de către șeful direct, plus de către colegii de echipă, avem de-a face cu un produs marfă-de-marfă, pe care piața îl adoră și îl foarte bine plătește sub eticheta comercială, ajunsă un adevărat *brand*, „evaluare 360°”. Probabil trebuie să acceptăm că, pînă cînd piața prestațiilor profesionale nu ne va da peste boticuțuri, nu vom renunța la aceste practici de măsurare și nici nu vom lua în serios MNOP. Cu atît mai puțin vom lua în serios pretențioasa fantezie de profesor de MTCS, cea cu definițiile operaționale de principiu, exhaustivitatea acestora și reducția lor *raisonnée* la definițiile operaționale efective;

5. Validitatea și fidelitatea măsurărilor/ cercetărilor sociologice descriptive

- ca orice *tao – dharma – methodos*, metoda științifică este și ea o retorică a garantării rezultatelor. Însă, față de oricare alt *tao – dharma – methodos*, ca și față de cunoașterea de-zi-cu-zi, o diferențiază și îi asigură prevalența următorul cumul de caracteristici:
- realizarea garanțiilor pe parcursul cercetărilor, deci ca feedback corectiv și optimizator;
- transparența procesului prin care se produc cunoștințele și a fiecărei operații în parte;
- construirea și specificarea unor seturi de criterii și limite de garantare, aplicabile de principiu pentru fiecare produs de cunoaștere și pentru fiecare cercetare în parte;
- sursele pe care se construiesc și se administrează garanțiile sînt: i. teoria științifică; ii. gramaticile constructive de registru meta-teoretic, în special logica și matematicile; iii. pragmatica producției de cunoaștere, adică regulile, instrucțiunile și prudențele de urmat în realizarea practică a cercetărilor;
- în loc de o garanție generală și de principiu asupra valorii tuturor rezultatelor, metoda științifică introduce specificarea nivelului și condițiilor de încredere pentru fiecare cercetare și produs de cunoaștere în parte. În metoda științifică nu spunem *cutare cunoștință este adevărată pentru că am obținut-o prin metoda științifică*, ci spunem *cutare cunoștință este adevărată la nivelul de încredere/ siguranță cutare, în condițiile cutare*;
- caracteristicile de mai sus sînt normate, iar controlul de conformitate, respectiv modificarea sau completarea lor se află

în sarcina fiecărei comunități profesional-științifice, ca și a comunității profesional-științifice în sens generic. Mai mult, dat fiind caracterul de bun public al metodei științifice, judecarea rezultatelor cercetărilor științifice este și ea de principiu publică;

- dacă vrem să definim *încrederea/ siguranța* (engl. *reliability*) măsurărilor drept concept de operaționalizat, dimensiunile încrederii/ siguranței sînt *validitatea* și *fidelitatea*. Simplu vorbind, validitatea se referă la încrederea/ siguranța pe care o putem avea în privința a ce măsurăm, iar fidelitatea se referă la încrederea/ siguranța pe care o putem avea în privința a cum măsurăm;

5.1. Dezagremente ale problematicii *reliability* în literatura noastră de specialitate și neutralizarea acestora;

5.1.1. Cel mai evident și, în ordine procedurală, primul dintre dezagremente este caracterul nu prea sistematic și nici prea unanim al terminologiei în care literatura noastră de specialitate tratează problematica *reliability*;

5.1.1.1.

Ca sociologi de limbă română, avem disconfortul problemelor de echivalare, iar acestea încep chiar cu *reliability*, pentru care e clar că nu avem o echivalare sigură și unanimă, necum o echivalare într-un singur cuvînt. Nu pare cine-știe-ce problemă deoarece avem tot felul de soluții la ea, lingvistic tolerabile: uneori îl adoptăm pe „reliabilitate”, alteori cuvîntul scris și pronunțat ca în engleză, iar alteori apelăm la formulări compozite de genul „încredere/ siguranță”;

- mai incomod e că avem mari vibrații de sens chiar în limba „de bază” și chiar în noțiunea centrală; pe acestea, pînă și cele mai demne de încredere și mai frecventate surse bibliografice le „soluționează” la modul cel mai neangajant, și anume ni le livrează ca atare. De exemplu:

There are several definitions of *reliability* for measures of individual differences, each stressing one of its many facets. It may be defined as the *accuracy or precision* of an instrument in measuring the “true” standing of persons to whom a particular test was administered. Another definition states that reliability is an estimate of the *stability, dependability, or predictability* of a measure. This definition focuses on whether repeated measures taken on the same persons using the same or comparable instruments will produce the same or similar results. Finally, reliability is defined as the proportion of observed score variance that is attributable to true score variance.²⁹

- așa zice că nici aceasta nu e o cine-știe-ce problemă, cu condiția să o soluționăm prin opțiuni personale nonșalante și, în același timp, consecvente și mutual coerente. Adică, ori de cîte ori avem de tratat o chestiune din gama *reliability*, să adoptăm și să producem o mențiune expresă de genul *în cele ce urmează, prin R voi înțelege asta și asta*, să urmăm cu consecvență respectiva mențiune și să avem grijă ca ea să nu contravină alteia/ altora dintre mențiunile noastre în materie. Ne autorizează la un astfel de abuz faptul că, în ultimă instanță, avem de-a face cu stipulări; iar o stipulare este OK

²⁹ Text THOMAS, Charles L. Vezi „Reliability”, in *Encyclopedia of Evaluation* 2004. SAGE Publications. 5 Sep. 2009. http://sage-rereference.com/evaluation/Article_n482.html.

dacă e inteligibilă, o urmezi cu consecvență și nu se află în contradicție cu celelalte stipulări din întregul intelectual în care lucrezi;

5.1.1.2.

Experiența ne arată cât de greu ne este în realitate să satisfacem, fie și parțial, condiția opțiunilor personale nonșalante. Pentru a face pasul decisiv în direcția satisfacerii ei, consider că este în sarcina mea să vă învăț și să vă încurajez – cum ne-a învățat și ne-a încurajat și pe generația mea de studenți profesorul, ar trebui să scriu Profesorul, nostru Septimiu Chelcea, iar eu îi sînt foarte recunoscător (și) pentru asta – să mușcați³⁰;

- ca bază, vreau să spun foarte clar că atunci cînd se întîmplă să nu înțelegem ce spune literatura de specialitate în privința uneia sau alteia dintre chestiunile *reliability*, se întîmplă așa nu în primul rînd, așa cum ne trece în mod natural prin cap, pentru că nu sîntem suficient de deștepți/ deștepte, atenți/ atente, harnici/ harnice. Ci se întîmplă așa în primul rînd pentru că chiar autorii-colportorii în materie nu sînt suficient de, de și de, ba își mai sînt și deosebit de autoindulgenți. Regret, *I really mean it*, și trebuie să răsdeclar că a trebuit să trec de patruzeciși de ani pînă să accept ca posibilă această explicație a neînțelegerilor mele, în materie de *reliability*, ca și de multe altele. În consecință, vă încurajez la o „obraz-nicire” mult mai timpurie decît a mea, poate chiar începînd de azi. Nu există autor de principiu „ne-mușcabil” și nici poziție/ susținere de principiu necriticabilă. Iar urmîndu-l

³⁰ Cu următoarea mențiune: despre mine am apucat să bag de seamă că nu prea știu să mușc fără să devin sarcastic; vom ști însă că persoanele cu adevărat bine educate pot să muște, și încă cum!, fără a cădea în satisfacția – sînt de acord, cam roturieră – a sarcasmelor.

pe Popper, singura conduită sănătoasă în materie de știință este chiar acest mușcat/ criticat;

- ca *demo* instructiv-încurajator, voi lua următoarele două mostre, încercînd să arăt pe ele cum se mușcă pentru a pune un pic de ordine și a ajunge astfel la opțiunile personale nonșalante de care ziceam;

5.1.1.2.1. Mostra A;

VALIDITATEA DE CONTINUT indica gradul în care indicatorul masoara ceea ce presupune ca masoara. Este instrumentul reprezentativ pentru continutul pe care vrem sa il masuram? Cu alte cuvinte MASURAM CEEA CE NE PROPUNE SA MASURAM?

VALIDITATEA DE CRITERIU indica gradul în care masuratorile efectuate permit observarea relatiilor cu alte masuratori realizate de aceiasi sau de alti cercetatori.

VALIDITATEA DE CONSTRUCT ne arata în ce grad masurarea ne ajuta sa identificam factorii explicativi ai fenomenului studiat; se determina prin analiza intercorelatiilor dintre variabile.³¹

Aici, la cealaltă mostră și la o trimitere de la finalul acestui capitol, îmi iau îngăduința de a cita fără să citez. Adică voi cita astfel încît să se vadă foarte clar că citez, deci că nu mă dau autor al textelor citate, dar o voi face fără trimitere la sursă. Citez, destul de la întimplare, texte „normale”, atît de normale încît la subiectul *reliability* formează un fel de „folclor MTCS”, difuzat atît prin tipărituri, cit și *www*; este un folclor ca toate folclorurile (îmi vine să zic folcloarele), deci foarte larg colportat, colportat fără puneri sub dubiu, colportat cu variații de conținut neimportante. Procedez atît de original în raport cu deontologia citărilor tocmai din rațiuni deontologice: atîta vreme cît e chiar vorba despre o creație cu autor colectiv și atîta vreme cît e vorba despre creații eminamente confuze, nu văd niciun motiv pentru a arăta cu degetul către unul sau către mai mulți autori-colportori anume. *Mutatis mutandis*, ar fi ca și cînd l-aș critica doar pe unul dintre autorii-colportorii „Mioriței” că balada respectivă face din baciul moldovean un papă-lapte și nu, de pildă, un samurai sau, de ce nu, un Hamlet; îi expun deci pe toți.

- comentarii, i.e. mușcăături, la mostra A. Denumite și definite ca în textul de mai sus, *validitatea de conținut*, *validitatea de criteriu* și *validitatea de construct* constituie, cel puțin pentru sociologii de limbă română, figurile obligatorii ale competenței în materie de validitate și, în general, de *reliability*. Să vedem câte parale fac ele de fapt;
- i. „validitatea de conținut”. Pare ceva nu numai rezonabil, ci și ușor de priceput; problema cu „validitatea de conținut” este chiar ceea ce ea pretinde că rezolvă: chiar așa, de unde să știu/ cum să-mi dau seama că „indicatorul măsoară ceea ce presupune că măsoară”, și încă pe grade? De exemplu, de unde să știu că întrebarea „câtă încredere aveți în Q”, cu variantele de răspuns „1. nu cunosc această persoană, 2. am foarte multă încredere; 3. am multă încredere; 4. nici încredere, nici neîncredere; 5. nu prea am încredere; 6. nu am deloc încredere”, măsoară chiar *notorietatea/ popularitatea* lui Q? Știm că toată lumea (bună, normal) a sondajelor zice că asta măsurăm cu întrebarea respectivă, dar câtă vreme nu am o definiție terminologică pentru *notorietate/ popularitate*, n-am cum să-mi pun problema validității de conținut, necum să garantez această validitate. Dacă am o definiție terminologică, aceasta are prin definiție validitate de conținut, deoarece îmi dă atit *distinguo*-ul sigur al variabilei *notorietate/ popularitate* în raport cu orice altă variabilă, cât și variația ei de principiu; deci pentru variabile definite terminologic, problema validității de conținut este gata rezolvată. Iar dacă n-am definiție terminologică, fiind vorba despre un indicator (adică despre ceva din operaționalizare), definiția mea pentru indicatorul respectiv poate fi oricât de arbitrară, deoarece ea nu are

de respectat decît coerența indicatorului respectiv în definiția conceptului operaționalizat la măsurarea căruia contribuie; or, deoarece conceptele operaționalizate sînt prin definiție a-teoretice, rezultă că validitatea de conținut nu se poate pune pentru variabilele definite în rețeta operaționalizării. Pe scurt, asta înseamnă că „validitatea de conținut” este o noțiune fără altă aplicabilitate decît să ne aflăm în treabă și să vorbim pe nas;

- ii. „validitatea de criteriu”. În afară de ambiguitatea de enunțare a predicatului „permit observarea relațiilor”, nu e deloc clar dacă „măsurătorile realizate” se referă tot la variabile-indicator, ca în definiția „validității de conținut”, sau se referă la altceva, adică la variabile-dimensiune sau/ și la variabile-concept. Pentru că, dacă se referă la variabile-indicator, avem de-a face cu *replicabilitatea*, care e o chestiune de fidelitate, nu de validitate. Iar dacă se referă la variabile-dimensiune sau/ și la variabile-concept, avem de-a face, simplu vorbind, cu împrumutul de instrumente de măsurare sau de secvențe de astfel de instrumente, adică de prefabricate instrumentale. Or, dat fiind caracterul „la inspirație” al definițiilor operaționale, e greu de priceput ce avantaje de validitatea pot decurge din împrumuturile de prefabricate instrumentale; în cheie Murphy, asta se spune așa: faptul că o prostie este utilizată, și încă în mod repetat, de foarte multă lume nu-i schimbă proprietatea de a fi o prostie. „Validitatea de criteriu” poate avea sens în legătură cu măsurările pe definiții terminologice, dar acolo ar trebui să angajeze problematica incommensurabilitate – inter-teoreticitate – trans-teoreticitate, o problemă evident mai subtilă decît ne spune „observarea relațiilor cu alte

- măsurători ...” Oricum și pe deasupra, ce-o fi vrînd să însemne acest „de criteriu”? La ce s-o fi referind acest „criteriu”, pe unde hălăduiește el?
- iii. „validitatea de construct”. O enunțare primejdios de greu de priceput: adică cum „să identificăm factorii explicativi ai fenomenului studiat”? De fapt, chestiunea poate fi enunțată și în mod inteligibil, chiar dacă nu e la fel de accesibil și de făcut. Este vorba despre variabilele-indicator ale unei dimensiuni (la fel de bine poate fi vorba despre variabilele-dimensiuni, deci despre variabilele-index, ale unui concept operaționalizat), iar problema este cum să ne dăm seama care dintre variabilele-indicator pe care le-am găsit/ inventat pentru o anumită dimensiune chiar sînt variabile-indicator pentru dimensiunea respectivă și care nu sînt. Problema se rezolvă prin testarea în statistica multivariată, pe baza de date a cercetării, a felului în care, statistic vorbind, „se țin” unele de altele respectivele variabile-indicator; le reținem ca variabile-indicator pe cele care „se țin”, le aruncăm pe cele care nu „se țin” (vezi *abordare prin cercetare factorială*). Ne vom mai întîlni cu această „validitate de construct”, și va trebui să acordăm atenție faptului că ea beneficiază și de alte denumiri, unele și mai firoascoase, de pildă *dimensionalitate* sau *unidimensionalitate*;

5.1.1.2.2. Mostra B;

Reliability and Validity

As sociologists, we need to be able to understand the usefulness of the data we collect:

- How accurate a picture of social life we are getting

- Whether or not the **conclusions** we draw are **applicable** to everyone or simply the group of people we have studied ("representativeness").
- Can our research be **repeated** by others (a process known as "**replication**") and would they get **similar results** if they did repeat our research?

Two concepts that we use to test the usefulness of the data we collect are:

1. Reliability

The **reliability** of the data we collect must, of course, be an important consideration, since **if the data we use is not reliable**, then the **conclusions** we draw on the basis of such data are going to be fairly **useless**.

For example, if I attempt to draw **conclusions** about the state of education in Britain on the basis of a **couple of interviews** I conducted down the **pub** with whoever happened to be present at the time, it's probable that such **data is not likely to be very reliable** as a guide to what is really happening in the educational system.

Data reliability, therefore, is concerned with ideas such as:

- The **consistency** of the data collected.

Will, for example, the same question asked of the same person in **similar circumstances**, produce the **same answer**?)

- The **precision** (or lack of same) with which it is collected

For example, how systematic is a form of data collection that relies upon asking people questions about something about they may have little direct knowledge?

- The **repeatability** of the data collection method

For example, if another sociologist attempted to repeat my research "down the pub", would similar results be achieved?

In simple terms, **data** can be considered broadly **reliable** if the **same results** (or broadly similar) can be gained by **different researchers** asking the **same questions** to the **same** (or broadly similar) people.

In general terms, the **reliability of data** collected will be affected by such things as:

- The **opportunities** available for the researcher (**consciously or unconsciously**) to introduce **bias** into the data collection process.
- The level of **standardisation** the researcher is able to introduce into their data collection (for example, is **everyone** asked the **same set of questions** in the **same way**?).

2. Validity

Data is only useful if it **actually measures** what it **claims to be measuring** and, in this respect, the concept of **validity** refers to the extent to which the data we collect gives a **true measurement / description of "social reality"** (what is **"really happening"** in society).

- If data is **reliable but not valid**, then it may have **limited use**. We can make **general statements** about the world, but such statements may not **actually apply** to any one social group.
- If data is **valid, but not reliable**, we may **not** be able to use it to make **general statements** about the world (for example, we may be able to **understand** something about **one group** of unemployed people that doesn't necessarily apply to all unemployed people).

Finally, therefore, a **general rule** to follow whenever you are presented with data to analyse / interpret (whether it be data collected from primary sources such as interviews, experiments,

observation and the like, or secondary sources such as novels, Official Statistics and so forth), is that you should always seek to apply the concepts of reliability and validity to the data.³²

- comentarii, i.e. mușcăături, la mostra B;
- i. de la primul la ultimul rînd remarcăm limita fundamentală, pe care deja am văzut-o: problematica *reliability* se pune *post-factum*, pentru date (de cercetare) gata produse. Păi ca ce chestie să facem din problematica *reliability* doar o judecătorie, nu și o tehnologie a lucrului bine făcut?
- ii. pentru a defini „reliabilitatea”, simțind că nu i-a dat chiar o definiție, autorul ne ajută cu un exemplu, acela cu „cercetarea” formată din două interviuri făcute într-un *pub*, cercetare care are ca obiectiv să descrie „situația educației în Marea Britanie”; menționez că, de altfel, la rubrica *reliability*, întregul nostru folclor de specialitate procedează la același mod de definire: un pic de text, care nu e de fapt o definiție, urmat de un exemplu „lămuritor”. Cu un pic de atenție, de fiecare dată vom înțelege de fapt așa: *the reliability* este aceea că nu e bine ca în cercetările noastre să facem tîmpenii deoarece rezultatele cercetărilor respective nu vor fi demne de încredere, engl. *reliable*. Adînc, definitiv și foarte instructiv, ce să mai zici;
- iii. *the consistency* este introdusă ca și cînd ar fi un parametru de *reliability* perfect distinct. Dacă ne uităm la exemplificarea prin care este definită, vedem că nu e de fapt decît o variație a repetabilității/ replicabilității. Iar dacă am avut ghinionul de a fi dat peste vreun autor

³² Vezi nota ante-anterioară, cea cu citatele din „folclorul MTCS”.

cît de cît trecut de genunchiul broaștei, știm că prin consistență se înțelege cu totul altceva, ceva cu teoriile, cu propozițiile teoretice și interpretarea lor. Asta dacă nu avem ghinionul de a ne aduce aminte înțelesul comun al expresiei *consistență*, și anume cel cu non-contradicția, banal pentru oricare absolvent de liceu;

- iv. *I'm really sorry*, dar standardizarea este o chestiune de fidelitate, nu de „reliability & validity”;
- v. ca în mostra A, validitatea este citită în cel mai pășunist dintre realisme. Ca să poată vedea *the extent to which the data we collect gives a true measurement / description of "social reality" (what is "really happening" in society)*, cel/cea care judecă un astfel de *extent* ar trebuie să se afle undeva atît în afara „realității”, adică a „lumii”, cît și în afara mulțimii care conține *the data* (adică propozițiile). Or, în acest undeva nu se poate afla decît Doamne-Doamne (eventual și regele-filosof plus, în ideologia marxistă, proletariatul);
- vi. sîntem ajutați/ ajutate să înțelegem că „dacă datele sînt de încredere (engl. *reliable*), dar nu sînt valide, atunci ele pot avea o utilizare limitată. Putem produce (din datele respective, n. m.) propoziții generale despre lume, dar aceste propoziții nu sînt valabile pentru niciun grup social”; plus reciproca, „dacă datele sînt valide dar nu sînt de încredere, atunci nu le vom putea utiliza pentru a produce propoziții generale”. Vă invit să nu vă prea lăsați ajutați/ ajutate în această privință deoarece, simplu vorbind, aici nu avem decît o ineptie, și încă una cu tot cu reciproca ei. Deoarece e foarte evident că, în genul acest de texte, nu avem definiții inteligibile pentru sensuri speciale ale expresiilor utilizate, decurge că le

înțelegm pe sensurile lor de limbă naturală. Or, în limbă naturală, cum adică poate fi ceva, de pildă o măsurare, în același timp demnă de încredere, dar nu și validă, respectiv validă, dar nu și demnă de încredere? Cine și în ce fel se poate folosi de astfel de oximoroane?

5.1.2. Ceea ce este însă cu adevărat o dificultate, producând tot felul de consecințe, periclitante pentru fiecare dintre noi, este modul în care cultura profesiei noastre metabolizează și rulează de fapt problematica *reliability*;

5.1.2.1.

Avem o distanță, enormă și aici, între cultura oficială și cea informală ale profesiei noastre, adică între ceea ce cultura oficială a profesiei noastre se străduiește să normeze ca reguli cu privire la *reliability* și ceea ce vorbim și facem efectiv în practica de cercetare de zi cu zi cu privire la *reliability*;

- faptul acesta este evident adevărat în exercițiul profesional al sociologilor practicieni. Pentru cercetările acestora, singura instanță care administrează regulile și standardele de *realibility* sînt chiar ei/ ele, sociologii practicieni. Iar competența lor, adică a majorității absolvenților de sociologie, ca instanțe de *realibility* este, ca să mă exprim politicos, o mărime care tinde vertiginos și sistematic către zero³³. Trage în această direcție un fel de dublă gravitație, reciproc augmentativă: i. în capitolele și manualele noastre, subiectul *realibility* este unul suficient de dificultos ca să-l pui și să-l

³³ Sînt dezolat, dar secvențe întregi din programul de cercetare cu care am finalizat pregătirea monografiei despre profesia de sociolog probează exact o astfel de susținere. De altfel, fiecare dintre noi știe pe dinăuntru în ce măsură este adevărată este această susținere.

ții în minte numai pentru a trece cît de cît cu bine peste ghinionul că s-ar putea să-ți pice la vreun examen, să te păzească Cel-de-sus!, ceva cu validitatea/ fidelitatea; ii. e pur și simplu natural ca, ulterior, subiectul cu validitatea/ fidelitatea să ajungă la o margine destul de îndepărtată a minții noastre profesionale. Iar deoarece în practica profesională nimeni nu te bate la cap cu el, e la fel de natural să se tot exorbiteze;

- nici piața cercetărilor sociologice ca atare nu pune presiune pe noi la *reability*. În mod normal și curent, neavînd competență în materie, cumpărătorii de cercetări nu au cum să aibă pretenții în materie. În astfel de situații: i. în cel mai exigent caz avem de făcut notificări de genul „eșantionul este garantat cu o marjă de erorare de plus/ minus ți la sută, la un nivel de încredere de 0,95” (și încă nu am auzit ziarist sau alt beneficiar de sondaje de opinie care să întrebe „da’ ce e aia la un nivel de încredere de 0,95”); ii. iar în cazul, nu foarte rar, în care clientului tău nu îi convin rezultatele (de pildă pentru că se aștepta să aibă un scor electoral de sondaj mult mai mare decît doi-virgulă-șapte la sută pe care îl arată sondajul tău făcut pe banii lui), nu vei putea niciodată să-l convingi pe deplin de *reliabilitatea* cercetării tale, și asta chiar și cînd e vorba de clienți cu o educație științifică redutabilă. Situația e aceeași ori de cîte ori clientului tău nu-i cad bine rezultatele; să zicem, de exemplu, că am primit comandă pentru o cercetare cu care să măsoar gradul de coruptibilitate a magistraților din țara noastră la momentul actual³⁴.

³⁴ Hazul e că acum cîțiva ani chiar am primit o astfel de comandă, și anume pe vremea cînd facultatea noastră era „de drept și sociologie” (acesta a și fost unul dintre motivele principale pentru care un director din ministerul de

Presupun că nu e chiar foarte greu să ne închipuim ce contestări aş avea de suportat după punerea în public a rezultatelor cercetării; după cum cred că nu e greu să ne închipuim cine ar sta, nu să priceapă, ci fie numai să asculte, soluțiile de *reliability* pe care m-au dus, cât m-or fi dus, mintea și știința mea sociologică să le folosesc;

- deși este în mod sesizant mai subtilă, situația este practic aceeași pentru sociologii din seraiul academic, de la situația de student la sociologie care își susține teza de licență, la cea de autor de studii/ cărți de specialitate, care trebuie să se supună evaluării din partea *board*-urilor științifice ale revistelor/ editurilor de specialitate;
- iau în mod serios notă de faptul că instanțele de evaluare academică – atît comisiile de examinare (de licență, de masterat, de doctorat), cât și *board*-urile științifice – redactează și fac publice criteriile cu care evaluează, respectiv că între aceste criterii sînt în mod expres specificate criteriile care țin de validitatea/ fidelitatea cercetării/ cercetărilor pe care ți-ai făcut respectiva teză, respectivul studiu sau respectiva carte. Deci că orice instanță de evaluare academică, și asta cu excepții perfect condamnabile, te obligă să prezinți și să discuți într-o rubrică distinctă și clară chestiunile de *reliability* și să arăți în mod onest poziționarea rezultatelor cercetării/ cercetărilor pe care le invoci în raport cu standardele specificate de validitate/ fidelitate/ acuratețe/ precizie. Vreau să spun că deși am obiecții foarte serioase la definirea criteriilor și

justiție din vremea respectivă s-a gîndit la noi). Cînd i-am prezentat-o, domnul decan de atunci – e drept, de la drept – s-a speriat atît de tare („tu îți dai seama în ce ne băgăm????!!!”) , încît mi-e teamă că și astăzi îi mai sare inima din piept cînd își aduce aminte pe lingă ce primejdie de a-și pune lumea în cap, lumea colegilor săi magistrați, a trecut.

standardelor, care mi se pare de fiecare dată operă parohială, recunosc, momentan fără alte comentarii, că „la claxon”, deci la cultura oficială, comunitățile noastre academice sînt preocupate de problematica *reliability* și doresc să arate că pun preț pe ea;

- îndoielile mele – vorba ceea, dure dar severe – sînt legate de modul în care sociologii de serai academic, atît ca evaluatori, cît mai ales ca autori de cercetări, administrează criteriile și standardele de validitate/ fidelitate/ acuratețe/ precizie. Iar obiecția, pe care o pot proba în mod neechivoc, stă în constatarea că criteriile și standardele respective sînt administrate, fără excepții sau, cel puțin, fără excepții interesante, *post-factum*, adică pentru evaluarea rezultatelor finale ale cercetării și notificarea limitelor de *reliability* ale acestora; și nu pentru construirea lor, cu notificarea perfecționărilor în materie de *reliability* așa cum au survenit ele ca *feed-back*-uri din administrarea, pe parcursul cercetării, a respectivelor criterii și standarde. Ceea ce îmi permite să risc o generalizare de felul următor: în seraiurile noastre academice problematica *reliability* nu este decît prilej pentru diverse ritualuri de încruntare, de o parte, și supunere, de cealaltă, adică pentru toată gama de conivențe și de mici lașități pe care stă în firea lucrurilor să le aducă jocurile de putere;

5.1.2.2.

Ca soluție, văd necesară resetarea problematicii *reliability* în „softurile” care gestionează mintea profesională a fiecăruia/ fiecăreia dintre noi. Oarecum facultativă pentru sociologii de serai academic, această resetare îmi apare ca imperativă pentru sociologii

practicieni și, desigur, pentru studenții la sociologie, deoarece majoritatea lor vor deveni sociologi practicieni;

- resetarea constă în scoaterea problematicii *reliability* din zona subiectelor pe care le considerăm în intimitatea minții noastre ca inaccesibile, pentru că sînt prea abstracte, prea aride, prea complicate, prea greu, dacă nu imposibil, de priceput. Dacă le lăsăm așa cum sînt acum, ne vom comporta față de ele ca pînă acum: le vom uita pe undeva pe la marginea minții noastre profesionale, deci le vom trece pur și simplu cu vederea ca probleme ale practicii de cercetare și, în general, profesionale. Ca să le scoatem din această zonă și să le punem în partea cea mai din față și cea mai curent activă a minții noastre profesionale, cred că avem nevoie de un șoc. În această idee, cu riscul de a deveni patetic, vă invit ca în mintea noastră să redefinim problematica *reliability* în următoarele două fraze.

E foarte bine să faci frumos la examene – de licență, de masterat, de doctorat, de publicat – cînd te întreabă domnii profesori și doamnele profesoare despre validitatea/ fidelitatea/ acuratețea/ precizia cercetării tale.

Dar este cu totul altceva să dormi liniștit la noapte, după ce clientul tău a concediat-o pe salariata lui Claudia – 47 de ani, mamă care își crește singură copiii, amîndoi studenți – în baza validității/ fidelității/ acurateței/ preciziei sistemului de evaluare în muncă pe care l-ai conceput, proiectat și aplicat tu, Marele Sociolog.

- necesarmente complementară la soluția resetării problematicii *reliability* în mintea profesională a fiecăruia/ fiecăreia dintre noi, văd resetarea acestei problematici în mintea

noastră profesională colectivă, adică în cultura comunității noastre profesional-științifice. În acest scop,

- avem de asumat problematica *reliability* ca problematică tare; și de produs, *coram populo*, consecințele care decurg de aici. Ca percepție, povestire și practică, în comunitatea noastră profesional-științifică problematica *reliability* se află cam în aceeași zonă cu operaționalizarea conceptelor; motiv pentru care necesită și ea un număr de precizări și simplificări, inevitabil abuzive, deci emnamente criticabile. Desigur, asta e în primul rînd sarcină de sociolog de serai, mai ales universitar, iar în acest capitol tocmai mă străduiesc și eu în respectiva direcție; dar, cel puțin în ceea ce privește criticarea precizărilor și simplificărilor, este o sarcină care ne privește pe toți, inclusiv pe sociologii practicieni și mai ales pe studenții la sociologie;
- ne stă la dispoziție posibilitatea de a scoate problematica *reliability* din zona abstracțiilor didactico-academice și de a o re poziționa acolo unde de fapt îi este locul, și anume în practica profesională; iar ceea ce acolo se potrivește cel mai bine cu această problematică se numește, în termenii actuali ai practicii profesionale, managementul calității. Astfel, arhi-dificultuoasa problematică *reliability* devine o problematică clară pentru că trebuie rescrisă în cheia manualelor de calitate, deci ca succesiune tehnologică de operații/ proceduri, cu standarde de calitate aferente fiecăreia;

5.2. Validitatea măsurărilor;

5.2.1. Precizări și simplificări cu privire la validitatea măsurărilor;

5.2.1.1.

Literatura de specialitate „cantitativistă” continuă neabătut tradiția de a defini validitatea în cheie realist-pășunistă. În această tradiție este absolut sigur că nu se poate produce mai nimic în afară de cântări din frunză și solz de pește ale teoriei adevărului corespondență pe care ne-a lăsat-o moștenire săracu’ Stagirit. Problema noastră cu această tradiție este că în ea nu se pot produce niciun fel de înțelesuri ale validității redactabile procedural, darmitate și aplicabile procedural;

- există și versiuni inteligente ale realismului, care s-ar potrive foarte bine ca fundamente, ontologice și gnoseologice, ale măsurărilor, deci ale cercetărilor descriptive așa cum le definește metoda științifică; de exemplu, le-am putea lua din filosofia lui Hilary Putnam³⁵ sau am putea valorifica potențialul, pe care nu voi înceta să-l consider excepțional, al categoriei marxiste de *practică social-istorică*. Problema cu ele este că sînt foarte departe de ceea ce comunitatea noastră profesional-științifică, începînd cu vîrfurile ei, este dispusă să metabolizeze ca nutrimente epistemologice de zi cu zi: „cantitativiștii” pentru că le lipsește „aparatură digestivă” convenabil, „calitativiștii” pentru că nu înghit realismul³⁶. Adică avem versiuni inteligente ale realismului, aces-

³⁵ Vezi PUTNAM, Hilary, *Reason, Truth, and History*. Cambridge University Press, Cambridge, 1981 și mai ales PUTNAM, Hilary, *Realism with a Human Face*, edited by James F. Conant, Harvard University Press, Cambridge, 1990.

³⁶ Pot produce probe arhi-suficiente pentru acest „sînt foarte departe”, adică pentru felul în care corifeii noștri, atît ai „cantitativismului”, cît și ai „calitativismului”, reușesc să se pronunțe, în cea mai veselă ignoranță epistemologică

tea permit înțelesuri ale validității redactabile și aplicabile procedural, dar nu e cine să se bucure de ele;

- să vedem ce obținem dacă mutăm problema validității pe suporturi epistemologice satisfăcătoare pentru „calitativiști”; interpretînd-o de pildă, pare să fie cel mai la modă, pe categoria hermeneutică de *consistență* (engl. *consistency*). Ca să judecăm împreună în ce măsură ar putea fi această deplasare gestionabilă procedural, e folositor să luăm în considerare că:
 - am avea de procesat următoarele stipulări: i. *consistența* este o proprietate a teoriilor științifice – *consistența externă*, definită după cum urmează: „un sistem (de propoziții)-plus-interpretarea este *consistent cu lumea exterioară* dacă fiecare teoremă (propoziție din sistem) devine *adevărată* atunci cînd este interpretată”³⁷; ii. *consistența* este și o proprietate a propozițiilor din teoriile științifice – *consistența internă*, definită după cum urmează: „un sistem (de propoziții)-plus-interpretarea are *consistență internă* dacă toate teoremele (propozițiile din sistem) devin *mutual compatibile* atunci cînd sînt interpretate”³⁸;

și, în general, filosofică, despre tot felul de chestiuni fundamentale, ba chiar cu foarte multă forță de invenție și cu un aplomb pe măsură. Stau și mă întreb ce s-ar fi întîmplat cu literatura noastră de specialitate în materie de *reliability* dacă vreunul dintre corifeii cu pricina ar fi dat de pildă, să zicem acum patru-cinci decenii, peste ceva de genul teoriei descrierilor (în original, *the theory of definite descriptions*) a lui Bertrand Russel (1872 – 1970).

³⁷ HOFSTADTER, Douglas, R., *Gödel, Escher, Bach: an Eternal Golden Braid*, 20th edition, Penguin Books, London, 2000, p. 95, parantezele mele. Citez acest autor și această carte, premiul Pulitzer pentru literatură *non-fiction* în 1980, ca poziție post-modernă tipică, adică un *nec plus ultra* în materie de divergență paradigmatică față de metoda științifică și de realism.

³⁸ Idem. În ceea ce privește legătura dintre *consistența internă* și *consistența externă*, Hofstadter o definește astfel: „is a close relationship between these two types of consistency. In order to determine wheter several

- în cazul cel mai comod, am avea de echivalat *validitatea* drept *consistență externă*. De aici ne-ar rezulta că o *măsurare/ propoziție descriptivă este validă dacă devine adevărată atunci când este interpretată*.

Ei bine, sfidez pe oricare „calitativist” care vrea să susțină că poate scrie ca procedură ceea ce conține cele două aliniate de mai sus;

5.2.1.2.

În această situație, cu privire la validitatea măsurărilor sociologice mă consider autorizat să introduc următoarele precizări și simplificări:

5.2.1.2.1.

În sens deplin, validitatea măsurărilor poate fi discutată și decisă numai pentru propoziții (descriptive) științifice;

5.2.1.2.2.

Interpretată drept consistență, validitatea se discută și se decide doar sub exigența non-contradicției; deci pe sensul primar al ideii de consistență, nu pe cel hermeneutic;

5.2.1.2.3.

În baza lui 5.2.1.2.1. și 5.2.1.2.2., o măsurare/ propoziție descriptivă este validă dacă este realizată și exprimată într-o propoziție descriptivă științifică, adică dacă îndeplinește concomitent următoarele condiții:

statements are mutually compatible, you try to imagine a world in which all of them could be simultaneously true. Therefore, internal consistency depends upon consistency with the external world – only now, „the external world” is allowed to be any *imaginable world*, instead of the one we live in.”

- este o propoziție descriptivă, adică predicatul ei spune ceva (în limbajul logicii am putea zice „predică ceva”) despre variația unei variabile;
- este gramatical corectă;
- este formată cu termeni ai unei teorii științifice;
- nu contrazice niciuna dintre propozițiile probate deja ca adevărate în teoria în care am făcut măsurarea;

5.2.1.2.4.

Deși cred că variația de principiu a variabilei *validitate* astfel definită ar trebui restrînsă la o variație discontinuă (adică 1. măsurare/ propoziție descriptivă validă; 2. măsurare/ propoziție descriptivă invalidă; 3. măsurare/ propoziție descriptivă cu validitate ambiguă), probabil că este admisibilă și o variație continuă (de genul 1. măsurare/ propoziție descriptivă deplin validă; 2. măsurare/ propoziție descriptivă acceptabil de validă; 3. măsurare/ propoziție descriptivă cu validitate ambiguă (sau nedeterminată); 4. măsurare/ propoziție descriptivă mai degrabă invalidă; 5. măsurare/ propoziție descriptivă invalidă);

5.2.1.2.5.

Validitatea măsurărilor realizate și exprimate în altfel de propoziții decît cele formate cu termenii unei teorii științifice se discută și se decide numai prin soluții derogatorii;

5.2.1.2.6.

Validitatea măsurărilor sociologice este de două feluri:

- *validitate deplină sau propriu-zisă*. Ea se discută și se decide numai pentru măsurările realizate și exprimate în propoziții descriptive formate cu termeni;
- *validitate derogatorie*. Ea se discută și se decide pentru

măsurările realizate și exprimate în altfel de propoziții descriptive decât cele formate cu termeni;

5.2.1.3.

Sînt conștient că prin precizările/ simplificările 5.2.1.2.1. – 5.2.1.2.6. las pe dinafară multe probleme redutabile ale validității măsurărilor/ propozițiilor descriptive. Între aceste probleme este însă una pe care doresc neapărat să nu o las pe dinafară, iar scopul acestei ne-lăsări este acela ca, dincolo de priceperea în șurubărelile procedurale ale validității, neîndoielnic necesară, să ne menținem și în problematica validității nivelul de subtilitate intelectuală caracteristic profesiei de sociolog;

- astfel, dacă stăm și ne gîndim, povestea cu validitatea se concentrează în problema definiției, iar problema cu pricina poate fi pusă în forma *cum definim o variabilă de genul „regele actual al Franței”* (în limba autorului pe care îl invoc, *the present king of France*), astfel încît ea să ne dea *distinguo*-ul și variația de principiu de care avem nevoie ca să o măsurăm. De o astfel de problemă nu putem scăpa prin simplificări;
- nu putem scăpa spunînd de pildă că expresia „regele actual al Franței” este de fapt un nume propriu (iar despre numele proprii știm că nu pot denumi variabile); și nu putem pentru că în *teoria descrierilor definite*, Bertrand Russel, autorul ei, chiar asta demonstrează, și anume că expresia este substantiv comun, deci denumeste o variabilă;
- nu putem scăpa nici spunînd că „regele actual al Franței” este o expresie non-referențială, deci că mulțimea la care se referă este o mulțime vidă (nu există nici măcar un singur „rege actual al Franței”), pentru că nu are sens să măsurăm o variabilă care „nu există”;

- dincolo de argumentația pe care Bertrand Russel o produce în logică cum că nu putem, avem și altfel de argumente, foarte ușor de priceput și instructive, că nu putem. De pildă, spusă Doamnei-de-Fier a Marii Britanii (o aserțiune care nu va înceta să mă încînte) *there is no such things as society*. Ca să înțelegem că nu e deloc ceva la mintea cocoșului să decidem care dintre denumirile noastre sînt referențiale și care nu, respectiv ca să înțelegem că decizia asta vine întotdeauna într-o întreagă teorie, ea însăși imposibil de argumentat ca obligatoriu bună, iată teoria, în sens extins, din care Margaret Thatcher (1925 – 2013) ne spune despre societate – obiectul însuși al sociologiei, stimați și dragi colegi – că așa ceva, vorba ceea, nu se eziează.

I think we've been through a period where too many people have been given to understand that if they have a problem, it's the government's job to cope with it. 'I have a problem, I'll get a grant.' 'I'm homeless, the government must house me.' 'They're casting their problem on society. And, you know, there is no such thing as society. There are individual men and women, and there are families. And no government can do anything except through people, and people must look to themselves first. It's our duty to look after ourselves and then, also to look after our neighbour. People have got the entitlements too much in mind, without the obligations. There's no such thing as entitlement, unless someone has first met an obligation.'³⁹

- denumirile de variabile și definițiile lor aferente nu sînt valide sau nevalide în sine, ci doar prin raportare la teoria în

³⁹ Interviu în „Women's Own Magazine”, 31 oct., 1987. Am preluat de la <http://briandeer.com/social/thatcher-society.htm>.

care au fost produse; teoria aceasta este cea care validează sau invalidează. Cu precizarea că teoria cu pricina nu trebuie să fie în mod obligatoriu științifică, ci poate fi și altfel, filosofică de pildă, populară sau *day-to-day wisdom*. Validarea deplină a unei măsurări nu se poate face decît într-o teorie, iar orice teorie/ orice fel de teorie este instanță de validare. Condiția esențială pentru a utiliza o teorie ca instanță de validare este să o scot la lumină, adică să devin conștient/ă de ea, să o fac explicită și să o arăt ca atare, în ochii tuturor celor interesați de măsurarea mea;

5.2.2. Soluții de validare deplină;

- din precizările/ simplificările pe care le-am introdus în paragraful 5.2.1.2. rezultă că discutarea și decizia asupra validității în sens deplin sînt admisibile numai pentru măsurările făcute pe definiții terminologice;
- știm cum se fac aceste măsurări, iar din precizările/ simplificările 5.2.1.2.3. și 5.2.1.2.4. știm cum se asigură și cum se testează validitatea lor;
- expresiile *validitate deplină* și *validare deplină* sînt relative; nu există validitate/ validare perfectă și nici validitate/ validare definitivă. Validitatea/ validarea deplină se asigură și se judecă în interiorul unei anumite teorii, iar dacă o teorie este pusă sub semnul întrebării, este pusă sub semnul întrebării validitatea tuturor măsurărilor făcute pe termenii acelei teorii;

5.2.3. Soluții de validare derogatorie;

- ceea învățăm în acest pragraf este cum se asigură și se testează validitatea celorlalte măsurări, net predominante în

practica noastră profesională, adică măsurările făcute pe concepte operaționalizate, respectiv cele făcute pe definiții terminologice „impure”, i.e. completate și reconfigurate prin integrarea altor resurse de măsurare decît cele prezente în teoriile științifice (resurse *day-to-day wisdom*, teoretizări populare, creații ad-hoc). Oricît am vrea să credem altfel, atît conceptele noastre operaționalizate cît și definițiile terminologice „impure” nu sînt în ultimă instanță decît niște invenții, niște constructe intelective ad-hoc; adică nici măcar nu se pune problema că ar beneficia de vreo validitate de principiu. Fiind constructe ad-hoc, obligația de a le valida bucată cu bucată decurge *ipso facto*;

- ca soluții de generat și de amenajat concepte operaționalizate, cunoaștem deja soluțiile pentru validarea acestor măsurări; ceea ce facem aici este revizitarea lor ca soluții de validare;
- problema cea mai dificilă, valabilă pentru toate soluțiile de validare derogatorie, este cea a fezabilității și oportunității. Aceste soluții presupun – fiecare, darmită dacă le aplicăm sub exigența *triangulației*, deci cîte trei deodată – foarte multă muncă, plus niște competențe destul de ieșite din comun. Asta pe de o parte. Pe de cealaltă, știm că nu e totuși vorba decît despre niște măsurări de variabile, măsurări pentru care *day-to-day wisdom*-ul tău și al celor din jur te servesc, fără prea mare bătaie de cap, cu configurații de realizare pe care oricine le-ar accepta măcar ca suficient de OK. Problema fezabilitate/ oportunitate este deci în care dintre măsurările tale se merită, respectiv în care nu se merită să bagi atîta muncă și deșteptăciune cîtă cere validarea derogatorie;
- în această problemă nu am decît o singură pretenție: să o rezolvăm de fiecare dată prin deliberare. Mintea noastră e

suficient de bună ca să decidă cînd se merită și cînd nu, totul e să-i dăm prilejul să judece;

- de fapt mai am o pretenție, la fel de imperativă, dar numai pentru sociologii practicieni: amintiți-vă de Claudia!

5.2.2.1.

Soluții de validare derogatorie care țin de *constructivismul social* (engl. *social constructivism*, diferențiat uneori de *social constructionism*);

- procedural, aici avem realizarea integrării teoretice. Sînt binevenite toate ideile de validare care țin de „construirea socială a realității”, chiar și cele ai căror inventatori habar nu aveau/ nu au de constructivismul social. Cu sublinierea că ele sînt efectiv procedurale, mă refer la inovații cum ar fi:
 - ideea lui Le Play cu observarea directă și îndelungată și statul de vorbă cu „capii de familie”;
 - ideea de *juriu de experți* inițiată de Thurstone. Cu mențiunea că *experți* sînt aici și persoanele pentru care fac cercetarea și sînt interesate de obiectivele ei, persoane pe care le convoc prin procedura integrării teoretice;
 - ancheta Delphi;
 - aplicarea în scopuri de validare a tehnicilor creative care se bazează pe ideea de *juriu de experți*, de pildă Philips 6-6, Frisco, sinectică, *Collective Note Book* sau TRIZ;
- putem exploata procedural multe dintre ideile pre-procedurale ale constructivismului, și anume ideile care sînt suficient de clare și de sugestive ca să nu avem cine-știe-ce probleme în a le redacta și pune în funcțiune noi înșine ca proceduri de validare. Ca surse, îl avem bineînțeles pe John Rogers Searle și celebra sa *The Construction of Social Reality* și, mai ales, pe sociologii Peter L. Berger și Thomas Luckmann cu *The*

Social Construction of Reality; dar va fi întotdeauna provocator și productiv să ne ducem la sursele constructivismului, de pildă la psihologul Lev Vigotki⁴⁰ (1896 – 1934);

- avantajul cel mai important al soluțiilor de natură constructivistă este că se poartă cel mai bine în problema exhaustivității definițiilor operaționale și a arhitecturii interne acestora, adică ponderarea variabilelor-indicator dintr-o variabilă-dimensiune, respectiv ponderarea variabilelor-dimensiune dintr-o variabilă-concept. Nu putem fi siguri/ sigure că rezolvă în mod decisiv aceste probleme, dar e neapărat de înțeles că:
 - nu avem o soluție mai bună decât validarea configurațiilor de măsurare prin convocarea, în diverse modalități, a unor jurii de experți. Argumentul e atât de tare încât aș spune că pînă și măsurările pe definiții terminologice ar fi bine să ni le contra-validăm astfel;
 - acest gen de soluții aduce problematica validității în spațiul public, unde o configurează ca discurs al legitimității. Sigur, putem face asta ca discurs persuasiv, cu care să mascăm eventuale agende ascunse, ale noastre sau/ și ale clienților noștri. Ca sociologi practicieni însă, nu prea avem interese în această direcție; dimpotrivă, avem un interes direct și clar pentru legitimări oneste, perfect inteligibile și contra-argumentabile pentru toate părțile implicate de prestațiile noastre. Măcar pentru că, meschin vorbind, mă pot apăra astfel de eventuale măsurări probate *post-factum* ca nevalide, adică pe

⁴⁰ Ca incitare, citez propozițiile mele favorite: „A vorbi = a prezenta o teorie”, respectiv „Fiecare schimbare interfuncțională trebuie explicată ca schimbare a conștiinței ca întreg.” Pentru multe altele sau măcar pentru o primă luare de contact, vezi <http://www.marxists.org/archive/vygotsky/index.htm>.

care lipsa sau defectul rezultatelor contractate ale unei prestații profesionale le-ar expune ca nevalide. Pe scurt, ca peste tot, onestitatea este și aici mai rentabilă decît neonestitatea;

- temeiul soluțiilor de validare derogativă în cheie constructivistă ar suna cam așa: dacă împreună cu oamenii pentru care fac cercetarea și sînt interesați de obiectivele ei ajung la denumiri de variabile și definiții aferente acestora acceptate de toți, se cheamă că am îndeplinit garanțiile cele mai bune în ceea ce privește validitatea denumirilor și definițiilor respective.

Asta înseamnă că în cercetările sociologice nu se pot convoca altfel de garanții mai bune. (Evident, asta nu înseamnă și că un sociolog mai deștept decît mine, care și-a făcut mai bine decît mine treaba de colectare devotată și de negociere onestă, nu va ajunge la garanții de validare mai bune decît cele la care am ajuns eu.)

Acest temei nu e deloc o jucărie;

- îl validează o practică social-istorică mai mult decît bimilenară, și anume administrarea juridică a dreptății: judecătorul nu împarte dreptatea pînă cînd părțile nu cad de acord asupra faptelor; or acordul asupra faptelor al unor tabere opuse implică cele mai bune garanții asupra validității măsurărilor prin care au fost produse acele fapte. Sigur că avem și erori judiciare, dar ele sînt de regulă instructive, adică învață sistemul judiciar să nu repete greșelile;
- joacă în favoarea lui cam toate versiunile inteligente ale realismului, în speță acelea care au renunțat la definirea obiectivității, miza esențială în metoda științifică, în teoria adevărului corespondență și au ajuns la definirea ei ca acord/ consens asupra faptelor;

- e bine totuși să nu uităm că soluțiile de validare care țin de constructivism rămân soluții de validare derogatorie. Pentru a nu intra în disputele filosofice în materie de constructivism, dispute și majore și ireductibile, vom menține ca rezervă mentală ceva ce ne învață cei mai deștepți dintre învățătorii noștri: *consensul este o idealizare a coerciției*. Și avem tot felul de situații care să ne arate cât de pervers poate funcționa de fapt consensul. Un exemplu foarte edificator sînt procesele intentate și cîștigate în Statele Unite de diverse victime ale *ranking*-ului colegial, un *nec plus ultra* în materie de măsurare în cheie constructivistă. Iată cum poate arăta argumentul care desființează decizii de concediere bazată pe *ranking*: „e adevărat că firma m-a concediat deoarece colegii mei de muncă m-au pus pe ultimul loc cu prilejul evaluării performanței în muncă de anul trecut. Dar m-au pus pe ultimul loc pentru că le sînt antipatic și le sînt antipatic deoarece între ei/ ele sînt singura persoană tot timpul nemulțumită de cum merge treaba și furnizindu-le tot timpul, inclusiv șefului nostru direct, disconfortul de a vrea să schimb ceea ce eu văd că nu merge cum trebuie”;

5.2.2.2. *Grounded theory* ca soluție de validare derogatorie;

- foarte pe scurt, *grounded theory* (pe românește, cu tendință de încetățenire, *teorie întemeiată*) este să colectăm niște fapte, adică niște măsurări/ propoziții descriptive deja produse, și apoi să inventăm o teorie care să le conțină și explice pe toate sau, cel puțin, pe destul de multe dintre ele; cuvîntul cheie este „să inventăm”. Constituie una dintre invențiile cele mai caracteristice ale metodologiei calitative, iar ceea ce calitativiștilor nu le place să spună este că descinde din *teoria puzzle*, marea invenție epistemologică a fizicii nucleare de la începutul anilor 1960;

- am introdus-o ca soluție pentru generarea și configurarea definițiilor operaționale. Ca soluție de validare, ea necesită niște pași în plus. Și anume ca, după ce am produs o *grounded theory* suficient de OK în ceea ce privește cuprinderea și explicarea *puzzle*-ului de fapte din/ pentru care a fost inventată:
- să o validăm ca teorie științifică. Aceasta înseamnă să ne asigurăm că are componentele unei teorii științifice, în mod esențial termeni (definiții terminologice) și legi (adică propoziții explicative sau/ și predictive cu un anumit grad de generalitate), și că este consistentă, adică respectă regula non-contradicției; iar într-o idee mai exigentă cu privire la științificitate, ar trebui ca măcar una dintre legile teoriei respective să nu fie doar ipoteză, deci să fi fost probată cumva, de preferință contra-factual, ca adevărată;
- să rescriem măsurările pe care le avem de validat înlocuind denumirile de limbă naturală ale variabilelor cu termeni din respectiva *grounded theory* validată ca mai sus;
- să discutăm și să decidem validitatea măsurărilor astfel rescrise;
- procedînd astfel, ajungem de fapt să discutăm și să decidem validitatea măsurărilor pe care le avem de validat ca și cînd ele ar fi fost realizate pe definiții terminologice, deci ca validitate deplină;
- problema e că partea „cantitativistă” a comunității noastre profesional-științifice nu admite, deci nu profesează *grounded theory*, iar partea „calitativistă” consideră că teoriile pe care le obține prin *grounded theory* trebuie să fie doar interesante, nu și valide (în niciun caz de validat ca teorii

științifice). O soluție ar fi să ne elaborăm teoriile întemeiate prin vreuna dintre soluțiile constructiviste, ceea ce ar produce validări *per se*;

- nu este o problemă faptul că ideea cu *grounded theory* ca instanță de validare este în răspăr cu ceea ce „calitativiștii” spun în mod obișnuit despre *grounded theory*. Problema e cîtă muncă ne așteaptă;

5.2.2.3. Statistica multivariată ca soluție de validare derogativă;

5.2.2.3.1.

Utilizarea statisticii multivariate ca modalitate de construit explicații foarte, dar foarte științifice face epocă în ultima vreme, inclusiv sub denumirea de *teoria (generală a) datelor* (engl. *data theory* sau *data theory and dimensional analysis*). Ca modalitate de validare, o găsim sub mai multe denumiri, cum ar fi: *abordare prin cercetare factorială* (o cunoaștem deja ca soluție de generare și amenajare a definițiilor operaționale), *analiză dimensională* (engl. *dimensional analysis*), *analiză de unidimensionalitate/ multidimensionalitate* (engl. *unidimensional/ multidimensional analysis*), *analiză de scalabilitate* (engl. *scalability analysis*);

- în SPSS, comenzile sînt în meniu, sub *Analyse*, mai ales *Regression, General Linear Model – Multivariate, Scale – Reliability Analysis – Multidimensional Scaling*. Deși prezintă anumite particularități, aceste denumiri rezolvă aceeași problemă și conțin în esență aceeași procedură;
- problema. Pentru o anumită variabilă-dimensiune am reuși să inventăm un număr de variabile-indicator; de unde știm că aceștia chiar sînt indicatori pentru acea dimensiune? Mai exact, cum ne dăm seama care dintre indicatorii pe care i-am inventat sînt indicatori pentru acea dimensiunea

și care nu; respectiv ce „putere” are fiecare indicator în caracterizarea dimensiunii. Problema se pune în același fel și pentru dimensiunile unui concept;

- procedura. În vreuna sau alta dintre metodele de cercetare descriptivă, măsurăm în teren toate variabilele-indicator pe care le-am inventat (ne aducem aminte că abordarea prin cercetare factorială restrânge acest „toate” la formatul maximal 25 înmulțit cu 8, adică maximum 25 de indicatori, fiecare cu o variație de principiu de maximum 8 ipostaze). Pe baza de date ieșită din teren, testăm în statistica multivariată care dintre indicatori „se țin” unii de alții și care nu. Cei care „se țin” sînt indicatori pentru dimensiunea în cauză, cei care nu „se țin” nu sînt. Se cheamă că definiția dimensiunii restrînsă la indicatorii care „se țin” este un indice sau o definiție validă. După ce am făcut această operație pentru toate dimensiunile variabilei-concept pe care o avem de măsurat, le vom scrie în baza de date ca variabile distincte, i.e. indici sau variabile-index, după care testăm în statistica multivariată care dintre variabilele-index „se țin” unele de altele și care nu. Cele care „se țin” sînt dimensiuni pentru variabila-concept în cauză, cele care nu „se țin” nu sînt. Se cheamă că definiția conceptului restrînsă la dimensiunile care „se țin” este o definiție validă a variabilei noastre concept;

5.2.2.3.2. Precizări suplimentare;

- *unidimensionalitatea*. Este o noțiune care se folosește în ideea că n-am avut posibilitatea să ne facem ca la carte definiția operațională a variabilei-concept, adică cu dimensiuni și fiecare dintre acestea cu indicatorii ei. Deci că, și asta se petrece absolut curent în cercetările a-teoreticilor, tot ce am reușit

este să identificăm/ inventăm un pachet de caracteristici direct măsurabile ale variabilei-concept, adică de indicatori;

- dacă prin testarea în statistica multivariată vedem că unii se agregă într-un singur „ciorchine”, iar toți ceilalți rămân solitari, se cheamă că indicatorii din „ciorchinele” respectiv acoperă exigența unidimensionalității. Textual, ni se spune că pentru ca o dimensiune să fie validă, trebuie ca indicatorii ei să respecte exigența unidimensionalității;
- ceea ce nu reușesc să pricep este de ce literatura de specialitate discută unidimensionalitatea în legătură cu variabilele-concept, (re)producând astfel confuzia că, pentru a fi valide, acestea trebuie să fie unidimensionale, deci că dacă testarea statistică ni le arată ca altfel, de pildă ca multidimensionale, înseamnă că nu sint valide; păi variabilele-concept nu sint, și încă prin definiție, multidimensionale?! Sint deci nevoit să introduc precizarea, oricît ar fi de redundantă, că numai variabilele-dimensiune trebuie să fie unidimensionale și că variabilele-concept n-au nici un fel de treabă cu unidimensionalitatea;
- *multidimensionalitatea*. Vine pe aceeași idee cu „n-am avut posibilitatea”, atît de intens frecventată de a-teoretici. Atunci cînd prin testare vedem că, în afară de indicatorii care rămîn solitari, ceilalți se agregă în mai mulți „ciorchini”, distincți unul de altul, se cheamă că fiecare dintre acești „ciorchini” este o dimensiune distinctă. Deci că, pentru a fi validă, măsurarea variabilei noastre concept trebuie să o facem prin recompunerea fiecăreia dintre dimensiunile ei ca variabilă-index distinctă. Pe scurt și perfect redundant: ca să fie validă, măsurarea variabilelor-concept – adică multidimensionale, nu-i așa? – trebuie să fie multidimensională;

- la un moment dat va trebui să acordăm o atenție specială validărilor prin statistică și, în general, acestei expansioniste *teorii a datelor*. De pildă pentru că *teorema limitei centrale*, una dintre teoremele fundamentale în statistică și teoria probabilităților, ne spune că suma unei colecții/ unui set de variabile aleatorii tinde spre o distribuție normală indiferent de configurația distribuției fiecăreia dintre variabilele individuale din care se compune. Asta înseamnă că dacă nu condiționăm cumva raporturile cantitative dintre indicatorii unei dimensiuni, respectiv dintre dimensiunile unui concept, baza de date a cercetării pe care testăm dimensionalități/ scalabilități/ ș. c. l. ni le va arăta ca suficient de OK. Și ni le va arăta astfel nu pentru că între variabilele respective există o legătură/ o asociere, ci ca întâmplare în gama teoremei limitei centrale. Iar dacă nu exprimă ceva ce scrie în vreo teorie validă, condiționarea raporturilor cantitative dintre oareșce indicatori, respectiv dintre oareșce dimensiuni, de pildă prin coeficienți de multiplicare, este pur și simplu la ghici. Pe scurt, în absența unui susțineri într-o teorie validă, dimensionalitatea/ scalabilitatea constructelor noastre operaționale este sub semnul întrebării indiferent cât de tari și de exacte ar fi probele statistice în favoarea ei;

5.2.2.3.3.

Ca practică de cercetare, dacă validarea prin soluții ancorate în constructivism, respectiv prin *grounded theory*, este o opțiune care ține de originalitate, validarea prin statistica multivariată este regulă. Așa reglementează – clar, răspicat și unanim – cultura oficială a profesiei noastre, și anume că trebuie să ne facem validările prin aplicarea statisticii multivariate pe bazele de date de cercetare deja produse;

- cum facem de fapt, asta e o altă problemă. Absolvenții de sociologie știu statistică multivariată numai prin excepție; e și normal să fie așa atita timp cît planurile de învățămînt pentru licența în sociologie prevăd, peste tot în lume, numai statistică univariată, foarte rar statistică bivariată și aproape niciodată statistică multivariată. Cu alte cuvinte, sociologii nu își validează măsurările pentru motivul că în școala lor profesională de bază nu învață uneltele pe care cultura profesiei lor le reglementează ca soluție standard pentru validare; și asta cu excepția unor excepții excepționale;
- nu știu să rezolv această problemă. Dar cred cu toată convingerea că ea trebuie pusă ori de cîte ori avem prilejul; poate pînă la urmă vom reuși să o luăm cumva în serios. Nu că aș muri de dragul statisticii ca modalitate de validare; dimpotrivă, susțin că validarea prin interpolări de date statistice nu e decît ticul ingineresc de a lua exactitatea drept adevăr, o confuzie pe care o consider și ridicolă și primejdioasă. Dar cîtă vreme partea academică a comunității noastre profesional-științifice dă ca regulă validarea prin statistică multivariată, ar trebui ca cineva să o tragă de mîneacă: nu numai sociologii de excepție, cei/ cele care învață statistică evoluată pe cont propriu, în masterate de cercetare sau/ și în școlile doctorale, trebuie să-și valideze măsurările. Cumva foarte dimpotrivă, validarea este esențială, complet neficționistă și complet nefacultativă pentru sociologii practicieni, deoarece este decisivă pentru succesul sau eșecul prestațiilor lor profesionale;

5.3. Fidelitatea măsurărilor;

- așa cum știm și, de altfel, putem vedea zi de zi, în vorbirea curentă ca și în limbajele profesionale, expresiile de genul „*reliabilitate*”, *validitate*, *fidelitate*, *replicabilitate*, *precizie*, *acuratețe* sînt utilizate de obicei alandala, ca sinonime care trimit în mod aleatoriu la ceva global și nu prea clar, dar foarte gustos pentru vorbiri evaluative; și anume la calitatea/ adecvarea/ istețimea/ deșteptăciunea/ „bunăciunea” măsurărilor și cercetărilor. Cu *fidelitatea* lucrurile stau chiar un pic mai rău: ea mai ales lipsește din vocabularul nostru profesional; iar cînd nu lipsește, pățește ca toate celalte, adică e sinonimă cu oricare, la întîmplare;
- nu cred că în vorbirea curentă mortul sinonimiilor aleatoare între „*reliabilitate*”, *validitate*, *fidelitate*, *replicabilitate*, *precizie*, *acuratețe* mai poate fi întors de la groapă. Cred însă că, dacă în limbajul nostru profesional rămînem la aceste sinonimii, măsurarea încrederii/ siguranței (engl. *reliability*) măsurărilor și cercetărilor noastre nu poate fi altfel decît inacceptabil de grosieră, deci de *un-reliable*, adică de ne-sigure și de ne-demne de încredere. Motiv pentru care îmi mențin precizările/ simplificările introduse pînă aici, iar în privința fidelității le adaug pe următoarele:
- ca dimensiune a conceptului de încredere/ siguranță, fidelitatea este gradul de încredere pe care o putem avea în modul în care ne realizăm efectiv măsurările, deci culegem datele din teren;
- fidelitatea este o variabilă continuă. În principiu, ea se măsoară ca variabilă-index, prin agregarea măsurărilor indicatorilor ei;

- indicatorii de bază ai fidelității măsurărilor sînt replicabilitatea, precizia și acuratețea;
- dacă asigurarea și evaluarea validității ne solicită în special competența teoretică și meta-teoretică, asigurarea și evaluarea fidelității ne solicită în special competența managerială. Atenție, calitățile și dexteritățile care constituie competența managerială nu fac obiectul unei formări anume pe parcursul ciclului de licență în sociologie; pe parcursul, adică, al celor trei ani de facultate, nu ne învață nimeni în mod organizat și distinct cum trebuie să fii și ce trebuie să faci ca să fii un bun manager. În acest manual o să ignor din cînd în cînd, în măsura posibilităților, această situație; este însă esențial să înțelegem că va trebui să ne formăm și perfecționăm pe cont propriu calitățile și dexteritățile de manager, inclusiv „furînd” de ici, de colo. Iar decisiv este să-ți cultivi ambiția de a-ți dori să-ți faci treaba, de fiecare dată, *no less than perfect*;

5.3.1. Replicabilitatea măsurărilor;

5.3.1.1.

Ca sinonime sau quasi-sinonime pentru *replicabilitate* (engl. *replicability*) avem *repetabilitate*, respectiv *reproductibilitate*. În literatura de specialitate de limbă engleză o găsim de predilecție în versiunea ranforsată a dubletului *repeatability and reproducibility*;

- tipică și esențială în metoda științifică, *replicabilitatea/ reproductibilitatea/ repetabilitatea* constă în următoarea exigență: măsurarea repetată a unei variabile, simultană sau succesivă, dar cu același instrument, trebuie să producă de fiecare dată aceleași rezultate, indiferent de cine efectuează repetările și de contextele în care acestea se efectuează. Compact, spunem că *măsurările trebuie să fie replicabile*;

- în mod curent, testarea replicabilității se face prin compararea cu uneltele statisticii a seturilor de date rezultate din măsurări distincte, simultane sau succesive, ale unei variabile. Este vorba despre compararea distribuțiilor, cel mai simplu cu *abaterea medie pătratică* (sau *abaterea/ devierea standard*);
- inventată, ca de altfel întreaga metodă științifică, pentru științele naturii, replicabilitatea prezintă chiar și acolo o mulțime de dificultăți, dificultăți care trebuie puse sub control procedural. Dificultățile replicabilității sînt incomparabil mai severe în științele social-umane, motiv pentru care se consideră destul de frecvent că replicabilitatea măsurărilor noastre poate fi pusă numai sau de predilecție ca replicabilitate de principiu. Deci că trebuie să o avem în minte cu ocazia proiectării și realizării oricărei cercetări (descriptive), cu conștiința faptului că, în plan general, o gestionăm mai ales în principiu, iar în plan procedural, o administrăm de predilecție prin derogări;

5.3.1.2.

În cercetările noastre (descriptive) ne confruntăm întotdeauna cu dificultăți de realizare a replicabilității și avem întotdeauna de conceput și pus în aplicare, mai mult sau mai puțin derogatorii, soluții procedurale pentru limitarea cît mai eficace a consecințelor;

- exemplificări;
- știm că o cercetare cu chestionar durează de obicei mai multe zile, deci că este foarte posibil ca în aceste zile să survină evenimente de natură să modifice opțiunile și ideile subiecților cercetării noastre; adică să ne modifice de pe o zi pe alta obiectul cercetării. Pentru a menține replicabilitatea, e evident că nu avem cum să împiedicăm producerea de

astfel de evenimente, deci să ne izolăm subiecții astfel încât cei/ cele din ziua a cincea să se afle în același orizont de semnificare ca subiecții din prima zi de teren. Soluția procedurală este să ne concepem managementul anchetelor astfel încât realizarea lor în teren să fie restrînsă la o perioadă de timp cît mai scurtă. Între altele, soluția asta poate însemna: i. să avem și să trimitem în teren un număr foarte mare de operatori de interviu; ii. să ne dimensionăm eșantionul la cea mai mică talie posibilă în condițiile de reprezentativitate și precizie cerute pentru cercetarea respectivă; iii. să ne comprimăm chestionarele strict la întrebările de care chiar avem nevoie; iv. să apelăm la procedee de interviu scurte, prin telefon, prin telefon asistat de calculator (i.e. CATI), pe internet; v. să evităm punerea în teren a cercetării în perioade despre care știm că prezintă riscul de evenimente cu incidență asupra subiecților. E clar că nu putem elimina de principiu riscurile de replicabilitate la aplicări succesive în timp, dar e la fel de clar că le putem preveni și limita. Iar dacă s-a întîmplat să se întîmple, deci, cum spun sociologii mai hîrșiți, „am luat un bolovan în antenă”⁴¹, soluția este să cugetăm asupra efectelor care au decurs și să le notificăm clientului/ beneficiarului cercetării;

- știm că, lucrînd de obicei cu mai mulți operatori de teren, iar contextele de aplicare a instrumentului de măsurare fiind în mod natural cît se poate de variabile, ar fi foarte naiv să credem că vom avea de fiecare dată aceeași aplicare, fix la fel indiferent de subiecți/ context, fix la fel indiferent de

⁴¹ Vine pe o analogie cu radioastronomia. Adică ne-am setat radiotelescopul ca să cercetăm nu-știu-ce radiație, a nu-știu-cărei galaxii, și ne pomînim cu un pietroi în antenă, suficient de mare ca să modifice complet sau foarte mult ceea ce tocmai observam.

operator. Soluția procedurală este să ne standardizăm la maximum instrumentele și contextele de aplicare și să ne instruim cum trebuie operatorii; de asemenea, să avem grijă să-i și motivăm cum trebuie, ca să ne respecte întocmai instrucțiunile. E clar că nici aici, adică în privința incidenței factorilor de personalitate și de context, nu putem elimina de principiu riscurile de replicabilitate; tot ceea ce putem face și chiar avem de făcut este să le prevenim și limităm;

- regula generală pentru prevenirea și limitarea consecințelor riscurilor de replicabilitate este să ținem problema în minte și să știm că e obligatoriu să identificăm și să punem în operă soluții de prevenire și limitare, cu ocazia fiecăreia dintre cercetările noastre;
- o altă regulă generală este să știm că e obligatoriu ca toată povestea cu riscurile de replicabilitate să ne-o punem și să o rezolvăm înainte de a intra în teren. Iar dacă se întâmplă să dăm de belele cu replicabilitatea după ce am intrat în teren, e obligatoriu să le depanăm prin cu totul alte soluții decât a ne băga capul în nisip și a ne spune „las' că merge și așa”;
- pentru fiecare dintre metodele de cercetare descriptivă și varietățile lor, avem seturi specifice de reguli, instrucțiuni și prudențe de prevenire și limitare a consecințelor riscurilor de replicabilitate. Așa cum e normal și logic, le vom învăța la fiecare dintre metodele și tehnicile respective;

5.3.1.3.

Dincolo de reguli, instrucțiuni și prudențe, merită să ne gândim și-atît la o problemă în conexiune cu replicabilitatea (deoarece e clar că în meseria noastră acesta este unul dintre factorii care complică, dacă nu cumva și alimentează, dificultățile de replicabilitate),

dar mult peste și în afara ei. Și anume la problema *de ce noi, sociologii, ne construim și utilizăm un instrumentar de măsurare distinct pentru fiecare cercetare;*

- este o problemă care se pune indiferent de metoda de cercetare descriptivă pe care decidem să o utilizăm, iar faptul că ne construim și utilizăm câte un instrument de măsurare pentru fiecare cercetare, de fapt pentru fiecare variabilă, face parte din identitatea noastră profesională: ne cade foarte bine să spunem că noi, sociologii, putem măsura orice (variabilă) și că măsurăm (orice variabilă) altfel pentru fiecare client. O fi adevărat sau nu, dar se vede că nu ne place să vorbim despre de ce trebuie ca noi să facem așa;
- într-adevăr, spre deosebire de orice altă profesie, noi ne creăm câte un instrument distinct de măsurare pentru fiecare variabilă pe care o avem de măsurat; sînt excepționale situațiile în care sociologii utilizează secvențe de instrumente, cu atît mai puțin instrumente de cercetare întregi, „de gata”, deja construite. Aceasta ar fi ca și cînd fiecare fizician ar inventa o soluție proprie pentru măsurarea greutății. Ca platformă de măsurare, asta ar însemna că mai întîi are o intuiție sau o teorie care îi semnalează că există o proprietate a corpurilor/ substanțelor care se cuvine măsurată. În teoria respectivă, fizicianul identifică termenul corespunzător: i. el alege pentru greutate termenul de *forță*, despre care în teoria respectivă se știe că este *masa* (care știm ce e, e definită ca termen) înmulțită cu *acceleerația* (care știm ce e, e definită ca termen). *Greutatea* este deci o *forță*, adică *masa* înmulțită cu *acceleerația* (gravitațională, pe care o cunoaștem). Urmează acum ca fizicianul nostru să inventeze un aparat de măsurat această proprietate, un etalon etc.; și după aceea să se apuce de măsurat greutatea. Data viitoare cînd mai are

de măsurat greutatea a ceva, fizicianul nostru o ia de la capăt: altă platformă de măsurare, altă teorie, alt instrument. Iar alți fizicieni care au de măsurat greutatea a diverse chestii o iau și ei de fiecare dată de la capăt. Iar numai Dumnezeu poate ști la ce soluții de măsurare ajung; și asta numai dacă fizicienii, într-o proporție covârșitoare, ar adopta în mod sistematic și concomitent două conduite: fiecare dintre ei uită azi ce și cum a măsurat ieri, iar respectiv laolaltă nu vor să știe ceea ce au făcut ceilalți ieri⁴². *De tout evidence*, fizicienii nu au adoptat această conduită și în mod evident nu sînt idioți. De ce am fi noi? Pare să fie foarte ușor de răspuns la întrebarea da' de ce procedăm noi ca niște idioți și nu facem ca toată lumea Științei. Și anume pentru că, obiectivele cercetărilor noastre fiind de fiecare dată adaptate la interesele, inevitabil particulare, ale clientului nostru, e imposibil să le putem realiza cum trebuie utilizînd rețete de măsurare prefabricate. Asta ar însemna că sociologii se ocupă numai cu chestii suficient de inedite sau, mai ales, de particulare pentru ca să nu se regăsească în raza de competență a nici unui alt sociolog de dinainte;

- mi se pare foarte dificil de susținut o asemenea dimensiune a identității noastre profesionale. Incomparabil mai convenabilă mi se pare susținerea că acolo unde orice alt profesionist te îmbracă cu o haină de gata, sociologul îți face o haină exact pe măsurile și pe gusturile, adică pe problemele și interesele tale și numai ale tale. Deci că noi sîntem cei/

⁴² Mă jenez să discut situația în care fiecare fizician ar considera *gravitația* ca pe propria sa intuiție, luînd-o deci ca variabilă imposibil de măsurat altfel decît drept *concept fuzzy*, adică prin operaționalizare. Nu vreau să vă zăpăcesc, dar gravitația chiar e o astfel de variabilă, ceea ce mută problema în cel mai stratosferic dintre cerurile filosofiei științei.

cele cu *haute couture*, nu cu haine de gata. Putem să facem o analogie cu medicii, o profesie mult mai bine cunoscută și prizată decît profesia de sociolog: medicii susțin, de cînd s-a născut profesia lor, că nu tratează boli, ci pacienți, fiecare cu ale lui; deci că și ei fac *haute couture*. *Haute couture*, *haute couture*, dar asta nu înseamnă totuși că elaborează pentru fiecare pacient o nouă platformă și un nou instrument pentru a-i măsura temperatura, timolul, glicemia sau configurația ficatului;

- mi se pare evident că povestea noastră cu *haute couture* noi nu e deloc, dar absolut deloc, o fandoseală; dar mi-e la fel de evident că partea cu instrumente unicat nu e nici complet și nici cine-știe-ce profund justificabilă. Ar trebui să ne uităm la efectul cumulativ al instrumentarului de cercetare al vecinilor noștri psihologii, consistent și de lungă durată: testele cu care măsoară astăzi, de pildă, inteligența, conțin soluții din vremea lui Francis Galton (1822 – 1911), Wilhelm Wundt (1832 – 1920) sau Alfred Binet (1857 – 1911). E clar că psihologii își țin mult mai bine în frîu vanitățile auctoriale și sînt mult mai respectuoși cu realizările colegilor, părinților și chiar bunicilor lor. De ce la noi nu e așa? De ce la noi nu ar fi așa?

Rămînem deci pe întrebarea de ce:

- de ce vecinii noștri aleg soluția „disciplinată”. De ce teoriile lor mai ales se adună în înlănțuiri cumulative;
- dar mai ales de ce noi, sociologii, alegem soluția creativ-nedisciplinată, adică să ne măsurăm variabilele de fiecare dată cum ne taie capul, folosindu-ne de realizările bunicilor, părinților și chiar ale contemporanilor noștri doar și eventual ca sursă de inspirație. De ce teoriile noastre mai ales o iau de la capăt;

5.3.2. Precizia măsurărilor;

5.3.2.1. Primul lucru de știut despre precizia măsurărilor este că nu există măsurări perfect precise;

- orice măsurare, în orice domeniu, are un anumit grad de imprecizie. Ceea ce diferențiază măsurările științifice de orice altă modalitate a descrierii nu este neapărat precizia acestora, ci determinarea și notificarea gradului de precizie. Atunci când facem o măsurare științifică avem obligația de a-i determina și notifica *marja de eroare* și *nivelul de încredere* la care este valabilă respectiva marjă de erorare;
- orice măsurare are anumite *limite de valabilitate*. Acestea se referă în mod special la obligația de a ne specifica universul cercetărilor, adică de a stabili și arăta care este totalitatea entităților umane pentru care sînt valabile măsurările făcute cu o anumită cercetare; definirea și notificarea universului cercetării sînt deci obligatorii. Sînt de asemenea obligatorii definirea și notificarea duratei de timp/ momentului în timp pentru care sînt valabile măsurările pe care le-am realizat;
- sînt măsurări pentru care avem obligația de a face mențiuni cu privire la *condițiile de valabilitate*. Formularea lor se realizează în propoziții condiționale, propoziții care au de acoperit sensul *măsurarea/ propoziția descriptivă cutare este adevărată cu condiția ca ...* sau *măsurarea/ propoziția descriptivă cutare este adevărată atunci cînd sînt întrunite toate condițiile următoare...*;
- e de știut de asemenea că precizia măsurărilor are întotdeauna un preț;
- cu cît ai de făcut o măsurare mai precisă, cu atît ea va fi mai costisitoare, *lato sensu*, deci vei avea nevoie de resurse mai multe și mai bune pentru conceperea și realizarea ei. Vei

avea deci grijă ca, în bugetarea cercetărilor pentru care ai exigențe speciale de precizie, să prevezi resurse corespunzător de multe și de bune;

- în mostra B de la paragraful 5.1.1.2. avem un enunț despre măsurări valide, dar ne-demne de încredere, respectiv despre măsurări demne de încredere, dar nevalide. Autorul atacă acolo, perfect ambiguu din păcate, o chestiune mai subtilă, și anume raportul dintre precizia măsurării și complexitatea ei. Într-un mod destul de contra-intuitiv, acest raport este invers proporțional: cu cât o măsurare este mai complexă, cu atât ea va fi mai puțin precisă; și, probabil, și reciprocă. Asta ar însemna că o măsurare, cu cât este mai rudimentară la dimensiunea validitate, cu atât are o marjă de eroare mai mică. Ceea ce în statistică se adevărește în mod neechivoc, cel puțin pentru faptul că, de principiu, incidența greșelilor este cu atât mai mare, cu cât măsurarea este mai complexă. Situația nu trebui însă în niciun caz să ne încurajeze la măsurări stupid-simple în privința validității, și aceasta deoarece, dacă este adevărat că ele produc marje de eroare mai mici, este de asemenea adevărat că produc limite de valabilitate mult mai înguste, mult mai restrictive;
- pe scurt, vei avea întotdeauna de cîntărit precizia măsurărilor pe care le ai de făcut: ceea ce câștigi la precizie pierzi la costuri, respectiv ceea ce câștigi la marja de eroare pierzi la validitate, deci la valabilitate;
- din cele spuse mai sus se înțelege că problematica preciziei și, în general, a fidelității, intersectează inevitabil problematica validității, deci că precizarea/ simplificarea decupării și tratării lor distincte este abuzivă. (Să ne gândim, de pildă, că am fost chemați ca să facem măsurarea de expert într-un

proces care are de tranșat dacă un anumit film, difuzat de televiziunea pîrîită după ora 22, dar înainte de ora 0 (zero), este (*hard*) erotic, deci se putea difuza în mod legal, sau este (*soft*) porno, deci difuzarea a încălcat legea.)

- cred însă în continuare că, sub aspectul pragmaticii cercetărilor, e mai avantajos să le tratăm ca distincte și să reducem problematica preciziei măsurărilor la sub-problema gestiunii reprezentativității și preciziei rețetelor de eșantionare/ eșantioanelor pe care ne facem măsurările;

5.3.2.2. Gestiunea reprezentativității și preciziei rețetelor de eșantionare/ eșantioanelor;

- deși face parte, și încă pe deplin, din problematica *reliability*, deci ar trebui să le învățăm la MTCS, este în tradiția școlilor de sociologie să pună eșantionarea și reprezentativitatea eșantioanelor în responsabilitatea cursurilor de statistică. Mă voi supune și eu acestei tradiții, o tradiție cît se poate de coerentă în ordinea pragmatică a organizării planurilor de învățămînt pentru licența în sociologie. Procedeele de eșantionare, determinarea marjei de eroare și a nivelului de încredere, respectiv evaluarea reprezentativității eșantionării și eșantioanelor le învățăm deci la statistică. Aici fac doar cîteva comentarii, nervoase și (auto)critice, cu privire la gestiunea în practica noastră de cercetare a reprezentativității și preciziei rețetelor de eșantionare/ eșantioanelor;

- în legătură cu *nivelul de încredere*. Cînd spunem că nivelul de încredere al eșantionării pe care am făcut-o este de, să zicem, de 0,95 (sau, e exact același lucru, de 95%), spunem că *dacă am aplica de osută de ori această rețetă de eșantionare, marja de eroare de maximum plus/ minus Ți la sută este*

garantată numai pentru 95 dintre aplicări, nu pentru toate; ceea ce înseamnă că pentru cinci dintre ele, marja de eroare poate fi mult mai mică sau mult, catastrofal de mult, mai mare și că nimeni nu poate determina cât este ea de fapt;

- îmi aduc aminte că pe vremea când mă apropiam de osu-
tă de anchete pe eșantioane, mă gîndeam *dar ce-ar fi dacă
cu aceasta am nimerit exact între alea cinci*. Atenție, acest
mod de gîndire este perfect stupid, realitatea fiind că pacos-
tea probabilistă de a nimeri în zona de dincolo de nivelul
de încredere te poate pocni oricînd, inclusiv cu prilejul pri-
mei tale cercetări eșantionate. Trebuie să avem în vedere tot
timpul această eventualitate, deci să ne controlăm de fieca-
re dată eșantioanele. Învățăm la statistică cum se face acest
control de reprezentativitate, dar anumite garanții și con-
troale specifice le vom învăța la capitolele următoare, afe-
rente metodelor și tehnicilor de cercetare descriptivă. Dar
trebuie să rămînem în minte cu ideea că aceste mijloace de
asigurare și control al reprezentativității ne ajută dar nu sînt
niște garanții perfecte; deci trebuie să menținem, cu ocazia
fiecărei cercetări eșantionate, sperietura de principiu că se
poate să fi nimerit dincolo de nivelul de încredere; și să gîn-
dim, vorba ceea, de două ori înainte de a tăia o dată;

- în legătură cu *marja de eroare*. În ultima vreme, adică de
vreo două decenii, ajungem foarte repede „să ne prindem”
cum e cu marja asta: marja de eroare, adică acel *plus/ minus
fi la sută*, este cifra pe care o adunăm/ respectiv o scădem
din procente care descriu variația, mai exact *frecvențele re-
lative* ale oricărei variabile dintr-o cercetare. Deci că, de pil-
dă, dacă marja de eroare este de $\pm 3\%$, despre frecvențele
mai mici de 3% sau apropiat mai mari decît 3% nu putem

vorbi deoarece „intră în marja de eroare” sau „sînt prea apropiate de marja de eroare”. Sau că „scorul tău electoral, stimat client, pe care sondajul cutare îl dă la 12%, nu este de fapt exact 12%, ci se află undeva între 9% și 15%”, adică între 12 minus 3 și 12 plus 3;

- „ne prindem” foarte repede cum e cu variabilele dihotomice, introducînd noțiunea de *marjă de eroare maximă*. Deoarece statistica ne spune că nu există o marjă de eroare mai mare decît cea calculată pentru distribuția jumi-juma a unei variabile dihotomice, „ne rezultă” că *marja de eroare maximă* a eșantionului nostru, pentru oricare variabilă pe care am măsurat-o cu el, este marja de eroare pe care am calculat-o pe vreuna dintre variabilele dihotomice pe care le-am măsurat cu el, de predilecție ba chiar neabătut variabila *gen*. Adică luăm procentele care ne-au ieșit din cercetare pentru M, respectiv F, le comparăm cu procentele „reale”, adică cu cele date de vreun recensămînt actualizat sau din vreo altă sursă de încredere, facem diferențele și *voilà* marja de eroare maximă a eșantionului nostru;
- mi s-a întîmplat însă în teren, și nu numai o dată, ca dispersia (abaterea medie pătratică) calculată pe variabila, să zicem vîrstă, evident nedihotomică și evident ne jumi-juma, să-mi iasă sesizant mai mare decît dispersia, pe care statistica o dă ca maxim posibilă, a unei variabile dihotomice cu distribuție 50% – 50%; și nu pot să cred că asta s-a datorat incompetenței mele în adunări, înmulțiri și împărțiri. Intuiția îmi spune deci că povestea cu marja de eroare maximă este o mișcălație, iar corect ar fi să determinăm marja de erorare pentru fiecare dintre variabilele măsurate în parte, iar în cotcodăcitul despre variabile să utilizăm această marjă de eroare. Dar, deoarece competența mea în statistică

- nu este suficientă pentru a pricepe și intuitiv cum e cu dispersia și de ce e ea maximă pentru variabile dihotomice 50% – 50%, rămânem pe soluția marjei de eroare maxime;
- problema cu această soluție este că, în practica eșantionărilor, ne împinge la cele mai mari păcate. Se întâmplă cam așa: i. a renunța la el, deci a determina altfel marja de eroare, este de obicei un sport foarte antipatic. Ai nevoie de date pe întregul univers al cercetării tale, date pe care se întâmplă foarte des să nu prea ai de unde să le iei. Iar în plus mai cere și o competență în statistică pe care ai cam evitat să ți-o însușești; ii. date despre distribuția pe vreo variabilă dihotomică a universului cercetărilor tale, de pildă despre cit la sută dintre persoanele cu drept de vot din municipiul Brașov sînt M și cît la sută sînt F, nu prea ai probleme să le obții; iii. rezultă că îți va fi foarte greu să te abții să nu-ți „ajustezi” un pic eșantionul, aducîndu-l cît mai aproape de distribuția universului așa cum deja o știi. De pildă, aplici în teren un număr de chestionare puțin mai mare decît îți trebuie, din calcule, pentru o marjă de eroare de, să zicem $\pm 3\%$, la un nivel de încredere de 95%; elimini apoi atîția M sau atîtea F cîți/ cîte e nevoie pentru ca diferența să vină undeva sub 3%, avînd grijă să nu fie mult sub 3%, ca să nu te decrilizezi; pui *plus/ minus* în fața acestei cifre și o trîmbezezi ca marjă de eroare a eșantionului tău. E ceva atît de ușor, e ceva atît de ispititor încît ideea că am încălcat regula de bază a eșantionării, și anume selecția aleatorie, devine instantaneu foarte diafană, prea diafană pentru ca tigrul conștiinței noastre profesionale să o mai sesizeze. Despre această practică – frecventată *con amore* inclusiv de companii cu mare reputație pe piața cercetărilor, ne-am umplut de sondaje pe 1.012 subieți, cu marja de eroare de $\pm 2,73\%$ – voi spune

simplicu și clar că e de datoria comunității noastre profesionale să o facem să înceteze. Pînă cînd vom reuși, e de datoria fiecăruia dintre noi ca în privința propriilor cercetări să rezistăm acestei ispite;

- raportul dintre *nivelul de încredere* și *marja de eroare* este următorul: cu cît vrem o cercetare mai precisă, deci cu o marjă de eroare mai mică, cu atît nivelul de încredere pe care îl vom obține este mai redus. Această dependență este bijectivă și perfect rigidă: orice cîștig la nivelul de încredere se plătește cu o pierdere la marja de eroare, iar orice cîștig la marja de eroare se plătește cu o pierdere la nivelul de încredere. (Atenție la exprimare: deoarece expresia *marjă de eroare* are sens negativ – adică o marjă de eroare mare e ceva „de rău”, ceva „de bine” fiind marjele de eroare mici –, propoziția *nivelul de încredere este invers proporțional cu marja de eroare*, perfect adevărată, e foarte ușor de înțeles pe dos.)

5.3.3. Acuratețea măsurărilor;

5.3.3.1.

Noțiunea de acuratețe este cea mai vulnerabilă la utilizări sinonimice globale. Cînd vrem să lăudăm sau să criticăm o măsurare/cercetare cu privire la „bunăciunea” ei, cel mai des spunem că e „de mare acuratețe”, respectiv că „prezintă deficiențe de acuratețe”. Chiar și de aici putem obține un număr de instrucțiuni folositoare pentru a ne gestiona cum trebuie acuratețea măsurărilor/ cercetărilor. În acest sens, vom ști că:

- acuratețea se referă la nivelul la care am respectat exigențele procedurale la fiecare dintre operațiile implicate de o cercetare (descriptivă), de la conceperea, proiectarea și realizarea

- ei în teren, pînă la interpretarea și gestiunea datelor rezultate din ea;
- nu poți avea o cercetare demnă de încredere dacă nu ai făcut cum trebuie fiecare operație;
 - operațiile pe care nu ai reușit să le faci la cel mai exigent nivel de calitate posibil se notifică în mod neechivoc, făcînd precizări asupra motivelor, respectiv asupra consecințelor pe care abaterile de calitate respective le au asupra încrederii/ siguranței datelor cercetării, atît asupra datelor direct afectate, ca și asupra datelor cercetării în general;
 - consider însă mai necesar și mai folositor să restrîngem acuratețea la problematica controlului erorilor/ surselor de eroare;
 - erorile și sursele de eroare despre care vorbim aici nu se referă la marja de eroare, deci la zona de imprecizie pe care orice măsurare o are de principiu. Pentru a evita orice contaminare a sensurilor, ar trebui să spunem *controlul greșelilor și al surselor de greșeală* (nu spunem așa doar din motivul că în limbajele profesionale preferăm o română neologică);
 - aici vorbim deci despre greșeli, și anume despre greșelile care pot să survină sau, la fel de bine, pot să nu survină în procesul măsurării, deci pe parcursul conceperii, proiectării și realizării măsurărilor, ca și al înregistrării și prelucrării datelor rezultate din măsurări. Deși e evident că nimeni nu vrea să facă astfel de greșeli, la cît de complex este procesul prin care ne măsurăm variabilele e pur și simplu natural ca el să fie afectat, în diferite grade, de diverse greșeli;
 - ca dexteritate managerială, controlul erorilor și surselor de eroare cere în mod special competență în planificare.

Cercetările sociologice sînt activități nu acțiuni. Ele se compun dintr-o succesiune de faze și de operații, pun în operă o gamă destul de variată de resurse și implică un anumit număr de persoane. Pentru realizarea lor avem nevoie de un planul de lucru (sau de un plan de acțiune, engl. *action plan*), care aranjează în mod prealabil fazele, operațiile, resursele și persoanelor într-o succesiune temporală clară și tehnologic corectă;

- planul de acțiune este un document scris, pe care îl redactezi cu scopul de a-ți face bine treaba, urmărind pas cu pas îndeplinirea a ceea ce ți-ai propus să faci
- în conceperea unui plan de acțiune esențială este inferarea acestuia din scopul cercetării, deci din răspunsul la întrebarea de ce fac această cercetare, cui și la ce îi trebuie. Întregul plan ca și oricare dintre specificațiile și detaliile sale au o legătură, clară, riguroasă și analizabilă, cu scopul definit;
- pragmatica generală a oricărui plan de acțiune stă pe ideea de a defini și ordona în timp ceea ce e de făcut;
- există foarte multe soluții de principiu pentru elaborarea, redactarea și gestiunea planurilor de acțiune. Pentru noi, cele mai interesante sînt acelea care pot fi puse pe un perete al „camerei de comandă” a cercetării astfel încît să putem vedea dintr-una ce am efectuat deja, ce se efectuează în timpul prezent și ce urmează să se efectueze mîine, poimîine etc. Ne stau la dispoziție în special:
 - diagramele Gant (scrise de multe ori *Gantt*). Sub denumirea în limba engleză, i.e. *Gantt chart*, le puteți găsi pe Net, în forme foarte ușor de priceput și de învățat;
 - planificarea de stat-major, adică ținînd de știința militară, care aranjează operațiile, resursele și responsabilitățile în funcție de un moment C (să spunem, 6 iunie 1944,

debarcarea în Normandia), de la care socotim înainte (C-1, C-2 etc.) și după (C+1, C+2 etc.), pe zile și eventual pe ore, ce avem de făcut. O versiune a acestei soluții, interesantă și ea, este numărătoarea inversă, arhicunoscută de când vedem la televizor lansarea navelor spațiale;

- din punctul meu de vedere, cea mai manageriabilă modalitate de elaborare a platformelor de măsurare este redactarea lor ca planuri de acțiune, cu eventuale dosare pentru fiecare dintre componentele care trebuie scrise cu mai multe detalii;

5.3.3.2.

La nivelul de generalitate la care discutăm în acest capitol (adică despre măsurări în general, nu despre măsurările făcute în vreuna dintre metodele, tehnicile și procedeele cercetării descriptive), regula generală și esențială, din care decurg toate celelalte reguli, instrucțiuni și prudențe de avut în vedere pentru a ne asigura precizia măsurărilor, este regula obligativității controlului (luînd expresia *control* pe sensul ei complet). Regula obligativității controlului înseamnă că:

5.3.3.2.1.

Avem obligația de a ști dinainte, cit mai mult și cit mai clar, care sînt *sursele de erori sistematice* și de a lua măsuri preventive pentru controlarea lor;

- magazia centrală de scule a profesiei noastre conține foarte multe cunoștințe despre aceste surse, adică descrie tot felul de situații care e de așteptat să genereze greșeli cu ocazia oricăreia dintre cercetările noastre descriptive, atașînd la fiecare dintre ele reguli, instrucțiuni și prudențe cu care să le eliminăm sau cel puțin să le reducem la un minimum acceptabil incidență;

- de pildă, știm că, la întrebările deschise, operatorii noștri de interviu au înclinația sistematică să scrie drept răspunsuri ale subiecților nu exact ce și cum răspund aceștia, ci tot felul de interpretări proprii, foarte prescurtate și evident altceva decît bieții subiecți or fi răspuns; la această situație, magazia noastră generală atașează ce anume putem face pentru ca operatorii noștri să consemneze ca atare răspunsurile subiecților la întrebările deschise;
- dar, în magazia noastră centrală, regulile, instrucțiunile și prudențele pentru identificarea și punerea sub control a surselor de erori sistematice nu sînt enunțate ca reguli generale, ci ca reguli din ce înce mai specifice, pe metode, pe tehnici, respectiv pe procedee de cercetare;
- sub aspect procedural, avem obligația de a anticipa și a lua în calcul care dintre sursele de erori sistematice pot surveni în cercetarea pe care o avem de făcut, pentru ca să punem în aplicare măsurile care să blocheze sau măcar să diminueze în mod preventiv incidența lor. Deoarece este vorba despre activități necesarmente anticipative și preventive, pentru realizarea lor cu succes condiția este să ne fi transferat în trusa de scule proprie cît mai mult și cît mai clar din ceea ce conține magazia noastră centrală în materie de surse de erori sistematice;
- tot sub aspect procedural, e de spus că o mare parte dintre erori le putem anticipa și gestiona *just reasoning*. Știind, de pildă, ce goluri ai în resursele de care cercetarea ta ar avea nevoie, poți anticipa ce s-ar putea întîmpla din această cauză și poți inventa și pune în aplicare măsuri care să limiteze consecințele; înlocuind, de pildă, o resursă care îți lipsește cu o resursă pe care o ai, banii cu deșteptăciunea, de pildă. Profit de ocazie pentru a pune problema mai

general, în termeni de piață a prestațiilor profesionale, deci de concurență. În acești termeni e de știut că: i. de bani se poate face rost. Poți tu, poate și concurența; ii. de oameni competenți și capabili se poate face rost. Poți tu, poate și concurența; iii. de timp nimeni nu poate face rost. Nici tu, nici concurența, timpul curge la fel pentru toți. Avantajele tale comparative vor decurge deci în mod substanțial din capacitatea de a valorifica mai bine timpul; ceea ce înseamnă planificare și, în general, management;

5.3.3.2.2. Este de asemenea obligația noastră de a identifica și pune sub control sursele de erori aleatorii;

- pentru aceasta, este esențial să ținem minte și mai ales să avem în minte, și anume cu ocazia fiecăreia dintre cercetările noastre că:
 - în afară de sursele de erori sistematice, va fi inevitabil să avem de-a face cu surse de erori întâmplătoare. Sau, cum ar spune Murphy, ceva ce e posibil să meargă și prost va merge întotdeauna foarte prost;
 - erorile aleatorii sînt atît de „inventive” încît te iau întotdeauna prin surprindere;
 - erorile aleatorii le constăți întotdeauna după ce s-au produs;
 - un tip de erori aleatorii pe care trebuie să-l tratăm cu un respect mai special sînt erorile de la începutul procesului. Aceasta deoarece ele au prostul obicei ca, oricît ar fi de mici și de neimportante, să-și propage în mod amplificat consecințele, consecințe care spre finalul cercetărilor pot deveni de-a dreptul catastrofale;
 - fără excepție și nuanțe, erorile „au față umană”. De greșit greșește întotdeauna cineva, nu ceva; iar oamenii

întîmpină întotdeauna dificultăți în a-și recunoaște greșelile, fiind înclinați să le ascundă, nu să le notifice, necum cu promptitudine. Atenție, povestea aceasta începe cu tine;

- controlul erorilor aleatorii ne solicită o concentrare atitudinală foarte specifică: gust pentru lucrul bine făcut, onestitate cristalină în a-ți recunoaște cu promptitudine greșelile, vigilență de soacră în a sesiza greșelile celor cu care lucrezi. Normal, eficiența acestei concentrări atitudinale este puternic condiționată de competența noastră profesională;
- între chestiunile de fidelitate, controlul erorilor aleatorii este cel mai dependent de calitatea managementului;
- un bun management al cercetărilor înseamnă definirea acestora în termeni de acțiune managerială. Avem mai jos SCHEMA P. DRUCKER PENTRU PRESTAȚII (activități, cercetări etc.), cea mai prestigioasă și mai des utilizată schemă pentru realizarea acestei definiri. Cu mențiunea că această schemă nu este elaborată pentru cercetări (sociologice), ci pentru definirea managerială a oricărei prestații profesionale;

SCHEMA P. DRUCKER PENTRU PRESTAȚII (activități, cercetări etc.) ¹
1. Misiune
- P. Drucker: de ce facem ceea ce facem, ratiunea de a fi a prestației. Răspunsul, clar și cât mai crisp, la întrebarea de ce facem asta; - J.A. Pearce, R. B. Robinson: ambiția unică și fundamentală care diferențiază o prestație (în original – companie) de altele, cu același tip de identitate, și care identifică scopul operațiilor ei în termeni de realizare și de piață;
2. Viziune
- portretul dezirabil al prestației finalizate (în original – al companiei în viitor).
3. Scopuri
- un set de trei – cinci predicate care formează fundamentul prestației (în original – companiei) și asigură orientarea acestora pe durata realizării ei.

4. Beneficiari
- organizația/ persoana/ persoanele care trebuie satisfăcută/ satisfăcute prin realizarea prestației; - 4.1. beneficiari primari = organizația/ persoana/ persoanele a căror (cărei) viață se va schimba prin realizarea prestației; - 4.2. beneficiari suporteri = voluntarii, partenerii, angajații, donatorii care contribuie la realizarea prestației și care trebuie satisfăcuți pe parcursul sau în urma prestației; - 4.3. valoare beneficiar = ceea ce satisface nevoile beneficiarilor (bunăstarea fizică și psihologică), așteptările acestora (când, unde și cum prestația trebuie livrată) și aspirațiile lor (rezultatele dorite pe termen lung); - 4.4. rezultate = bilanțul prestației. Se definește în vieți schimbate: performanțe, comportamente, circumstanțe, sănătate, speranțe, competențe, capacitate etc.. Rezultatele sînt întotdeauna în afara prestației și prestatorului.
5. Obiective
- nivele concrete și măsurabile de realizare a scopurilor; - obiectivele bine definite trebuie să fie SMART, adică: - Simple - Măsurabile - Agreate - Realiste - Fixate în Timp
6. Plan de acțiune
- activitățile detaliate, ordonate în timp și direcționate spre realizarea obiectivelor; - diagrama Gant
7. Buget
- angajarea resurselor necesare pentru implementarea planului, expresia financiară a unui anumit plan de acțiune.

- controlul managerial al erorilor aleatorii înseamnă de asemenea planificarea cercetărilor, adică ceea ce în schema de mai sus avem la punctul 6, planul de acțiune. Ca în orice plan de acțiune, și în planurile de acțiune cu care ne realizăm cercetările trebuie să le decupăm ca succesiune de activități/ operații, fiecare cu responsabilul ei, fiecare cu procedura de inspecție și control asupra calității îndeplinirii. Ideea este să evităm pe cît ne stă în putință să ajungem la constatarea erorilor abia la sfîrșitul cercetării, deci să le identificăm și să le corectăm înainte ca ele să propage prea multe consecințe;

- tot sub aspect procedural, este recomandabilă gestiunea erorilor aleatorii prin *tehnica incidentului de calitate* (engl. CIT – *Critical Incident Technique*);
- drept incidente de calitate nu vom lua orice abatere de la proceduri, ci doar pe acelea despre care ne dăm seama că, odată produse, vulnerabilizează într-un fel sau altul ducerea la bun sfârșit a cercetării;
- între sursele directe care semnalează incidente de calitate îi avem în principiu pe: responsabilii de activități/ operații din planul de acțiune (engl. *supervisors*); personalul de execuție, adică cei/ cele care realizează activitățile/ operațiile (engl. *job incumbents*); clienții; alte persoane, din exteriorul cercetării, dar care sînt competente în cercetările sociologice și au posibilitatea de a vedea ce se petrece în cercetarea ta. Pentru operațiile sensibile la eroare, e foarte folositor să utilizezi procedeul pe care marketerii îl numesc *mystery shopping*, de pildă „subiecți” instruiți de tine ca să-ți raporteze greșelile de procedură ale operatorilor tăi de teren;
- pentru descrierea și rezolvarea erorilor aleatorii ca incidente critice avem următoarea

SCHEMĂ DE PRINCIPIU PENTRU DESCRIEREA ȘI REZOLVAREA INCIDENTELOR DE CALITATE		
	cum/ ce ar fi trebuit să fie	cum/ ce s-a petrecut de fapt
scopul		
obiectivele		
acțiunile/ activitățile (ce ar fi trebuit să facă/ ce a făcut fiecare dintre persoanele implicate)		
rezultatele obținute		
issues, descrierea incidentului		

cauzele incidentului
efectele (consecințele) incidentului
sentimentele și percepția asupra situației ale: persoanei care a produs incidentul; supervisorului; subiecților; clienților afectați de incident
schimbările survenite în conduita ulterioară a persoanei care a produs incidentul și supervisorului
oportunitățile potențiale generate de incident și de soluționarea lui

- literatura managerială ne pune la dispoziție o mulțime de procedee de identificat cauzele erorilor ca incidente de calitate, cum ar fi, de pildă, următoarele: *Why Because Analysis/ Why Because Graphs, The 5 whys; Ishikawa Diagram/ Fishbone Diagram, Cause-and-Effect Diagram, Fault Trees, Multiple Path Reduction, Affinity diagram, DRIVE (Define, Review, Identify, Verify, Execute), Pareto analysis, Process mapping, Six Sigma*. Aceste procedee⁴³ nu sînt chiar foarte distincte între ele, iar ca procedee explicative sînt foarte criticabile sub aspect epistemologic. Dar sînt întotdeauna de folos și prezintă avantajul suplimentar de a fi populare printre clienții noștri, majoritatea dintre ei/ ele instruiți în materie cu ocazia diverselor stagii de formare/ dezvoltare managerială pe care le-au parcurs;

5.4. Triangulația;

5.4.1.

Ca principiu general, triangulația (engl. *triangulation*) spune că dacă prin trei surse/ modalități de rezolvare, distincte între ele, obținem una și aceeași soluție, această soluție este garantată la un nivel de încredere suficient de OK;

⁴³ Pentru o primă luare de contact e suficient Internetul, la adrese cum e de exemplu <http://www.thecqi.org/>.

- triangulația este o metaforă pragmatică, întemeiată în ideea de înțelepciune cotidiană că un obiect stă cel mai stabil când stă pe trei picioare; nu pe patru sau mai multe și, evident, nici pe unul sau pe două;
- această idee produce analogări fertile în cele mai diverse domenii, de la topografie – toate aparatele optice de măsurat terenuri sînt așezate pe trepiede, la jurnalism – cunoscuta regulă a confirmării unei informații din trei surse;
- în materie de asigurare a încrederii/ siguranței produselor de cunoaștere, triangulația este o recomandare metodologică generală. Vom lua ca oarecum acceptabile soluțiile dublu verificate, adică pe cele care ne ies la fel/ suficient de la fel din două surse/ modalități de rezolvare; vom lua ca acceptabile soluțiile triplu verificate, adică pe cele care ne ies la fel/ suficient de la fel din trei surse/ modalități de rezolvare; sub principiul triangulației, suplimentarea verificării prin mai mult de trei surse/ modalități de rezolvare poate fi considerată ca superfluă;
- dat fiind caracterul ei de analogie directă, deci de metaforă, triangulația nu depășește perimetrul garantărilor derogatorii;

5.4.2. La măsurările și cercetările noastre, triangulația se aplică în regimul general al metaforizărilor pragmatice;

- triangulația este și în domeniul nostru de cunoaștere⁴⁴ o tehnică foarte versatilă. Adică o putem aplica pe orice tip de problemă care cere soluționări (mai bine) garantate;

⁴⁴ Ideea importării triangulației în cercetările sociologice pare să-i aparțină lui Norman Denzin, unul dintre fondatorii metodologiei calitative. Vezi DENZIN, Norman.K., *The Research Act in Sociology*, Butterworth, London, 1970.

5.4.2.1.

Pe definiția operațională a încrederii/ siguranței, triangulația este aplicabilă atât pe dimensiunea validitate, cât și pe dimensiunea fidelitate, ca și pe fiecare dintre indicatorii lor;

- de exemplu, ne putem garanta mai bine măsurările prin:
- garantarea definițiilor operaționale prin producerea definiției operaționale de principiu a unei variabile simultan de către trei persoane/ echipe distincte, lucrînd fiecare fără nici un fel de „contaminare” mutuală. Reducerea la definiția operațională efectivă a variabilei o facem tot cu trei persoane/ echipe distincte, fiecare cu reducția ei. Finalizăm prin evidențierea și negocierea dimensiunilor, respectiv a indicatorilor care au ieșit (cam) la fel la două sau la toate trei dintre persoanele/ echipele de reducere pe care le-am pus la treabă;
- realizarea măsurării unei/ unor variabile de către aceeași echipă, dar cu trei tehnici de cercetare simultan, de pildă una din metoda anchetei, una din metoda observației și una din metoda analizei de conținut; sau cu una din anchetă și două, distincte, din observație;
- realizarea măsurării unei/ unor variabile cu aceeași tehnică de cercetare, dar de către trei echipe diferite;
- după cum se poate înțelege, utilizarea triangulației nu are restricții în domeniul nostru, iar versatilitatea ei ne încurajează să o folosim ori de câte ori ne cade bine. Singura problemă e una de natură practică, și anume multiplicarea resurselor necesare cercetărilor pe care ea o presupune. Această multiplicare este suficient de serioasă pentru ca să apelăm la triangulații numai pentru variabilele a căror măsurare trebuie să o garantăm semnificativ mai sus decît în mod obișnuit;

5.4.2.2.

În privința versatilității triangulației, ar trebui să facem următoarea restricție: domeniul de aplicare a triangulației în cercetările noastre este exclusiv cel metodologic. Cu alte cuvinte, în cercetările sociologice nu putem face decât triangulație metodologică (engl. *methodological triangulation*), nu și triangulație teoretică (engl. *theoretical triangulation*);

- literatura de specialitate vorbește însă și despre triangulație teoretică, spunând ceva de genul că, deși este mult mai puțin comună decât cea metodologică, e totuși posibilă; și că, fiind mult mai complicat de făcut, e în consecință mult mai rar utilizată;
- în cercetările descriptive, triangulația teoretică ar consta în măsurarea unei și aceleiași variabile pe trei definiții terminologice, fiecare dintr-o altă teorie; sau, în regim derogatoriu, pe trei definiții operaționale, fiecare obținută printr-o altă teoretizare ad-hoc. Problema care se pune este de unde știm și ce garanții avem că, în baza celor trei definiții terminologice (sau a celor trei definiții operaționale), obligatoriu distincte între ele, am măsurat una și aceeași variabilă. Aceasta deoarece triangulația teoretică:

- ar trebui să fie inteligibilă numai în ideea realist-pășunită că variabilele „există în realitate”, iar definițiile noastre sînt niște poze, niște ogindiri ale lor, care diferă între ele numai la capitolul erori. Or, această idee se ciocnește violent de orice idee cît de cît evoluată cu privire la variabile. De pildă de ideile constructivismului, care spun că, neavînd cum să știm cum or fi variabilele „în realitate”, definițiile noastre sînt niște constructe sociale, pe care le facem, ca toți oamenii și împreună cu alți oameni, apro-po de anumite înțelesuri asupra „realității”;

- nu este inteligibilă sub regula incommensurabilității. Între două sau mai multe teorii despre același obiect, care se pretind diferite între ele, deci rivale, nu putem transporta nimic; nici măcar fapte de observație și definițiile în baza cărora au fost produse;
- de unde rezultă că, în practica cercetărilor sociologice descriptive, triangulația teoretică este o pretenție foarte greu de apărut. Inclusiv pentru faptul că, atunci când constatăm că cele trei teorii/ teoretizări în baza cărora măsurăm o variabilă nu sînt de fapt rivale, soluția cea mai deșteaptă este să le hibridăm și să ne face măsurarea pe hibridul definițional care ne iese din combinarea lor; din păcate, cu această ocazie am pierdut chiar principiul triangulației, cel cu surse/modalități distincte;
- cu toate acestea, triangulația teoretică rămîne un sport foarte interesant pentru noi. Un sport foarte înalt, un *joc cu mărgele de sticlă*, dar nu rezervat elitei profesiei noastre, ci interesant pentru fiecare dintre noi, de jucat măcar din cînd în cînd;
- pentru o introducere în ceea ce avem de cîștigat, evoc povestea lui Harold Garfinkel, Michael Lynch și Erik Livingston despre originea etnometodologiei. Pe scurt:

In 1954 Fred Strodbeck was hired by the University of Chicago Law School to analyse tape-recordings of jury deliberations obtained from a bugged jury room. Edward Shils was on the committee that hired him. When Strodbeck proposed to administer Bales Interaction Process Analysis categories, Shils complained: "By using Bales Interaction Process Analysis I'm sure we'll learn what about a jury's deliberations makes them a small

group. But we want to know what about their deliberations makes them a jury.”⁴⁵

- avem aici constatarea că orice teorie prefixează ceea ce vedem, deci că orice teoretizare produce o prefixare observațională asupra „realității”. Cu alte cuvinte, din orice fel de teoretizare ne luăm etichetele/ definițiile sintactice ale variabilelor și variațiile lor de principiu, inclusiv dacă ape-lăm la teoretizări ad-hoc, ceea ce vom constata va fi numai ceea ce teoretizarea respectivă prefixează să constatăm;
- încercările de triangulație teoretică pot funcționa ca modalitate prin care ne comutăm mintea din „ochelarii” unui anumit stil de teoretizare/ set de teorii, pentru a ne decen-tra de pe respectivul stil de teoretizare/ set de teorii și a ne debloca astfel din automatismele pe care, de la un moment încolo, este inevitabil să le acumulăm, adeseori ca tușeu profesional identitar, deci foarte dificil de autosesizat ca defect profesionale.

(Table Footnotes)

¹ Datorez acest concept (ca și competența în campanii electorale asociate lui) *spin doctor*-ilor americani alături de care am avut șansa să lucrez în campania electorală pentru alegerile din 1996 (ca director de cercetare în echipa Ion Iliescu). În special lui Joe Shumate, Dick Dresdner, George Gorton și Ed Slavin. „Mercenarii americani”, cum binevoia „presa democratică” din România acelei vremi să-i numească, veneau la noi după ce, în vara lui 1996, l-au făcut pe Boris Elțin președintele Rusiei, după o campanie în care și-au luat clientul de la 6% intenții de vot, față de 40% contracandidatul său, Valerii

⁴⁵ Apud "Ethnomethodology and Conversation Analysis." *21st Century Sociology*. 2006. SAGE Publications. 16 Mar. 2009. <http://www.sage-ereference.com/sociology/Article_n59.html>. Garfinkel a dezvoltat etnometodologia ca răspuns la „reclamația” lui Shils. (Edward Shils, 1910 – 1995, unul dintre cei mai influenți dintre sociologii americani, fost *Distinguished Service Professor* la University of Chicago.)

Djuganov.(Despre această campanie s-a făcut și un film artistic, *Spinning Boris*, 2003, în regia lui Roger Spottiswoode, după un scenariu de Yuri Zeltser și Grace Cary Bickley, cu Jeff Goldblum, Anthony LaPaglia și Liev Schreiber în rolurile principale).

² Adaptare după DRUCKER, Peter, F., *The Drucker Foundation Self-Assessment Tool. Participant Workbook*, „The Peter F. Drucker Foundation for Nonprofit Management”, New York, 1999, www.pfdf.org, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1999, www.josseybass.com.

Capitolul VI

Metoda observației în cercetarea sociologică

Date fiind prezența obligatorie și importanța decisivă a componentei descriptive în orice tip de cercetare științifică, observația este metoda de bază pentru orice fel de cercetare științifică. În metoda științifică:

- prin observație producem fundația cunoașterii, adică propozițiile descriptive sau măsurătorile (pe care le mai denumim și *probe factuale, fapte sau date*);
- se poate spune că observația este totuna cu cercetarea descriptivă deoarece, într-un fel sau altul, toate cercetările descriptive se realizează prin observație. Ba, în temeiul fundamentismului, se poate spune că metoda observației este Știința însăși;
- observația este epura tuturor metodelor de cunoaștere empirică, *contrafactuală*. Experimentul însuși nu este în ultimă instanță decât o anumită modalitate a observației, și anume observație provocată;

1. Observația sociologică, orientări prealabile

- în limbă naturală, *a observa* și rudele lui lingvistice (*observare, observație* etc.) au foarte multe sensuri. E nevoie să

știm la ce înțelesuri să ne așteptăm din partea beneficiarilor, subiecților și publicurilor noastre; după cum e nevoie să-l dezambiguizăm pe *a observa* chiar pentru noi înșine. În acest scop, este folositor să-i trecem în revistă de la început sensurile; astfel:

- a observa = 1. (învechit) A respecta. 2. A remarca. 3. A constata. 4. A atrage atenția. 5. (prin extensiune) A certa. 6. A reproșa. 7. A examina cu atenție. *Sinonime*: a cerceta, a studia. 8. A privi. 9. A scruta. 10. A spiona.
- observare = 1. (învechit) Respectare a unei legi, a unei dispoziții, a unui obicei etc. 2. Remarcare. 3. Constatăre. 4. (prin restricție) Supraveghere. 5. (rar) Obiecție. 6. Privire. 7. Scrutare. 8. Studiere. 9. (militar) Cercetare a inamicului și a obiectivelor lui, cu ochiul liber sau cu aparate optice, în scopul obținerii unor date.
- observație = 1. Constatăre. 2. Cercetare. 3. Remarcă. 4-5. Supraveghere medicală. 6. (în sintagma) *Foaie de* Formular pe care se notează zilnic evoluția bolii și fazele tratamentului aplicat unui bolnav. 7. Obiecție. 8 (prin extensie) Muștrare. 9. (militar, învechit și rar) Observare. 10. (învechit și rar) Iscodire.¹
- „observăm” că în limba română avem trei sensuri principale, clar diferite între ele:
 - i. a examina cu atenție, a cerceta, a studia, a supraveghea, a constata; în special cu privirea; mergând pînă la utilizarea unor aparate care îmbunătățesc performanțele scrutării; mergând pînă la *a spiona*, *a iscodi*;
 - ii. a certa, a reproșa, a muștra, a obiecta, a atenționa;

¹ Academia Română, *Micul dicționar academic (MDA)*, vol. III, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003, p. 797.

- iii. a respecta în mod minuțios o lege, o dispoziție, un obicei. De exemplu, „observînd o etică foarte înaltă, autorul...”, ceea ce înseamnă „supunîndu-se cu minuțiozitate unor reguli etice foarte înalte, autorul...”;
- este destul de probabil ca sensul iii. să fie o surpriză pentru mulți. Și chiar dacă MDA îl dă ca învechit, e folositor să remarcăm că acest sens face parte din exprimarea persoanelor cultivate;
- totodată, e destul de sigur că în vorbirea de zi cu zi se folosește în special sensul ii;
- dar atunci cînd vorbim despre cercetări științifice, ne referim exclusiv la sensul i, cu accentuarea deplină și riguroasă a acestui sens;

1.1. Observarea ca monitorizare reflexivă;

- orice persoană normală este dotată cu competență de cunoaștere, și anume cu o competență de cunoaștere perfect funcțională pentru susținerea și guvernarea unei activități incomparabil mai exigente decît orice prestație profesională – viața de zi cu zi. În stare de veghe, oamenii rulează această competență în mod curent și continuu. Chiar dacă nu acceptăm integral teoria constructelor (G. Kelly), nu avem motive să respingem în aceeași măsură susținerile lui A. Giddens despre conștiința practică și monitorizarea reflexivă;
- oamenii sînt în mod natural atenți la lume, atît la lumea înconjurătoare, cît și la lumea lor interioară. Ne putem focaliza și deplasa această atenție, decupînd astfel lumea în diferite entități relevante pentru a ne adecva la fiecare dintre coloratele situații ale vieții noastre de zi cu zi. Într-o măsură

covârșitoare, capacitatea noastră de monitorizare reflexivă se compune din și se bazează pe o competență observațională generală (care asociază și competența de gestionare cognitivă și practică a rezultatele observării);

- în interiorul competenței observaționale generale se află, și încă într-o poziție privilegiată, competența de a observa oameni – pe alți oameni, ca și pe noi înșine. Observarea oamenilor este o competență excepțional dezvoltată la toți oamenii. Aceasta deoarece sîntem o specie prin definiție socială, iar competența noastră de a fi ființe sociale o achiziționăm într-o ucenicie îndelungată, care începe de la cele mai fragede vârste, inclusiv prin observarea comportamentelor oamenilor din jurul nostru;
- ca sociologi, e obligatoriu să ținem seama că:
 - orice persoană normală este dotată cu competența de a observa comportamente umane. Deci și subiecții noștri, ca și clienții noștri și publicurile noastre. Și ei/ ele văd (aud, miros etc.) ceea ce vedem (auzim, mirosim etc.) noi. Ceea ce înseamnă că, în absența unei teorii programatoare mai bune decît a lor, nu avem cum să vedem altceva sau/ și mai bine decît văd subiecții și beneficiarii noștri;
 - fiecare dintre noi are o competență foarte serioasă în materie de observat comportamente umane, o competență prealabilă, deja instalată în mintea noastră și activă la modul cel mai prompt și mai cotidian;
 - ar fi o chestie de mare deșteptăciune dacă ceea ce învățăm la MTCS despre metoda observației să consacre, să extindă și să perfecționeze în mod deliberat și explicit această competență. Din păcate nu prea putem face asta,

- pentru că, între altele, nu știm încă suficient de bine ce-și-cum despre competența de cunoaștere generală, teoriile despre această competență fiind ori exagerat de sofisticate pentru o gestiune pragmatică (abordările filosofice – epistemologie genetică, logici, Kant, Quine, Frege, Gödel, Carnap, Toulmin, Chomski, Piaget, Koyre, Rorty etc.) ori de stadiu încă incipient (e.g. psihologia cognitivă, ingineria cunoașterii). Dar merită să ne străduim, pentru început neignorînd-o și bazîndu-ne pe ea;
- ar fi la fel de deștept să încercăm să ne perfecționăm această competență, în mod incrementativ, atît cît putem și ori de cîte ori putem;

1.1.1. Spiritul de observație și antrenamentul lui;

1.1.1.1.

În limbaj comun avem mai multe nume pentru capacitatea noastră de monitorizare reflexivă, adică pentru competența noastră observațională „naturală”; și anume *spirit de observație*, *fler*, *intuiție*, *simț de anticipare*, ba chiar și *nas* (scris însă și pronunțat cu ghilimele);

- aceste nume descriu capacitatea minții noastre de „a băga de seamă”, de „a se sesiza de la sine”, concomitentă cu capacitatea de a sesiza, tot de la sine, tot felul de amănunte pe care în mod normal nu le sesizăm sau nu le dăm importanță, și care, odată sesizate, se dovedesc cruciale sau măcar relevante. Știm despre această capacitate că e ceva special, ceva ce nu ne servește ori de cîte ori ne dorim și care nici nu este distribuită cine-știe-ce generos, o au numai unele persoane;
- în ceea ce privește antrenamentul și dezvoltarea spiritului de observație, cele spuse mai sus sugerează că avem de-a

face cu o competență cumva „nativă”, deci needucabilă/ neperfectibilă. Experiența ne spune că nu e deloc așa; iar în plan teoretic știm că spiritul de observație poate fi validat ca dimensiune a creativității. Ceea ce înseamnă că spiritul de observație este educabil/ perfectibil în același pachet cu (re) educarea/ dezvoltarea creativității;

1.1.1.2.

În esență, spiritul tău de observație se ascute instantaneu dacă ai în minte o problemă, o întrebare, mai exact o nemulțumire față de ceva, o nemulțumire cit de cit precizată și care, condiție obligatorie, nu-ți dă pace. Din acest unghi, nu e nimic misterios în legătura cu spiritul de observație: când ai în minte bine înfiptă o problemă, o întrebare, o nedumerire, pur și simplu vezi lucruri, proprietăți, conexiuni pe care alții/ altele nu le văd chiar când se uită la ele; iar dacă nu ai probleme/ întrebări/ nedumeriri, nu ai cum să ai spirit de observație;

- problema cu dezvoltarea spiritului de observație este deci cum să-ți faci rost de probleme/ întrebări/ nedumeriri. Soluția este nemulțumirea: să-ți cultivi o atitudine divergentă în raport cu lumea înconjurătoare și să pui preț pe nemulțumirile tale. Să fii nemulțumit/ă – în mod continuu, în mod substanțial, omnidirecțional; să vezi peste tot ceea ce nu e cum mintea ta crede că ar trebui să fie. Să nu îți stingi nemulțumirile prin consolamente, indiferent de la cine ar veni ele și cit de rezonabile ar fi. Să nu îți lași nemulțumirile să fie stinse de „pompierei” pe care mintea oricărui/ oricăreia dintre noi îi pune în acțiune ori de câte ori sesizează o disonanță cognitivă în interiorul ei;
- atenție, genul acesta de atitudine și conduită este tipic persoanelor creative. Adică unor persoane în fapt dezagreabile,

care spun „nu e bine” și vor să schimbe exact când și acolo unde ți-e lumea mai dragă; persoane pe care majoritatea, ca să le poată suporta, le tratează ca țăcănite, ușchite, „creative” și le marginalizează în consecință. Deci rămîne să judecăm cu multă cumpănire, ca și în ceea ce privește dezvoltarea propriei creativități, dacă și pînă unde vrem să ne dezvoltăm spiritul de observație;

- complementar, pentru dezvoltarea spiritului de observație funcționează și o parte dintre tehnicile creative. Într-un fel, tehnicile creative sînt niște procedee prin care poți pune la treabă creativitatea latentă a unei/ unor persoane (inclusiv a ta), pe o perioadă bine definită și într-un context limitat, fără să expui persoana respectivă/ persoanele respective la riscurile care decurg dintr-o conduită creativă deschisă și permanentă. Foarte multe dintre tehnicile creative funcționează atît ca „dezvoltatori” ai spiritului de observație, cît mai ales ca declanșatori („chei de contact”) pentru activarea lui. Mecanismul care intervine de obicei este comutarea: tehnicile creative ne iau mintea de pe direcția pe care ea se instalează în mod spontan și ne-o comută pe proprietăți și relații pe care altfel le trecem cu vederea;

1.1.1.3.

Ca sub-dimensiune perfectibilă a spiritului de observație funcționează, cumva distinct de creativitate, competența lingvistică. În sensul precis că, „(...) finețea unei observații are de fapt ca limită finețea limbajului observatorului”²;

- adică degeaba ești nemulțumit/ă – deci atent/ă, deci sesizezi tot felul de lucruri, proprietăți, conexiuni pe care alții/

² PAROT, Richelle M., *Introducere în psihologie*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 202.

altele nu le văd –, dacă nu ai „semne” cu care să decupezi mental ceea ce ai sesizat, pentru stocare și ulterioare procesări mentale. Simplu vorbind, în sens și scop de cunoaștere științifică, ceea ce nu e pus în cuvinte (sau în semnele altui limbaj decât cel verbal) nu poate fi măsurat, nu poate fi memorat, nu poate fi comunicat. Atenție, vorbim aici despre o exigență completă, asupra oricărui limbaj și a tuturor limbajelor din mintea noastră, începînd cu limba maternă. Cu trimitere la întreaga problematică – filosofică și științifică – a raportului dintre gîndire și limbaj, vorbim despre bogăția, complexitatea și subtilitatea ansamblului de limbi naturale și de limbaje în care mintea fiecăruia/ fiecăreia dintre noi vorbește cu ea însăși;

- în sumă, vei avea mai mult spirit de observație și îl vei valorifica mai bine în măsura în care te vei perfecționa în stăpînirea limbii materne (oricare ar fi ea), vei achiziționa alte limbi naturale și te vei perfecționa în stăpînirea fiecăreia dintre ele;
- ca agenți de cunoaștere specializați, profesioniști, vom cîștiga spirit de observație și îl vom valorifica mai bine:
- știind că, în materie de sesizat, trebuie să fii întotdeauna cu un pas înaintea clienților și, în general, a beneficiarilor tăi. Cu alte cuvinte, să vezi ceea ce ei/ ele nu văd; sau, cel puțin, să vezi înainte ca ei/ ele să vadă;
- știind că printr-o teorie științifică, oricare ar fi ea, vezi ceea ce nu se vede prin *day-to-day wisdom*, prin teoriile populare, ad-hoc și, în general, prin teoriile încastrate în limba naturală;

1.1.2. Serendipitatea;

1.1.2.1.

Cuvîntul *serendipitate* a fost inventat, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, de Horace Walpole³, după povestea „Cei trei prinți din Serendip” (Serendip – denumirea arabă a Ceylonului, astăzi Sri Lanka) din „O mie și una de nopți”. Cei trei prinți aveau darul minunat de a căuta ceva și de a găsi altceva, mai interesant și mai important decît ceea ce căutau. *Serendipitatea* este acest dar;

- *serendipitate* nu este un cuvînt rezervat sociologiei și, cu atît mai puțin, nu este un termen sociologic; este un cuvînt-metaforă, ca foarte multe dintre cuvintele limbilor naturale, deschis tuturor utilizărilor și utilizatorilor limbilor naturale. El face însă o carieră specială în sociologie deoarece a fost introdus, cîndva după 1950, de însuși Robert K. Merton (1910 – 2003), unul dintre autorii cei mai iubiți în meseria noastră. A jucat probabil un rol și disponibilitatea noastră, a sociologilor, pentru cuvinte mai speciale, ca și nevoia de a avea un nume pentru ceva atît important, dar și de greu de prins într-un cuvînt, cum este potențialul de descoperire al cercetărilor și constructelor sociologice;
- cu *serendipitatea*, Merton ne zice că n-ar fi deloc rău ca, pe parcursul activităților noastre de cunoaștere, oricare ar fi ele, să ne păstrăm mintea deschisă, să ne lăsăm provocați/provocate, acordînd atenție și prețuind ceea ce mintea noastră scînteiază colateral – soluții alternative, probleme neseizate, nedumeriri, întrebări, întrezăriri, bănuieli, explicații incipiente;

³ Horace Walpole (1717 – 1797), scriitor englez, unul dintre inițiatorii romanului negru (cu „Castelul din Otrant”, publicat în 1764).

1.1.2.2.

Lumea bună consideră în general că dintre metodele sociologice, observația are cel mai mare potențial de serendipitate. În mod concret, orice aplicare a observației este de natură să nască idei pentru alte cercetări, viitoare. Cred că este o susținere întemeiată, dar aş aşeza-o într-o altă lumină, cu scopul de a ranforşa capacitatea de a generare obiective de cercetare inedite, relevante şi provocatoare. În acest scop, asociez serendipitatea cu „iubirea intelectuală pentru obiectele experienței”. Adică nu e vorba numai despre nedumeririle, contrarietățile şi întrebările care se nasc în mintea noastră pe parcursul aplicării metodei observației într-o cercetare. E vorba şi, eu aş zice în primul rând, despre nedumeririle, contrarietățile şi întrebările care se nasc în mintea noastră pe parcursul monitorizării reflexive cu care, în calitate de persoane obișnuite, gestionăm coloratele situații ale vieții noastre de zi cu zi. Deci despre nedumeririle, contrarietățile şi întrebările care se nasc în mintea noastră din competența observațională cu care sîntem în mod natural dotați/ dotate;

- aş atrage atenția că serendipitatea nu este o proprietate a obiectelor care intră în raza noastră de percepție, proprietate pe care mintea noastră o descoperă, chipurile, în aceste obiecte. Dimpotrivă, serendipitatea este o proprietate a intelectului care percepe. Şi anume proprietatea de a fi atenți/ atente şi curioși/ curioase la ceea ce ne înconjoară, proprietatea de a pune preț pe nedumeririle, contrarietățile şi întrebările care se nasc în mintea noastră. Adică ceea ce Einstein numea „iubirea intelectuală pentru obiectele experienței”;

1.2. Observația ca metodă de cercetare explorativă;

- tot înainte de a trece la observația ca metodă de cercetare descriptivă avem de lămurit utilizarea observației în regim de cercetare explorativă⁴. Aici nu e vorba despre monitorizarea reflexivă continuă, pe care mintea noastră o face în mod natural (cu sau fără dezvoltările deliberate ale firului/ spiritului nostru de observație), ci despre rularea intenționată, cu scopuri oarecum precizate, a unor strategii și tactici de observare. Ceva ce uneori este denumit *observație documentară*;
- e de discutat dacă realizarea *observației documentare* este parte constitutivă obligatorie a unei cercetări științifice sau este o activitate de cunoaștere facultativă, eventual de sine stătătoare. Eu susțin că e obligatorie, dar nu mă pot împiedica să văd că există frecvent situația în care un set de observații explorative nu se finalizează într-o cercetare științifică propriu-zisă, ca și situația în care unul și același set de observații explorative generează un număr de cercetări științifice propriu-zise, diferite între ele. În mod particular, discuția este dacă învățăm tehnicile și procedeele explorative ca taxoni ai observației ca metoda științifică sau separat de aceasta. După cum se vede, am ales soluția separat, dar nu din cine-știe-ce sofisticate rațiuni epistemologice, ci pentru a le evidenția importanța practică: le învățăm separat nu pentru că sînt altfel decît științifice (deși, la rigoare, chiar sînt altfel decît științifice), ci pentru ca să le acordăm o atenție distinctă;

⁴ Dacă ne uităm la cum vorbim/ scriem, vedem că în limba română încă nu ne-am hotărît dacă zicem *observație/ cercetare explorativă* sau *observație/ cercetare exploratorie*. Putem zice deci în ambele feluri, cum ne cade bine.

1.2.1. Ce avem de obținut din observațiile explorative;

1.2.1.1.

Începem cu nu-urile: deși e redundant, cred că e bine să mai subliniez de vreo mie de ori că prin cercetările explorative, observaționale inclusiv, nu obținem nici măsurări de variabile și nici testări de ipoteze;

- rezultatele cercetărilor explorative nu sînt fapte științifice, deci nu sînt măsurări. Deci nici nu pot fi administrate ca probe pentru testarea de ipoteze;
- rezultatele cercetărilor explorative nu sînt evaluabile după criteriile precizie/ acuratețe, siguranță, validitate și fidelitate. Criteriul esențial de evaluare a rezultatelor cercetărilor explorative este randamentul lor euristic, adică numărul, noutatea, relevanța și utilitatea problemelor și ideilor obținute sau reprecizate;

1.2.1.2.

Cu observațiile explorative, ca de altfel cu orice altă modalitate a cercetărilor explorative, avem de obținut și/ sau de formulat mai avantajos probleme de cunoaștere, idei de soluționare și exemplificări;

1.2.1.2.1. Probleme de cunoaștere;

- prin probleme de cunoaștere înțelegem în mod special obiective de cercetare. Observațiile explorative ne incită să ne punem întrebări, deci să „descoperim” obiective de cercetare inedite și relevante sau, mai ales în cazul cercetărilor aplicative, să ne precizăm obiectivele de cercetare pe care le-am identificat. Vorbim nu numai despre obiective descriptive, ci și (de fapt, mai ales) despre obiective de cercetare explicative și predictive;

- prin probleme de cunoaștere înțelegem și probleme de natură metodologică. Observațiile explorative sînt de natură să facă evidente dificultăți tehnice, începînd cu dilemele practice legate de măsurare;

1.2.1.2.2. Idei de soluționare;

- prin observațiile explorative schițăm modalități de soluționare atît pentru probleme de cunoaștere identificate mai demult, cît și pentru probleme detonate cu ocazia observațiilor explorative;
- mă refer în mod special la conjecturi, adică la răspunsurile, provizorii și în limbă naturală, pe care le schițăm pentru obiectivele explicative și predictive pe care le avem în minte; aceste conjecturi nu sînt altceva decît precursori pentru ceea ce ulterior vom preciza și testa ca ipoteze;
- idei de soluționare înseamnă și soluții metodologice. Știm, de exemplu, că decizia metodologică o facem în funcție de caracteristicile unităților social-umane care compun universul cercetării; identificarea acestor caracteristici este în cea mai mare măsură rezultatul unor observații explorative, prealabile cercetării respective, chiar dacă nu sîntem conștienți/ conștiente de fiecare dată de asta. De exemplu, știm o mulțime de chestii despre „persoanele cu studii medii” – de la ce fel de mașină de spălat au în locuințele lor și pînă la venitul lor mediu; nici noi nu știm de unde știm, mai din auzite, mai din văzute, dar e sigur că ne folosim de aceste cunoștințe atunci cînd proiectăm o cercetare care se referă (și) la această categorie socială;

1.2.1.2.3. Exemplificări edificatoare și incitante;

- la lectura ulterioară a *notelor de teren* făcute cu ocazia observațiilor explorative vedem întotdeauna că ele ne aduc

un aer special de „real” și de „proaspăt”, foarte important în „colorarea” nuanțată a raportului de cercetare. Clienții noștri vor fi întotdeauna impresionați de amănuntele relevante;

- cel mai important este însă că de multe ori amănuntele ne orientează decisiv în ceea ce privește conceperea cercetării respective, în consecința adevărului că diavolul stă în detalii;

1.2.1.3.

După cum se poate înțelege, rezerv cercetarea observațională explorativă pentru scopuri exclusiv euristice;

- e posibil ca astfel să mă aflu într-un exces. Pe care însă voi continua să-l profesez, tocmai pentru a contrabalansa îndelungatul exces de pînă acum în direcția cealaltă, a gestiunii raționale a observațiilor explorative. De altfel, mă cam îndoiesc de exploatabilitatea generală a cercetărilor explorative în registru rațional. De exemplu, în chestiunea particulară a pretestării instrumentelor de măsurare se pune problema dacă ea este nu cercetare explorativă;
- încercînd să găsim un răspuns argumentabil, putem constata că orice cercetare sociologică are un număr de secvențe care pot fi luate ca explorative. În sensul că:
- pînă în momentul intrării în teren, procesul de concepere și proiectare a cercetării este reiterativ, pe toată durata lui – de la obiectivele cercetării, la instrumentul de măsură. De pildă, pretestînd instrumentul, este perfect posibil să obții o rafinare suplimentară a obiectivelor cercetării, ba poate chiar o înlocuire a acestora;
- această reiterare nu poate fi decît rareori interpretată ca greșeală, deși pot fi de acord că o perfecționare a obiectivelor cercetării rezultată din pretestarea instrumentului poate fi

- luată ca efect al unor neglijențe sau/ și nepriceperi imputabile, care n-au fost corectate când trebuia;
- concluzia este că ar trebui să distingem între secvențele explorative ale oricărei cercetări sociologice și cercetările explorative propriu-zise. În această idee, pretestarea instrumentelor de măsurare nu face parte din cercetarea explorativă;

1.2.2. Cum ne facem observațiile explorative;

1.2.2.1. Ce anume observăm când facem observații explorative;

- ca regulă generală, atunci când facem observații explorative ne îndreptăm atenția spre ceea ce ne-o îndreptăm în cazul utilizării tehnicilor sau procedeele observaționale *nestructurate* sau *slab structurate*;
- cu ocazia cercetărilor observaționale explorative observăm mai ales:
 - (1) the physical setting;
 - (2) the participants and their roles and tasks;
 - (3) formal interactions;
 - (4) informal interactions;
 - (5) the social actors' own interpretations (by informal conversation and formal interviews);
 - (6) frequency and durations;
 - (7) subtle factors such as unplanned activities, symbolic and connotative meanings of words, non-verbal communication, and what does not happen – especially if it ought to have happened;
 - (8) behaviour cycles, and the duration and frequency of certain acts;

- (9) stage/period/phase (e.g. lunchtime) in which this behaviour occapitol within the setting;
- (10) stage/ period/ phase in which the setting itself is placed (for example, term time at university).⁵

1.2.2.2 Cum procedăm;

- recomandarea generală pentru cercetările observaționale, și anume realizarea observațiilor de către înșiși cercetătorii, este semnificativ mai accentuată, *voir* obligatorie, în cazul cercetărilor observaționale explorative. Vom ține seama că în general cercetările explorative este recomandabil să fie efectuate chiar de cercetător sau/ și, în cel mai rău caz, de operatori special antrenați de cercetătorul titular;
- mențiunea că tehnica observației participative este cea mai productivă, deoarece asigură cea mai bună intimitate cu problematica cercetării, mi se pare destul de imprecisă;
- o vom completa cu exigența mixajului de tehnici și procedee, inclusiv altele decât cele observaționale. În acest sens, ne vom face observațiile explorative completînd *ad libitum* inspecțiile strict observaționale cu orice alt fel de intervenție care ni se pare convenabilă, începînd cu interviuarea și chiar provocînd reacții ale persoanelor pe care le observăm. De altfel, chiar pentru cercetările observaționale propriu-zis științifice, situația cercetare pur observațională este o situație specială;

⁵ Am sintetizat după TJORA, Aksel H., *Writing small discoveries: an exploration of fresh observers' observations*, în „Qualitative Research” 6/ 2006, p. 432-433. DOI: 10.1177/1468794106068012. Versiune online la <http://qrj.sagepub.com/cgi/content/abstract/6/4/429>.

- literatura de specialitate nu recomandă pentru realizarea observațiilor explorative un anumit tip instrument și nici un anumit tip de echipamente. Este însă destul de evident că:
- protocolul și fișa de observație, care constituie epurele instrumentelor de cercetare observațională propriu-zisă, nu se potrivesc cu cercetările observaționale explorative;
- deși privilegiem consemnarea în scris, deci în cuvinte, a ceea ce observăm, această privilegiere nu este decât manifestarea obișnuințelor noastre intelectuale cumva ancestrale. Nimic nu ne împiedică să utilizăm, alături de carnețel și creion sau fără ele, alte echipamente de înregistrare cum ar fi reportofonul, aparatul de fotografiat sau camera de luat vederi, inclusiv în versiunea compactă a telefonului mobil, care ne stă cât se poate de practic la îndemână;
- orice tehnică sau procedeu de observare din gama observației nestructurate sau slab structurate se pretează la utilizarea în regim explorativ;
- literatura de specialitate identifică și recomandă ca tipice următoarele patru tehnici de observație explorativă⁶:
- observația anecdotică;
- înregistrările de specimene; adică înregistrări făcute de-a lungul timpului despre o anumită persoană, un anumit loc, o anumită situație, un anumit comportament;
- notele de teren;
- descrierile ecologice (engl. *details of the environment*);

⁶ Sistematizate încă de la începutul anilor 1970. Vezi BRANDT, R. M., *Studying Behaviour in Natural Settings*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1972, p. 80-94.

- din rațiuni de fezabilitate și oportunitate în practica noastră profesională, ne ocupăm aici doar de două dintre ele, observația anecdotică și notele de teren;

1.2.2.2.1. Tehnica observației anecdotice;

- este vehiculată de obicei sub denumirea *tehnica incidentelor critice*. Atenție, aici nu este vorba despre *tehnica CIT* (engl. *Critical Incident Technique*) așa cum este utilizată în managementul calității, o tehnică foarte structurată, care face parte din tehnicile de cercetare explicativă și care combină o mulțime de procedee, inclusiv non-observaționale. Pentru a evita confuziile, e recomandabil să utilizăm denumirea *observație anecdotică*;
- tehnica observației anecdotice înseamnă focalizarea observațiilor noastre explorative pe situații și întâmplări care prezintă o importanță ieșită din comun;
- în principiu, e destul de dificil de arătat despre ce vorbim, atît timp cît pentru a ne da seama că o anumită întâmplare a fost critică, deci importantă și relevantă, acea întâmplare trebuie să se fi produs deja, deci nu mai avem cum să o observăm în timp ce se produce. Pentru a rezolva această problemă, literatura de specialitate invocă o anumită competență prealabilă a observatorului în situația (engl. *setting*) pe care o observă, competență care să îi permită să discearnă în mod prealabil ce e tipic și ce e „critic” din ceea ce observă, și să înregistreze ceea ce e cu adevărat semnificativ înainte ca ceea ce înregistrează să devină semnificativ în realitate. Această competență scoate însă din discuție ideea de observație explorativă, decupajul anticipativ pe care îl facem în baza ei trimițîndu-ne în plină cercetare observațională propriu-zisă și științifică. Chestiunea e destul de greu de

soluționat deoarece e foarte probabil că plutim și cu acest caz în zona nesigură dintre cercetarea explorativă și cercetarea propriu-zisă;

- în practică însă, observarea „evenimentelor critice” în regim explorativ are cel puțin următoarele trei soluții exploatabile ca procedee;

A. semnificarea post-factum;

- oricât ar fi ele de explorative, nu facem observații chiar la voia întâmplării; avem adică o anumită cunoaștere și anumite așteptări despre situația pe care am decis să o observăm. De aceea, se întâmplă destul de des ca observațiile noastre explorative să fie înregistrări mai largi, fără vreo focalizare specială. Cu un pic de noroc, aceste înregistrări vor conține și observații despre vreo întâmplare care ulterior s-a dovedit un incident critic. Vom revizita aceste observații și le vom re-semnifica în consecință;

B. reconstituirea din consecințe;

- atunci când în situația pe care o ținem sub observație explorativă s-a produs o întâmplare care se dovedește un eveniment critic, avem în mod normal timpul de a observa consecințele ei, iar cu un pic de atenție chiar consecințele imediate. Știind aceste consecințe și completând examinarea lor observațională prin interviuri cu actorii și martorii incidentului, îl putem reconstitui „observațional” suficient de fidel, mai ales pentru o cercetare totuși explorativă;

C. procedeul anecdotic;

- ideea este să ne reîntoarcem la sensul inițial al cuvîntului *anecdotală*, sens pe care, în registrul livresc, îl păstrează și

limba română; și anume „fapt curios, nepovestit de alți istorici de mai înainte”⁷;

- pe acest sens, în tehnica evenimentelor critice ne vom focaliza observațiile explorative pe întâmplările și situațiile: i. ieșite din comun; ii. pe care eventualii observatori anteriori nu le-au băgat în seamă. De altfel, face parte din specialitatea sociologului să bage în seamă ceea ce toată lumea vede dar nu sesizează;

1.2.2.2.2. Tehnica notelor de teren (engl. *field notes*);

- note de teren înseamnă să ne notăm – de predilecție pe scurt, de predilecție la fața locului, de predilecție în timp ce ceea ce face obiectul interesului nostru explorativ chiar se petrece – cât mai multe dintre detaliile pe care le sesizăm. Ar trebui să privilegiem ideea de descriptiv, deci să ne limităm la consemnarea a ceea ce se petrece de fapt; dar e folositor să notăm și ceea ce credem noi despre ceea ce băgăm de seamă că se petrece;
- dar, ca la orice observație explorativă, și la notele de teren te vei strădui să distingi cât mai clar și să notezi distinct:
 - i. *ceea ce (crezi că) știi că cred alții că se petrece*,
 - ii. *distinct de i., ceea ce crezi tu că ar trebui să se petreacă*,
 - iii. *distinct de i. și de ii., ceea ce se petrece de fapt*;
- de obicei ne este incomod să luăm note de teren și renunțăm la ele sau ne pierdem repede interesul de a le face în mod sistematic și până la capăt;
- e vorba de simpla și sfînta lene, eventual în versiunea ei românească, mai virulentă decît altele, din cîte sîntem înclinați/ înclinate să credem („năprasnica mea

⁷ Academia Română, *Micul dicționar academic (MDA)*, vol. I, Editura Univers Enciclopedic, București, 2003, p. 82.

lene balcanică”, zice istoricul Andrei Pippidi). Evident, nici eu nu reușesc să mă sustrag, dar am observat că mă rehotărăsc și mă remotivez ori de câte ori îmi citesc bucățelele de note de teren pe care am apucat să le fac; ceea ce, desigur, vă doresc și vouă;

- este însă foarte posibil ca această înclinație să poată fi explicată prin asocierea unor variabile mai puțin generale, de genul următor: i. „instinctul” de sociologi ne împinge mai degrabă spre a pune întrebări, în tot felul de variante ale interviului nestructurat, să transcriem și să analizăm apoi răspunsurile obținute; ii. nu punem preț pe ceea ce sesizăm altfel decât ca răspunsuri verbale, ori pentru că nu ni se pare important, ori pentru că ni se pare evident, ori pentru că ni se pare că oricum o să ținem minte;
- iată cele zece feluri în care studenții obișnuiesc să facă note de teren: *naively describing, generalizing, interpreting, wondering, explaining, quantifying, dramatizing, experimenting, reacting and reflecting, assessing*⁸. Și iată cele două concluzii principale pe care le putem extrage studiind notele de teren pe care le fac studenții:

On the one hand, students in general seem to be capable of grasping a situation with only very short observation (not very surprising on the basis of what ethnomethodology has been demonstrating for many years).

On the other hand, the implicit interpretation and generalization of many field notes needs to be addressed as a potential problem to overcome in order to prepare students to use observation as

⁸ TJORA, Aksel H., op. cit., p. 429.

research method. Our human ability to implicitly interpret a social situation, in which we are part, may obstruct our qualities as observers. However, the same ability is of great value to understand what we have observed.⁹

- o versiune mai complexă a notelor de teren și în mod special folositoare este ceea ce militarii numesc „jurnalul de operații”; pe care, de pildă, e foarte indicat să-l ținem pe parcursul oricărei cercetări și al oricărei prestații profesionale.
- *notele de teren* au fost inventate și sînt utilizate în etnografie și antropologia culturală, de aici le împrumutăm și noi. N-am face deloc rău dacă le-am împrumuta cum trebuie, atît ca rigoare tehnică și procedurală, cît și cu receptivitate la problemele mai subtile, de pildă cele de etică, pe care ele le-au detonat în disciplinele de origine.

2. Deciziile metodologice cu privire la observație

2.1. Decizia la nivelul metodei: de ce și în ce situații alegem să ne facem cercetările în metoda observației;

2.1.1. Criterii de decizie pentru alegerea metodei observației;

2.1.1.1.

Ca regulă generală, alegem metoda observației ori de cîte ori e nevoie să producem măsurări, i.e. propoziții descriptive, foarte bine garantate și foarte transparent/ inteligibil bine garantate în privința încrederii/ siguranței;

⁹ Idem.

- e treaba noastră de sociologi să ne dăm seama dacă ne aflăm într-o prestație profesională care cere astfel de măsurări. Ne pot ajuta în această decizie:
- pretențiile explicite ale clientului/ beneficiarului cercetării în privința garanțiilor de încredere/ siguranță;
- anticipările pe care le facem noi înșine în privința garanțiilor de încredere/ siguranță ale măsurărilor pe care le avem de făcut. Vorbim aici în special despre exigențele prestației profesionale pentru care rezultatele cercetării urmează a fi folosite ca suport de cunoaștere. De pildă, metoda observației este opțiune obligatorie atunci când rezultatele cercetării întemeiază decizii care pot face obiectul aducerii în fața instanțelor juridice;

2.1.1.2.

Specificul universului cercetării nu impune opțiunea pentru metoda observației. Cu alte cuvinte, în meseria noastră nu avem entități social-umane cu caracteristici care să necesite abordarea obligatorie prin metoda observației;

- avem însă contexte în care anumite specificități ale universului cercetării înclină din start decizia în favoarea observației. De exemplu,
- situațiile în care nu ai pe cine să întrebi deoarece tot ceea ce ai din universul cercetării sînt doar comportamente deja consumate, dar care sînt materializate în artefacte de vreun fel sau altul, de la înregistrări audio-video, la artefacte propriu-zise. Care vor fi studiate prin observație, combinînd metoda analizei de conținut;
- situațiile în care nu are rost să întrebi deoarece poți fi sigur/ă că dacă întrebi, răspunsurile pe care le obții ori sînt necalificate ori sînt inautentice ori și una și alta. De principiu însă,

aceste situații pot fi rezolvate și altfel decât prin observație, în special prin utilizarea unor tehnici de anchetă mai rafinate;

2.1.1.3.

Există cercetări descriptive pentru care observația nu este metoda de preferat, ci metoda obligatorie;

- un exemplu ar putea fi cercetările pe persoane care dorm sau cercetările prin care avem de determinat traseul privirilor și timpii de staționare pe anumiți itemi atunci când avem de descris felul în care persoanele care ne interesează se uită la ceva, de pildă la un panou publicitar¹⁰;
- în linii generale, ideea noastră, a sociologilor, este că genul acesta de probleme face parte din competența altor meseriași, de pildă a psihologilor. Există însă un număr de motive pentru care n-ar fi rău să ne mai gândim o dată;
- unele dintre ele sînt evidente și imediate, o exemplificare incitantă fiind faptul că evaluarea post-factum a campaniilor publicitare rămîne o speranță îndelung amînată. Aceasta deoarece psihologii nu știu să conexeze competența observațională cu indicatorii de randament, iar sociologii, care ar ști să facă această conexare, nu vor să aibă competența observațională de care e nevoie;
- altele, deși nu sînt încă evidente, sînt foarte interesante, cea mai incitantă exemplificare fiind constatarea, destul de veche în domeniul social-uman, că pe timpul nopții conduitele oamenilor sînt semnificativ altfel decât ziua, în primul

¹⁰ Așa s-a aflat, de pildă, în ce contexte și de ce sînt mai avantajoase formatele *landscape* decât cele *portrait*: avînd doi centri optici, și anume centrele elipsei înscrise în ele, formatele *landscape* necesită un timp de explorare vizuală în vederea înțelegerii de două ori mai lung decât formatele *portrait*.

rînd mai autentice. Este foarte posibil ca o mulțime dintre cercetările noastre să cîștige substanțial la fidelitate dacă le facem (mai ales) observațional, pe parcursul nopții;

2.1.1.4.

În ceea ce privește criteriul resurselor disponibile pentru cercetare, inclusiv resursa de timp, metoda observației apare ca evident dezavantajoasă în comparație cu celelalte două metode; în sensul că cercetările prin observație pretind resurse mai multe/ mai scumpe/ mai greu de făcut rost și de administrat în teren decît cercetările prin anchetă (sau prin analiza de conținut);

- consider că acest criteriu cere o judecată mai nuanțată, scop în care vom analiza un exemplu-reper de cercetare făcută în metoda observației;
- exemplul este o cercetare pentru rețeaua de magazine a companiei S¹¹, cercetare avînd următoarele obiective: 1. care sînt diferențele dintre magazinele S și cele ale competitorilor săi în ceea ce privește numărul de cumpărători potențiali și structura pe genuri și pe grupări ad-hoc a acestora, în funcție de zilele săptămîinii și orele pentru fiecare zi; 2. care sînt diferențele dintre magazinele S din diferite locații în ceea ce privește numărul de cumpărători potențiali și structura pe genuri și pe grupări ad-hoc a acestora, în funcție de zilele săptămîinii și orele pentru fiecare zi. Făcută prin observație, cercetarea a durat 14 zile și a avut un cost de 2.900 de euro. Întrebarea este dacă, utilizînd ancheta, am fi putut realiza obiectivele cercetării într-un timp mai scurt și/ sau la un cost mai mic. Eu zic că nu, dar admit că

¹¹ E o cercetare reală, din 2003, la o companie reală; deoarece nu sînt autorizat să folosesc numele real al companiei, utilizez indicativul „S”.

nu am argumente decisive. Cred însă că problema poate fi pusă mai adecvat;

- în ultimă instanță, chestiunea e dacă beneficiarul cercetării este sau nu este dispus să plătească 2.900 de euro pentru constatările și recomandările rezultate din cercetare. Iar în fața beneficiarului nu are sens să te duci cu discuția despre *anchetă versus observație* atît timp cît nu poți convoca argumente analizabile și decisive. La beneficiar te duci cu *uite ce cunoștințe/ informații îți voi pune pe masă, uite ce și cît ai de cîștigat din ele, uite cît la sută reprezintă cei 2.900 de euro din totalul acestor cîștiguri*. Pentru cercetarea S, calculele arată că, în cel mai nefericit caz, cîștigurile rezultate din aplicarea cunoștințelor obținute se ridică la circa 2.600 de euro pe an și că se propagă pe durata a trei ani. Deci că la o investiție de 2.900 de euro, cîștigul net este de aproximativ 4.900 de euro în trei ani sau de circa 1.600 de euro pe an. Deci că cheltuiala cu cercetarea s-ar amortiza în circa 13 luni, iar în următoarele 23 de luni cîștigul ar fi în medie de 216 euro pe lună;
- în urma analizei pe exemplul-reper de mai sus, întrebarea cu resursele/ costurile cercetărilor observaționale devine cu totul alta, și anume dacă aceste cercetări sînt mai rentabile decît cele făcute printr-o altă metodă decît observația, în primul rînd prin anchetă. Iar pentru a putea calcula rentabilitatea unei cercetări este obligatoriu să o considerăm investiție; ceea ce, de fapt și de drept, și este. Trebuie deci să ne calculăm cercetările ca investiții pe care clienții/ beneficiarii lor le fac în bunul mers al intereselor lor actuale și de perspectivă. Și desigur să le negociem ca atare cu aceștia, fără nici cea mai mică nuanță de intenție malversativă; un *win-win* onest și cristalin;

2.1.1.5.

Alegem metoda observației cînd obiectivele cercetării noastre necesită în mod expres descrieri de comportamente;

- de exemplu, nu măsoară cît de intelectuale/ cît de fizice sînt anumite sarcini de muncă întrebîndu-i pe muncitorii care le fac „munca Dumneavoastră presupune: 1. doar efort fizic, 2. preponderent efort fizic; 3. efort fizic și mental egal; 4. preponderent efort mental; 5. doar efort mental” (cum făcea un fost profesor de-al meu); pentru că vei afla că 72,2% dintre muncitorii care lucrează la banda rulantă consideră că munca lor presupune „efort fizic și mental egal”, iar „constatarea” ta va fi că 72,2% din munca la bandă solicită fizicul și intelectul în mod egal. Măsoară prin metoda observației, într-un astfel de caz printr-unul dintre procedeele cunoscute în studiul muncii, de pildă foto- sau video-cronometrarea, sau prin procedeele observaționale din ergonomie. Evident, asta cere o cu totul altă competență metodologică decît găselnițele cu privirea încrucișată la virful nasului;

2.1.1.6.

Alegem metoda observației atunci cînd, pentru a înțelege ce se întîmplă, de ce se întîmplă și ce urmează să se întîmple, avem nevoie de o coabitare personală cu situația/ contextul în care se află obiectul cercetării;

- este vorba despre o coabitare mai atentă, mai minuțioasă și mai diversă decît ne pot oferi tehnicile și procedeele de anchetă. De exemplu, ca ofițer de credite într-o bancă (altă prestație profesională pe care o ignorăm, lăsînd-o ca fraierii doar la dispoziția absolvenților de științe economice), nu te mulțumești cu ce îți răspunde solicitantul și cu ce acte îți pune pe masă; te mai uiți și la mașina cu care a venit, la

mîinile lui/ ei, mai ales la unghii, la ceasul de la mînă, la telefonul mobil, la haine, la pantofi, la ce și cum mănîncă, ce și cum bea, îl/ o mai inviți la cîte un dejun de afaceri pentru a vedea toate astea;

2.1.1.7.

Alegem metoda observației atunci cînd știm că prin cercetarea noastră avem de obținut și alte cunoștințe/ informații descriptive decît cele pe care le putem programa, deci redacta ca obiective de cercetare analitice;

- de exemplu, ca expert în locații de evenimente de *Public Relations* (engl. *PR events*; cine zice că sociologii nu sînt buni pentru asta?), ai nevoie nu numai să inspecțezi o locație pentru a vedea dacă e OK după criteriile pe care le știi; mai stai, mai cască gura, mai bagă-ți nasul, mai topăie pe podele, mai mișcă-te prin locul respectiv, deoarece cele mai tîmpite surprize care se pot petrece la un *PR event* sînt cauzate de amănunte pe care nu le-a sesizat nimeni pentru că cereau competență, inclusiv vigilență, observațională *in situ*;

2.1.1.8.

Se recomandă metoda observației atunci cînd ceea ce avem de descris prin cercetare constituie (sau se află în) situații naturale, slab structurate și variabile;

- prin contrast, vedem de exemplu că ancheta presupune întotdeauna ceva ce numim situație interogativă, o configurație artificială, clar structurată și stabilă, pe care operatorul de teren o instalează cu ocazia oricărei aplicări de ghid de interviu sau de chestionar. Metoda observației este potrivită pentru „obiectele”, situațiile și contextele de cercetare pe care nu le putem aduce în configurații standardizate fără să

le stricăm, fără să le deranjăm din starea și mișcarea pe care le-ar avea în absența intervenției noastre, stare și mișcare care ne interesează de fapt;

2.1.2. Situații speciale pentru alegerea metodei observației;

- în acest paragraf vorbim despre prestațiile profesionale în care utilizarea metodei observației este ceva de-la-sine-înțeles. Nu e nimic special cu ele, în afară de inapetența noastră tradițională față de metoda, tehnicile și procedeele observației. Nu voi înceta să subliniez și să răs-re-subliniez că această inapetență ne este cât se poate de dăunătoare – la glorie, dar mai ales la buzunar. O mulțime de prestații profesionale, cât se poate de interesante și de bine plătite, necesită aplicații foarte *reliable* de competență observațională, de la măsurări din ochi în registru observațional și pînă la cele mai sofisticate cercetări observaționale propriu-zise. Or, în prestațiile care pretind astfel de aplicații, profesia de sociolog ne oferă avantaje comparative care, în orice situație *ceteris paribus*, sînt decisive; în astfel de prestații, cu profesia de sociolog ai cîteva viteze în plus față de titularii oricărei alte profesii, și asta chiar de la start;
- vreau să spun clar și răspicat că situațiile în care avem de utilizat metoda observației sînt incomparabil mai diverse și mai consistente decît obișnuim să credem și să cotcodăcim în seraiurile universitare. Argumentez prin prezentarea cîtorva dintre aceste situații, care nu sînt altceva decît prestații profesionale sau cîmpuri de prestații profesionale;
- dar scopul meu, esențial și devotat, nu este în primul rînd să argumentez ci, în intenția programatică de a extinde și a ne pune la dispoziție în mod avantajos piața prestațiilor

profesionale, scopul cu ilustrările de mai jos este să vă încurajez, și anume cît pot de agresiv, în direcția să *concurăm și noi pentru aceste prestații profesionale, să le ocupăm, să căutăm și altele, să le concurăm și să le ocupăm și pe acestea*. Nu am nici o îndoială în legătură cu această direcție, dar nici nu pot susține că ea se realizează de la sine. Pentru a o putea valorifica,

- la nivelul comunităților noastre profesional-științifice va trebui să avem grijă ca titularii altor profesii să nu își tragă cine-știe-ce garduri jurisdicționale în jurul genului de prestații profesionale de care vorbim aici (și, în general, în jurul niciuneia dintre prestațiile profesionale care ne interesează și pe noi, sociologii). Deoarece clienții acestor prestații nu au nevoie de patalamale care să le garanteze în orb competența prestatorului, soluția perfect acceptabilă pentru ei este concurența între prestatori;
- la nivelul fiecăruia/ fiecăreia dintre noi și apropo de prestațiile deja îngrădite jurisdicțional, nu avem decît să ne luăm și noi certificatele de competență cerute de actele normative. Ar fi de mare mirare și ar trebui să protestăm viguros dacă profesia de sociolog ar fi interzisă de la certificarea în, să zicem, sisteme de securitate aeroportuară, managementul calității totale sau selecția de personal cu procedeul, de pildă, *assessment center*;
- în regim de *fiecare pentru sine croitor de pîine*, cel mai interesant este să gîndești prestațiile profesionale exemplificate aici ca pe unele dintre ideile posibile pentru formarea și afirmarea ta profesională. Așa cum spune ASA (*American Sociological Association*), licența în sociologie este o bază valoroasă pentru abordarea unei diversități de cariere; adică e suficient să-ți dorești ceva, profesia

de sociolog te va susține. Sociologii au început să intre, evident cu succes, în domeniul profesional al managementului resursei umane. După ce au făcut un masterat în finanțe-bănci, sociologi ofițeri de credite avem deja; încă puțini, dar de evident succes, deci sînt de așteptat și alții. Sociologi specializați în managementul calității sau în sisteme de securitate aeroportuară – sînt de așteptat. Sociologi ofițeri de informații – printre noi se află și oameni de curaj, devotați unui bine mai înalt decît lingura cu care mănîncă;

2.1.2.1. Managementul resursei umane

(engl. *Human Ressource Management*, abreviere uzuală HRM);

- cele mai multe dintre prestațiile din domeniul HRM ori sînt direct evaluări, ori conțin momente de evaluare importante pentru succesul lor. În prima categorie vorbim despre selecția de personal și, în general, despre toate activitățile de *staffing*, ca și despre procedurile din gama *performance appraisal*; în a doua vorbim de exemplu despre evaluările care trebuie să fie realizate pe parcursul sesiunilor de *team-building* sau al stagiilor de *training*;
- toate aceste evaluări sînt măsurări, și anume măsurări care cer garanții foarte exigente asupra încrederii/ siguranței. Clientela acestor prestații nu are cum să fie mulțumită cu garanțiile pe care le oferă măsurile în metoda anchetei; piața vrea ceva mult mai sigur, mult mai de încredere, măcar, de pildă, la mare modă în ultimele decenii, evaluări cu *ancore comportamentale*. Garanțiile oferite de observație și tehnicile ei constituie *the next step* în evoluția acestei piețe, o evoluție în destul de multe privințe deja amorsată;

2.1.2.2.

Dezvoltarea organizațională/ dezvoltarea culturilor organizaționale (engl. *organizational development*, abreviere uzuală OD);

- deși OD face parte dintre prestațiile de HRM, o evidențiez separat pentru că, cel puțin prin subtilitatea cercetărilor necesare pentru diagnoză, ea este de departe cel mai bine acoperită de competența de sociolog;
- în OD avem mai ales prestațiile prin care:
- „împingem” o organizație pe traseul ascendent *organizație bazată pe încredere* (engl. *trust organization*), *organizație care învață* (engl. *learning organization*), *organizație creativă*, *organizație capabilă să genereze schimbare* (atît propria ei schimbare, cît și schimbarea mediului în care ea funcționează);
- reducem *gradul de toxicitate* al culturii unei organizații și îi creștem *gradul de robustețe*. Asta înseamnă să reducem la maximum diferențele dintre „claxon” și „realitate”, adică dintre *valorile formale*, clamate în situații oficiale, mai ales de cadrele de conducere, și *valorile informale*, așa cum le putem vedea în situații neoficiale, mai ales la salariații de rînd.
- la startul acestui gen de prestații avem nevoie de un diagnostic: să identificăm unde se află organizația pe traseul *trust*, *learning* etc., respectiv să identificăm care sînt valorile informale. Acest diagnostic necesită o cercetare descriptivă de mare subtilitate și în același timp deosebit de bine dotată la *reliability*. Sigur că putem pune diagnosticul pe bază de chestionare și interviuri, dar asta pot face și mulți alți meseriași, apelînd la prefabricatele instrumentale specifice profesiei lor. Să pui însă diagnosticul pe baza observării a, să zicem, ritualurilor de salut dintre membrii organizației sau

a disunerii spațiale a acestora cu ocazia vreunei ceremonii, asta ar produce un diagnostic incomparabil mai subtil și mai precis. O asemenea cercetare, observațională după cum se înțelege, nu e chiar de nasul oricui; dar de nasul sociologilor sigur e;

2.1.2.3.

Managementul calității (engl. *quality management*, abreviat QM; la modă mai ales în versiunea *total quality management*, abreviat TQM);

- QM pare să fie un domeniu rezervat inginerilor; în țara noastră de pildă, masterate de QM găsim numai la facultățile tehnice. Presupun însă că oricine poate pricepe că povestea cu calitatea nu este o poveste cu mașini și materiale, ci este o poveste cu oameni. În afară de indisponibilitatea noastră de a câștiga glorie și bani pe piața prestațiilor de QM, nu văd absolut nici un motiv pentru ca piața respectivă să fie deservită, așa cum se întâmplă acum, doar de ingineri și, pe ici, pe colo, de economiști;
- pentru a ilustra cum poate arăta rolul competenței observaționale în prestațiile de QM, am ales o secvență dintr-o prestație destinată rezolvării unor incidente de calitate la compania R¹². Pentru această prestație, am antrenat-o și am instalat-o pe domnișoara sociolog Otilia A. în misiunea de a descrie cum/ unde/ când „diavolul stă în detalii”;
- misiunea ei de sociolog-observator era să se plimbe prin firmă exact când vrea ea și exact pe unde vrea ea, ca un

¹² E o prestație reală, din 2010, la o companie reală; deoarece nu sînt autorizat să folosesc numele real al companiei, utilizez indicativul R. Trebuie să precizez că, din cauza crizei economico-financiare de după 2008, nu am apucat să finalizez această prestație, clientul meu intrînd în insolvență.

vodă-prin-lobodă perfect de capul lui, și să identifice toate „bălăriile”, i.e. conduitele și situațiile conexabile într-un fel sau altul cu incidentele de calitate, incidente pe care le cunoștea pentru că le identificasem anterior împreună cu staff-ul managerial R. Pe parcursul acestei misiuni, sociologul trebuia nu numai să identifice, ci să și curețe efectiv terenul organizațional, eliminînd sau, după caz, corectînd – fizic, faptic, tenace, pas-după-pas, cu mîină-forte – cît mai multe dintre conduitele și situațiile conexabile cu incidentele de calitate; mai trebuia să evalueze și să completeze, ca membru al echipei de sarcină (adică alături de mine și de staff-ul managerial al clientului), măsurile de luat pentru instalarea la firma R a unei funcțiuni corect reglate și performante de management al calității;

- la misiunea de mai sus vom remarca următoarele cinci caracteristici: ambiguitatea, complexitatea, viteza cu care trebuie realizată, nivelul foarte ridicat de încredere/ siguranță la care trebuie realizată, responsabilitatea. Cu comentariul, esențial, că prestațiile profesionale în *tehnica incidentelor critice*, absolut curentă în QM, cumulează de fiecare dată respectivele cinci caracteristici;
- spicuri din ce a identificat Otilia: i. la grupurile sanitare – curățenie aproximativă, defecțiuni îndelung nereparate la diverse chipamente, absența săpunului, hîrtiei igienice, degradări la faianță, gresie, chiuvete etc. neexplicabile printr-o utilizare civilizată; ii. în curte – murdărie în straturi „istorice” pe paviment, dale sparte, porțiuni de dalaj lipsă, mai ales la intrare, drapele (UE, Franța, România) pe catarge, drapele cam pleoștite, degradate de timp și de intemperii; iii. la intrarea în firmă – carosabil și trotuar cu gropi, poartă-grilaj care e mereu nici închisă, nici deschisă; iv. pauza de masă

- muncitorii își aduc de acasă mâncare gătită, fără excepție tocănițe și cam fără excepție „leguminoase”; pentru a-și încălzi mâncarea nu se folosesc de echipamentele din sala de mese (cupatoare cu microunde și aragazuri), ci improvizează sau o mănincă rece; muncitorii fac astfel încît să mascheze unul față de altul ce și-au adus de acasă să mănînce; v. holul de recepție – e foarte spațios și elegant, are foarte multe fotografii mari cu dotări și produse R, dar în niciuna nu apar oameni, nici salariați ai R, nici clienți; vi. instalație de sonorizare foarte performantă, cu difuzoare în toate spațiile firmei, pe care nu ține nimeni minte să o fi auzit vreodată în funcțiune;
- exemplu de corecție propusă de Otilia: spălatul pe jos în toată curtea, în fiecare ultimă zi de vineri din lună, cu detergent, cu perii; participă toată lumea, șefii inclusiv, recomandabil chiar PDG (președintele director general). (Din motivele pecare le veți înțelege din aliniatul următor, această corecție s-a dovedit naivă.)
- exemplu de măsură de QM „detonată”: Otilia – că de aia e sociolog, să nu treacă peste detalii – s-a tot întrebat de ce, la salariile pe care le-a văzut în documentele lor de angajare (state de plată nu a vrut nimeni să-i arate, dar noi ne-am prins abia la sfîrșit de ce), muncitorii R mănîncă la servicii fără excepție tocănițe și cam fără excepție fără cărniță. Dintr-una în alta, am „călcat” în ceva esențial, ceva ce staff-ul managerial s-a străduit din răsputeri să ne ascundă, iar pe muncitori nu ne-a dus pe noi mintea să-i întrebăm din timp. Și anume că muncitorii nu prea fuseseră plătiți, nu fuseseră plătiți deloc în ultimele patru luni și fuseseră plătiți parțial în cele zece anterioare; și că în tot acest timp niciunul dintre șefii R nu s-a gîndit să vorbească cu ei pe acest subiect, să le arate că firma trece

prin dificultăți și care sînt perspectivele; de scuze evident nici nu s-a pus problema. În schimb, șefii cu pricina s-au dedat la tot felul de sancțiuni și de alte comportamente manageriale autoritare. Și așa am descoperit noi cauza principală a incidentelor de calitate de la R (pe care n-am mai apucat să o contrăm, vezi nota de subsol de la pagina anterioară);

- cu secvența ilustrativă de mai sus am vrut să arăt cam în ce poate consta și cît de importantă este competența observațională în activități de QM și să sugerez de ce în misiuni de QM un sociolog are șanse de succes decisiv mai mari decît orice alt profesionist. Problema pe care am descoperit-o pentru noi cu ocazia acestei prestații este că nu am găsit niciun singur sociolog cît-de-cît calificat pentru tipul de activități observaționale de care aveam nevoie; și asta în condițiile în care, slavă Domnului, cunosc cîteva bune sute de absolvenți/ absolvente de sociologie. Am avut noroc: i. să-mi aduc aminte că între sociologii pe care îi cunosc Otilia este singura care scrie literatură și vrea să fie scriitor (normal, un mare scriitor); ii să-mi aduc aminte că scriitorii buni sînt foarte buni observatori de oameni și ale oamenilor; iii. să o găsesc pe Otilia dornică să-și perfecționeze capacitatea de a observa; iv. să o găsesc pe Otilia interesată, deci nesperiată, de activitățile observaționale pe care le aveam de propus; v. să o găsesc pe Otilia disponibilă, deci în măsură să-și lase treburile și să-l vîneze vreo trei luni pe „diavolul din detalii”;
- ceea ce e de spus este că pe combinații norocoase de întîmplări nu se poate construi nici un fel de practică profesională. Deci că fără abandonarea inapetenței noastre tradiționale față de observație nu avem cum să intrăm pe piețele cu adevărat competitive ale prestațiilor profesionale;

2.1.2.4. Afluirea și defluirea în siguranță a publicurilor (mari);

- vorbim aici despre afluirea și defluirea în siguranță a publicurilor în/ din săli de spectacol, săli de sport, lăcașe de cult, stadioane, gări și aeroporturi, de la mitinguri și spectacole în aer liber etc.
- în perspectivă profesională, este vorba despre:
- conceperea, proiectarea și implementarea soluțiilor prealabile, atât ca soluții de amenajare spațială (e.g. amplasarea și gabaritul intrărilor/ ieșirilor, gabaritul și configurația culoarelor de acces, indicatoarele de semnalizare), cât și ca soluții de gestiune a fluxurilor de oameni (e.g. numărul și amplasarea personalului de orientare, volumul și amplasarea coridoanelor de separare);
- gestiunea în timp real a fluxurilor de oameni, mai ales în situații de panică. Adică cine intervine, cum intervine, unde intervine, dar mai ales cine conduce dispozitivele de intervenție;
- din câte știu, conceperea, proiectarea și implementarea soluțiilor prealabile sînt în competența arhitecților; nu știu ca gestiunea în timp real a fluxurilor de oameni să fie în competența explicată a vreunei profesii. Dar competența de sociolog mi se pare perfect eficientă, cea mai eficientă, pentru ambele situații;

2.1.2.5.

Conceperea, perfecționarea și exploatarea sistemelor audio-video de supraveghere (engl. *audio-video surveillance systems*);

- sistemele de supraveghere audio-video, de obicei doar video, proliferază și se perfecționează ca reacție la problematica, foarte diversă și foarte ascuțită, a riscurilor de securitate;

- simplu vorbind, problema e de tipul cum îți dai seama, ca supraveghetor al sistemului de video-camere din, să zicem, aeroportul Domodedovo din Moscova, care dintre nenumărabilele persoane pe care le vezi este teroristul; sau, ca supraveghetor al sistemului de video-camere de pe Oxford Street din Londra, care dintre persoanele pe care le vezi se ocupă cu buzunăritul turiștilor;
- complicat vorbind, problema e cine concepe sistemele video de securitate, de pildă cine decide și în ce bază câte video-camere trebuie amplasate și unde să fie amplasate; cine să le supravegheze și ce tipuri de comportamente trebuie să monitorizeze, cine și în ce bază asigură instruirea personalului de supraveghere;
- ultracompliat vorbind, problema e cum să recunoști dintr-o uriașă mulțime de oameni – cu maximă promptitudine, la cel mai bun nivel de *reliability*, practic fără greșală – o față, o siluetă sau o conduită care reprezintă un risc de securitate;
- la cel mai bun nivel, avem deja soluții automatizate pentru gestiunea acestor probleme, soluții grupabile în ceea ce se numește *neurotehnologie* (engl. *neurotechnology*). Nu mai e deloc o problemă să încarci într-un calculator o bază de date cu fețe (și chiar cu siluete) de persoane periculoase, să-l înveți să le recunoască la sigur, din orice unghi s-ar uita camera la ele, să-l înveți să se focalizeze când identifică una, urmărind-o în mod automat și atenționându-te că „avem treabă”. Solicitarea actuală în materie de sisteme de supraveghere este pentru soluții automatizate de recunoscut conduitele care preced, și anume cu foarte mult, acțiunile efectiv periculoase. Evident lucrurile nu se vor opri aici; ne aflăm într-un fel de „cursă a înarmărilor”: persoanele periculoase, mai ales cele

excepțional de periculoase, vor afla și ele de progresele neurotehnologiei și își vor inventa soluții de a le surplomba. În mod evident sînt necesare cercetări observaționale excepțional de bine dotate și progresiv mai bine dotate la capitolul *reliability*, de la validitatea variațiilor comportamentale atașabile variabilei *risc de securitate* și pînă la fidelitatea identificărilor. Ceea ce înseamnă, după părerea mea, competență de sociolog sau, cel puțin, și competență de sociolog;

2.1.2.6.

Înțelegerea sigură și promptă a ceea ce se află în spatele comportamentelor, în special al comportamentelor în derulare;

- este vorba despre „decriptarea” în timp util a ceea ce transpare în comportamentele actuale ale cuiva și e de natură să-i „programeze” comportamente viitoare. Adică intenții, motivații, atitudini, sentimente, poziții, idei și concepții „reale”, pe care titularii le au în sinea lor, dar le disimulează în mod intenționat sau nu știu nici ei/ ele că le au. Cele mai cunoscute sînt situațiile de negociere, în care clientul tău are întotdeauna nevoie să știe dacă interlocutorul una vorbește și alta gîndește, respectiv ce gîndește cu adevărat, deci ce intenționează de fapt. Sociologii au început să exploateze aceste situații¹³; dar sîntem încă foarte departe de a avea sociologi cu competență activă în această materie;
- sînt însă o mulțime de alte astfel de situații, pe care le ignorăm, în paguba noastră. De pildă, cele din consultanța electorală. Ca *spin doctor*¹⁴, am avut și am nevoie de un coe-

¹³ Și mă bucur să arăt că unul dintre ei este Claudiu Coman, fostul meu student, actualmente șeful departamentului în care lucrez. Vezi COMAN, Claudiu, *Tehnici de negociere*, Editura C. H. Beck, București, 2007.

¹⁴ Spin doctor este denumirea, inițial infamantă, pentru meseriașii în campanii electorale.

chipier care să știe chestii de genul celor cu semnificația mișcărilor ochilor (engl. *REM – Rapid Eyes Movments*), cum ar fi că dacă cineva, în timp ce vorbește despre ceva, se uită spre stînga-jos înseamnă că minte și caută o susținere emoțională ca să nu-i scape vreo păsărică; mi-ar trebui un observator antrenat în astfel de investigații, observator pe care îl tot caut de vreo zece-cinșpe ani. Am găsit pînă la urmă un psiholog, pe draga mea de Anca D; ceea ce ar putea însemna că noi, sociologii, ne ținem departe de REM și chestiunile de genul acesta deoarece considerăm că se află în curtea psihologilor. Nu văd cine-știe-ce argumente nici pentru o astfel de ținere de-o parte;

- în general, mă întreb de ce noi, sociologii, nu am putea învăța și ști ceea ce orice ofițer de informații calificat învață și știe. E adevărat că dacă se învață undeva în mod organizat, genul acesta de competență „penetratoare” se învață în școlile de informații; de altfel, cărțile cele mai frecventate în materie sînt cele scrise de foști ofițeri de informații¹⁵. Calificarea aceasta este însă una perfect a-teoretică; ea e fezabilă și de încredere ca aplicații datorită utilizării ei de persoane foarte inteligente (la accesul în școlile de informații, inteligența e criteriu de selecție de prim rang). Povestea cu „decriptările” este cu adevărat complicată, ca validitate înainte de orice. „Știm” și noi, de pildă, că atunci cînd cineva își atinge nasul, fie și în treacăt, fără scop evident funcțional, asta înseamnă că situația în care persoana respectivă se află sau subiectul

¹⁵ De exemplu NAVARRO, Joe, *Secretele comunicării non-verbale*, Editura Meteor Press, București, 2008. Subtitlul acestei cărți este *Ghidul unui fost agent FBI pentru „citirea” rapidă a oamenilor*. Are capitole cum ar fi „Cele mai sincere părți ale corpului nostru. Limbajul picioarelor”, „Limbajul umerilor, pieptului și soldurilor”, „Limbajul miinilor și degetelor”, „Limbajul feței”.

despre care discută în acel moment conține ceva neplăcut pentru ea. Pentru o suficientă *reliability*, în materia *atingerea nasului* = *neplăcere* ne-ar trebui însă o validare mai serioasă decît cea intuitivă/ empirică pe care o avem acum; de exemplu pentru că s-ar putea să „decriptăm” ca atitudini negative simple iterații ale vreunui pattern cultural;

- pe scurt, deoarece „decriptările” de care vorbim aici întemeiază decizii de cele mai multe ori esențiale pentru clienții lor, deci pun problema validității la un nivel primejdios de exigent, opinia mea este că aceasta este treabă de sociolog. Mai ales că serviciile de informații și profesioniștii lor nu au pus niciodată și nici nu au cum să pună problema îngrădirii jurisdicționale; ei nu ne (prea) lasă să ne uităm la sculele lor de decriptat comportamente, dar noi ne putem inventa scule semnificativ mai bine dotate la *reliability*, sigur pe dimensiunea validitate, comparabil, sînt de acord, pe dimensiune fidelitate. Dar mai bine, și asta ori de cîte ori ne trece prin cap;

2.1.3. Utilizarea metodei observației în asociere cu celelalte metode de cercetare descriptivă; observația ca metodă complementară;

- avantajul de avea trei metode descriptive, și nu doar una, cum au științele naturii, plus „blestemul” de a avea un obiect de cunoaștere care vorbește, fac ca în practica profesională situația cercetare sociologică pur și exclusiv observațională să fie o situație destul de specială. Situațiile în care, în diverse variante tehnice și procedurale, metoda observației este mai frecvent utilizată sînt cele în care observația joacă un rol complementar;
- cîtă vreme rezultă din decizii metodologice veritabile și nu din automatisme și alte conforturi, aceste situații sînt OK.

Dar chiar și în aceste situații avem probleme, iar ele apar atunci când, utilizând observația în asociere cu alte metode, trebuie să încălcăm exigențele definiționale ale metodei observației. În practica profesională de sociolog apar frecvent astfel de situații, în special în ceea ce privește non-reactivitatea și limitarea la descrierea de comportamente;

2.1.3.1. Utilizarea în asociere cu metoda analizei de conținut;

- asocierea cu analiza de conținut produce situațiile cele mai caracteristice de complementaritate în care niciuna dintre cele două metode nu o subordonează pe cealaltă și în care nu avem probleme speciale de asigurare a validității și fidelității observației;
- pe exemplul cercetării S invocate în acest capitol, din cercetarea observațională avem *intrările de cumpărători potențiali în fiecare dintre magazinele S din Brașov, cu variația: pe fiecare dintre zilele săptămânii, pe fiecare oră din programul de funcționare, număr total de cumpărători potențiali, din care câte femei neînsoțite, câți bărbați neînsoțiți, câți copii neînsoțiți, câte femei însoțite de bărbat, câte femei însoțite de o altă femeie/ de alte femei, câte femei însoțite de copil/ copii, câți bărbați însoțiți de copil/ copii, câte femei însoțite de bărbat și de copil/ copii*. Clientul nostru a fost mulțumit cu aceste descrieri, mai ales că ele erau realizate și pentru fiecare dintre magazinele concurenței, pentru toate locațiile;
- complementar, am fi putut face o analiză de conținut pe bonurile de casă martor (cele care rămân în casele de marcat), bonuri care menționează produsele cumpărate, cantitățile, valoarea, ora și minutul cumpărării. Am fi putut combina cele două baze de date într-una singură, care poate fi prelucrată într-o mulțime de profile, cum ar fi de exemplu

următorul: luna, între orele 17.00 și 18.00, în magazinul S_1 , majoritatea cumpărătorilor intrați sînt femei însoțite de copii, majoritatea cumpărăturilor sînt formate din parizer de pui, mușchi „Azuga” și carne tocată (fiecare produs cu cantitățile sale), iar valoare medie pe cumpărător este de 36 RON. Pe indicatorii din această bază de date combinată am fi putut face profilul oricărui tip de cumpărător potențial, profilul oricărei zile, oricărei ore, oricărui magazin S , oricărui produs vîndut în magazinele S etc.

- exemplul de mai sus ne poate sugera cît de productivă poate fi asocierea observației cu analiza de conținut, mai ales cînd putem beneficia de baze de date care se constituie de la sine (de pildă prin faptul că între timp casele de marcat sînt digitale și produc baze de date direct exploatabile pentru analiza de conținut, nu mai trebuie să le facem prin numărarea și sortarea bonurilor de casă martor);

2.1.3.2. Utilizarea în asociere cu metoda anchetei;

- voi lua ca reper utilizările din gama evaluărilor (engl. *assessment*), deoarece, pe de o parte, sînt cele mai frecvente ca practică profesională, în domenii foarte variate, iar pe de alta pentru că ridică cele mai complicate probleme vis-a-vis de respectarea exigențelor generale ale observației, inclusiv datorită intricării unor activități de cunoaștere care țin de metoda experimentului;

2.1.3.2.1. Vom rula trei exemple;

- A. Primul exemplu îl împrumut; este evaluarea variabilei *nivelul de dezvoltare al unei facultăți* (evident o variabilă complexă) prin observarea unui set de activități formative, denumite în document *session*, activități care, în limbajul

nostru, sînt indicatorii. Pe liniile tabelului de mai jos (1 – 10), care, în limbajul nostru este *fișa de observație*, avem indicatorii (cu mențiunea că indicatorul 3 este un indice, care va fi măsurat prin agregarea indicatorilor 3a și 3b); pe coloane (b – f) avem treptele scării de evaluare. Avem un număr de operatori care, în baza observării activităților respective, fac cîte o evaluare personală;

	Not at all				To a great extent	Don't know	N/A
a.	b.	c.	d.	e.	f.	g.	h.
1. The strategies in this session were appropriate for accomplishing the purposes of the faculty development	1	2	3	4	5	6	7
2. The session effectively built on participants' knowledge of content, teaching, learning, and/or the reform/change process	1	2	3	4	5	6	7
3. The instructional strategies and activities used in this section reflected attention to participants':							
- 3a. Experience, preparedness, and learning styles	1	2	3	4	5	6	7
- 3b. Access to resources	1	2	3	4	5	6	7
4. The design of the session reflected careful planning and organization	1	2	3	4	5	6	7
5. The design of the session encouraged a collaborative approach to learning	1	2	3	4	5	6	7
6. The design of the session incorporated tasks, roles, and interactions consistent with a spirit of investigation	1	2	3	4	5	6	7
7. The design of the session provided opportunities for teachers to consider classroom applications of resources, strategies, and techniques	1	2	3	4	5	6	7
8. The design of the session appropriately balanced attention to multiple goals	1	2	3	4	5	6	7
9. Adequate time and structure were provided for reflection	1	2	3	4	5	6	7
10. Adequate time and structure were provided for participants to share experiences and insights	1	2	3	4	5	6	7

NIVELUL DE DEZVOLTARE AL UNITĂȚILOR DIN ÎNVĂȚĂMÎNTUL SUPERIOR.
Ratings of Key Indicators¹

B. al doilea exemplu este interviul de evaluare prin care am finalizat procedura de selecție de personal pentru postul de televiziune CTV din Constanța. Fișa de evaluare a fost cea de mai jos, cu mențiunea că indicatorii de observat sînt listați sub denumirea „caracteristica evaluată”, iar scala de evaluare este una cu note de la 1 la 10. Am fost patru evaluatori, respectiv eu în calitate de titular al programului de selecție, Romulus C., pentru că e (și) profesor de estetică, Emil G., cameraman tv, pentru că e expert în telegenie și Dan A., directorul general CTV, pentru că reprezintă beneficiarul. Candidații evaluați se aflau în a treia fază de selecție, juriul avînd despre fiecare un întreg dosar de evaluare. Inspecția observațională a fiecărui candidat a fost realizată exclusiv pe monitoare tv. În plus, fiecare candidat trăgea pe loc, sub camerele de luat vederi, un bilețel pe care se afla un cuvînt aleator (e.g. bocanci, iasomie, camion) și trebuia să vorbească, fără pregătire prealabilă, două minute apropo de cuvîntul respectiv¹⁶. După speech-ul de două minute, fiecare membru al juriului putea pune pe oricare dintre candidați în orice joc de rol ar fi dorit;

¹⁶ Idee preluată după exercițiul „2-Minute Talk”, vezi KROENHERT, G., *100 Training Games*, McGraw-Hill, New York, 1993, p. 156.

CTV,
selecția de personal faza a III-a

Nr. dosar

FIȘA DE EVALUARE FINALĂ

Numele și prenumele candidatului/ candidatei:

Caracteristica evaluată	Nota (de la 1 la 10, ca la școală; note întregi)
Prima impresie	
Telegenia	
Vocea (timbru, intonație)	
Rostirea (debit verbal, dicție)	
Stăpânirea de sine (dominanță, prezență de spirit, spontaneitate)	
Aspectul fizic (adecvare vestimentară, curățenie)	
Alura (dynamism, optimism)	
Capacitatea de comunicare televizuală („trece sticla”)	
Impresia generală	
PUNCTAJ TOTAL	

DECIZIA (încercuiți)

1. admis/ă
la angajare

2. de menținut
în baza de date

3. respins/ă

Constanța, sediul CTV,
la data de

Semnătura
evaluatorului

C. al treilea exemplu îl completează pe cel de mai sus; este vorba despre un instrument de evaluare observațională pentru finalizarea procedurii de selecție pentru jobul de vânzător;

Dimensiune, Indicator	Foarte proastă	Mediocră	Bună	Foarte bună
Evaluare				
PREZENTARE				
alură generală	stingaci	încurcat	degajat	în largul său
ținută vestimentară	dezordonat	neglijent	corect	elegant
curățenie	murdar	neîngrijit	îngrijit	impecabil
fizionomie	dezagreabilă	ingrată	agreabilă	foarte simpatic
COMPORTAMENT				
siguranță	foarte timid sau insolent	jenat sau fără jenă	în largul său	se impune
stăpânire de sine	emotiv, impulsiv	nerăbdător	calm	foarte destins
educație	grosolan	obișnuit	distins	rafinat
atitudine	servil	umil	deferent	respectuos
temperament	pesimist	morocănos	vesel	optimist
dinamism	apatic, deprimat	moale	vivace	vitalitate intensă
CONVERSAȚIE				
voce	dezagreabilă	surdă	bine timbrată	plăcută
elocvență	precipitat	rapid, ezitant	clar	facil
vocabular	sărac	insuficient	nuanțat	bogat
INTELIGENȚĂ				
spirit de observație	slab	cu lacune	exersat	ascuțit
înțelegere	rudimentară	lentă, superficială	bună	rapidă, pătrunzătoare
judecată	esprit faux	inegală	solidă	fără defect
FIȘĂ DE EVALUARE APTITUDINI GENERALE PENTRU JOBUL DE VÎNZĂTOR ²				

Cu următoarele precizări despre contextul de măsurare: este vorba despre o activitate de evaluare în domeniul managementului resursei umane (selecție de personal); este momentul final al evaluării, în care se decide care dintre candidați vor fi angajați, care vor fi păstrați în baza de date, respectiv care vor fi respinși; avem un juriu de experți; de fapt, avem interviul care finalizează procedura de selecție, ceea ce înseamnă că despre fiecare candidat există un dosar cu rezultatele obținute la probele anterioare. Experții au acces nelimitat la dosare. Dosarele se găsesc pe masa experților; fiecare candidat beneficiază de un interviu individual cu o durată medie de 15 minute, în formatul standard pentru acest gen de interviu; pe parcursul interviului, experții pot adresa întrebări candidaților și/ sau îi pot pune în diverse situații, mai ales jocuri de rol; experții evaluează independent unul de altul; avem o definiție operațională a conceptului „aptitudini generale pentru postul de vânzător”. Dimensiunile și indicatorii aferenți fiecărei dimensiuni le/ îi vedeți în prima coloană; avem o măsurare de nivel ordinal, variația fiecărui indicator fiind definită pe o scară cu patru trepte (impresie „foarte proastă”, „mediocră”, „bună”, „foarte bună”), cu scorurile 1, 2, 3, 4; evaluarea se finalizează într-o variabilă index (indice), rezultată din însumarea scorurilor la fiecare indicator; indicatorii fiecărei dimensiuni sînt echipotenți în caracterizarea dimensiunii respective; dimensiunile sînt echipotente în caracterizarea conceptului total; decizia finală se ia pe baza ierarhizării candidaților după variabila index (*ranking*);

2.1.3.2.2. Ce avem de învățat din aceste exemple;

- esențialul este să înțelegem că în practica profesională sîntem nevoiți/ nevoite să acoperim cu foarte multe aproximații exigențele metodologice ale observației, inclusiv pe cele mai tari; dar că trebuie să ne luăm de fiecare dată măsuri

distincte și eficace cu care să asigurăm validitatea și fidelitatea în chiar aceste condiții. Ne vom întreba deci de fiecare dată, înainte de a face o evaluare, dacă avem sau nu avem un nivel convenabil de încredere /siguranță pentru aceste măsurări observaționale; adică dacă putem dormi liniștiți/ liniștite că am evaluat cum trebuie, că am selectat pe cine trebuie și că nu am greșit față de vreunul dintre candidați, respingându-l în mod arbitrar;

- de obicei avem de făcut măsurări observaționale de nivel ordinal, nu nominal. Știm că în cercetările noastre observaționale nu putem descrie decât comportamente; or, „ordinalizarea” comportamentelor umane după alte criterii decât cele simple (e.g. succesiune/ simultaneitate sau contiguitate spațială) este hazardată. Un exemplu simplu: nu avem termen/i nici măcar pentru a defini ca mimică o banalitate de variabilă cum e *supărarea*, deci descrieri pentru mimica de „persoană nici veselă, nici supărată”, distinctă de mimica de „persoană supărată”, distinctă de mimica de „persoană foarte supărată”. De aceea, nivelul de măsurare pe care metoda observației ni-l permite fără restricții și prudențe speciale este cel nominal. Nivelele ordinale, în special cele mai complexe, cum este cel de interval și cel de raport, necesită o teorie / niște teorii care să definească de o asemenea manieră comportamentele ce urmează a fi observate. Desigur, o astfel de măsurare poate fi realizată și pe o teoretizare ad-hoc, dar atunci trebuie să o validăm cumva, obligatoriu în mod prealabil proiectării protocolului și fișei de observație. Altfel, nu numai că nu vom putea discuta chestiunile de fidelitate, dar nu vom avea niciun fel de garanție asupra fidelității evaluărilor, începînd cu reproductibilitatea: nimic nu poate garanta că ceea eu semnific ca

observator drept „stăpînirea de sine (dominanță, prezență de spirit, spontaneitate)” de nivel 9, colegul meu de juriu să semnifice, la același candidat, drept o stăpînire de sine de nivel 5; ceea ce înseamnă că eu admit candidatul respectiv, pe cînd colegul meu de juriu îl respinge;

- de obicei avem de descris variații de variabile complexe și nu comportamente. Astfel, *the design of the session appropriately balanced attention to multiple goals*, stăpînirea de sine (dominanță, prezență de spirit, spontaneitate), respectiv atitudinea (fie ea și cu o definiție operațională a variației de genul „servil, umil, deferent, respectuos”) nu sînt comportamente identificabile prin simplă inspecție. Să fie foarte clar, nu există alternativă cu adevărat serioasă la fundamentarea teoretică a măsurării observaționale a acestui gen de variabile. În practica profesională, tot ceea ce putem spera cînd nu putem face fundamentarea teoretică este să reducem subiectivitatea și să majorăm garanțiilor de validitate la proporții rațional acceptabile. Pentru aceasta putem apela la soluții de felul următor:
 - administrarea în procesul de observare a unor probe mai obiective, elaborate anterior; de exemplu, dosarul de candidatură, care face referiri asupra experienței anterioare în posturi similare, conține evaluări psihologice, documente oficiale care atestă anumite competențe etc.
 - utilizarea ca observatori a unor experți, bine calificați și cu experiență. Sau, cînd nu avem așa ceva, calificarea prealabilă a observatorilor prin stagii speciale de training;
 - utilizarea ca instanță de observare a juriului de experți. Pentru realizarea efectivă a observației facem o combinație de experți cu competențe complementare,

în care fiecare expert are propria sa observare-evaluare, independentă, iar decizia de evaluare este obținută prin medie aritmetică sau în mod consensual, dar întotdeauna cu analiza punctuală a cazurilor de evaluare dispersată;

- utilizarea anchetei Delphi ca procedură de construire și validare a definițiilor operaționale pe care nu ai din ce teorie să le scoți. Ceea ce în esență înseamnă juriu de experți care generează idei de dimensiuni și indicatori și ajung după un număr de consultări succesive la o definiție consensuală;
- de obicei evaluarea se bazează pe „punerea la încercare” a entităților umane supuse evaluării, mai ales jocuri de rol când e vorba de persoane, mai ales simulări mentale când e vorba de echipe și de alte entități supra-personale. Metodologic vorbind, aceste „puneri la încercare” țin de experiment, cea mai sofisticată, mai pretențioasă și mai necesar de ancorat teoretic dintre metodele de cercetare. De altfel, justificarea lor este fundamentată subtextual pe ideea că eu, evaluatorul, am în minte o întreagă teorie atunci când te pun pe tine, evaluatul, la probe, teorie în care se află, clar conexe explicativ și predictiv, conduitele posibile cu un set de conduite standard (de la inacceptabil, la foarte bun). Ideea este:
 - i. să scoatem la lumină această fundamentare subtextuală. Să o conștientizăm, să o scriem, să medităm asupra ei. Să o testăm ca pe o teorie științifică, iar dacă acest lucru nu este posibil să facem clară și să evaluăm teoria populară care o întemeiază;
 - ii. pentru fiecare entitate evaluată în aceeași situație, să asigurăm stabilitatea, *voir* identitatea, „probelor de lucru” și a contextelor în care ele sint rulate; chiar dacă,

de pildă, pentru colegii tăi de juriu ne-sociologi poate fi enervant că repeți – la fiecare candidat, în aceeași secvență a interviului, cu aceeași intonație – „presupunând că toate lucrurile se vor desfășura după pofta inimii Dumneavoastră, descrieți vă rog o zi obișnuită din viața Dumneavoastră de peste zece ani”;

2.1.3.2.3.

Ideea generală, obligatorie în opinia mea, este să punem și să soluționăm explicit aceste probleme în platforma de măsurare cu care ne pregătim orice utilizare complementară a metodei observației;

- trebuie spus că o astfel de susținere nu este deloc, dar deloc acoperită în practica profesională actuală. Aceasta se datorează faptului că majoritatea celor care fac astfel de măsurări observaționale nu sînt sociologi sau, cînd sînt, ei/ ele se supun cutumei, cutumă care, atenție, nu este nici măcar sesizată ca problematică, darmită contestată de piață, deci de clienți;
- în consecință, deoarece vorbim, cel puțin în ceea ce privește evaluările, de o piață din ce în ce mai concurențială, este foarte probabil că vorbim despre viteza noastră în plus, deci despre un avantaj concurențial cît se poate de exclusivist pe care ni-l asigură profesia de sociolog;

2.2. Decizia la nivelul tehnicilor și procedeele observaționale;

2.2.1. Soluția tradițională: deciziile pe liste *cherry picking*;

- magazia noastră centrală nu conține o taxonomie a cunoștințelor metodologice, organizate pe ideea de

„metode și tehnici” observaționale, ci diverse agregări ale cunoștințelor metodologice organizate pe tipurile de cercetări observaționale. Decizia metodologică tradițională înseamnă că alegem dintr-o astfel de agregare tipul de cercetare observațională care se potrivește cu cercetarea pe care o avem de făcut; iar după aceea, normal, să destocăm/ activăm în beneficiul imediat al cercetării pe care o avem de făcut cunoștințele metodologice pe care magazia noastră centrală le conține sub acel tip de cercetare observațională;

- chiar dacă literatura de specialitate nu obișnuiește să o prezinte ca atare, această soluție este practica decizională curentă. Mai mult, o utilizăm ca soluție completă, adică nu numai pentru decizia metodologică privitoare la tehnicile și procedeele aferente metodei observației, ci și pentru decizia metodologică privitoare la tehnicile și procedeele aferente metodei anchetei, ca și pentru cele aferente analizei de conținut. O frecventăm sub acoperirea tacită că agregarea de tipuri de cercetare pe care ne facem decizia este și exhaustivă și exclusivă și clar structurată; adică cel puțin o tipologie, neproblematic utilizabilă ca bază pentru deciziile noastre metodologice;
- problema este că aceste agregări de tipuri de cercetare nu prea acoperă exigențele standard ale unei tipologii. Aceasta deoarece generarea unei liste exhaustive a tipurilor de cercetare fiind o imposibilitate practică, fiecare autor/ profesor de MTCS își face o listă proprie de tipuri de cercetare, operînd o selectare inevitabil idiosincronică. Drept rezultat, în magazia noastră centrală avem, oriunde ne-am uita, colecții de cunoștințe metodologice constituite într-un fel sau altul *cherry picking*;

- nu se vede așa și trăim cu o confortabilă impresie de domeniul neproblematic deoarece:
 - diversitatea tipurilor de cercetare este prea mare și prea în expansiune pentru ca cineva să poată reproșa în mod rezonabil carențe la capitolul exhaustivitate;
 - drept criterii de selectare, orice autor/ profesor de MTCS este capabil să declare că operează chestii foarte rezonabile. Eu, de pildă, invoc *frecvența în literatura de specialitate* și mai ales *relevanța pentru practica profesională de sociolog*; probabil că nu trebuie să fii o persoană foarte arțăgoasă ca să-ți dai seama că sub declararea acestor criterii pot să fac de fapt orice selecție de tipuri de cercetare poftesc;
 - prin colportarea academică a rezonabilităților, listele de tipuri de cercetare pe care le găsim în literatura noastră de specialitate prezintă zone întinse și consistente de similitudine;
- pe scurt și de fapt, în soluția tradițională nu ne facem deciziile metodologice pe taxonomii, nici măcar pe tipologii nereușite, ci le facem pe liste *cherry picking* de tipuri de cercetare, destocind în consecință colecții *cherry picking* de cunoștințe metodologice;
- efectul este mediocritatea deciziilor noastre metodologice. Adică faptul că ni se întâmplă exagerat de des: i. să cădem mereu pe aceleași pe „metode și tehnici” de cercetare, arhibanalizate; ii. să ignorăm *de facto* porțiuni întregi din patrimoniul de cunoștințe metodologice al profesiei/ domeniului nostru; iii. să ne mutilăm cercetările ca să se potrivească pe automatismele cu care substituim decizia metodologică;

- la modul în care arată acum organizarea magaziei noastre centrale, pentru decizia metodologică la nivelul tehnicilor și procedeeelor observaționale nu avem o altă soluție la fel de practicabilă ca soluția tradițională. Tot ceea ce putem face este să-i aplicăm un număr de condiționări;
- condiționarea caracterului *cherry picking* al bazelor noastre de decizie metodologică din literatura de specialitate constă în faptul de a deveni și de a fi cât se poate de conștienți/conștiente de el. Este un pas esențial pentru a pune sub control automatismele decizionale spre care ne înclină – evident involuntar, dar cu atât mai pernicios – literatura noastră de specialitate, profesorii noștri și ceea ce putem vedea ca practică de cercetare curentă la colegii noștri;
- *cherry picking* înseamnă totodată că, în mod real, se întimplă foarte des să ne facem deciziile metodologice nu pe vreo listă/ colecție de tipuri de cercetare din magazia centrală, ci pe o anumită listă, și anume pe cea care, din diverse motive, o avem în minte *hic et nunc*. Lista de tipuri de cercetare pe care efectiv ne facem decizia metodologică este deci ceva din trusa noastră de scule, adică ceva ce ne-a rămas în minte după ce, vorba ceea, am uitat ce am învățat. Probabil că numai Bunul Dumnezeu știe cât de diversă și de clar structurată poate fi ea; dar un lucru este absolut sigur: în mod normal, nimeni nu poate ține în minte și opera liste/ colecții/ tipologii cu mai mult de opt itemi;
- condiționarea pentru acest gen de *cherry picking* este să ne facem obiceiul de a scrie lista tipurilor de cercetare între care urmează să alegem și să decidem cu acest suport grafic sub ochi;

2.2.2. Soluția forțării deciziei metodologice în cascadă prin taxonomizări creative provizorii, continuu revizitate;

- așa cum știm, condiția necesară pentru decizia metodologică în cascadă este organizarea taxonomică a cunoștințelor metodologice ale profesiei noastre, eventual pe epura metode – tehnici – procedee de cercetare. După cum știm de asemenea, în domeniul nostru această condiție este doar o posibilitate de principiu, un pic mai exploatabilă pentru metoda anchetei, deziderat îndepărtat pentru metoda observației, deziderat foarte îndepărtat pentru metoda analizei de conținut;
- nu ne putem dispensa însă de principiul deciziei metodologice în cascadă. Merită să ne punem problema forțării lui deoarece:
- pentru metoda observației, magazia noastră centrală conține foarte multe reguli, instrucțiuni și prudențe. Avem un întreg patrimoniu de reguli, instrucțiuni, prudențe și alte variate cunoștințe metodologice; el este patrimoniul întregii comunități profesional-științifice din domeniul social-uman, este foarte mare, foarte divers, în creștere și perfecționare continue; contribuim cu toții/ cu toatele la creșterea și perfecționarea lui.
- indiferent cum ne facem decizia metodologică, pe soluția tradițională sau pe oricare alta, pentru a ne construi instrumentele de observație de care avem nevoie, trebuie să luăm o decizie metodologică. Ceea ce înseamnă înainte de orice că avem habar de dinainte de un oarecare număr de „feluri” în care se pot face măsurările/ cercetările observaționale. Soluția tradițională prezintă dezavantajul că, în absența unei organizări raționale suficiente, nu putem ține în minte foarte

multele felul de astfel de „feluri” de care ar trebui avem habar ca bază decizională de start. Rezultă o exploatare nesistematică a patrimoniului nostru de cunoștințe metodologice, exploatare situată întotdeauna în riscul automatismelor, deci cel puțin al unor destocări de cunoștințe metodologice foarte parțiale, când nu e vorba și despre opțiuni tehnico-procedurale de-a dreptul nepotrivite cu cercetarea pe care o avem de făcut;

- avem condiții pentru a forța ca decizie în cascadă decizia cu privire la tehnicile și procedeele de cercetare observațională pe care le vom utiliza într-o cercetare sau alta. Astfel, la primul nivel al deciziei metodologice, cel la care am ales să ne facem cercetarea în metoda observației, avem un o primă colecție de reguli, instrucțiuni și prudențe, și anume cele mai generale, despre cum să procedăm când avem de făcut o măsurare/ cercetare observațională, oricare ar fi ea. Este vorba despre tot ce conține până aici acest capitol;
- în continuare, ar trebui să introduc nivelul doi al arborelui de decizie, adică să identific tehnicile de cercetare observațională, cel puțin pe cele mai importante pentru practica noastră profesională, și să redactez regulile, instrucțiunile și prudențele valabile pentru fiecare dintre ele. În final, ar trebui să introduc nivelul trei, adică să identific, pentru fiecare dintre tehnicile observaționale prezentate, procedeele observaționale cele mai caracteristice și să redactez regulile, instrucțiunile și prudențele valabile pentru fiecare dintre respectivele procedee. Din păcate, trebuie să constat că, momentan cel puțin, nu mă duce mintea să finalizez organizarea cunoștințele de metodologie a măsurărilor/ cercetărilor observaționale, foarte bogate de altfel,

pe nivelul taxonomic doi, al tehnicilor observaționale, respectiv pe nivelul trei, al procedeeleor observaționale. Nu-mi place nici mie să dezertez în fața provocărilor, dar este foarte probabil ca:

- această sarcină să excedă capacitatea de muncă a unui singur sociolog, indiferent ce și cât ar crede el/ ea despre sine;
- rezolvările *astea sînt tehnicile, iar astea procedeele observaționale aferente fiecăreia*, oricare ar fi ele (am și eu încercările mele), să fie perfect arbitrar, adică greu sau imposibil de acceptat de o parte cît de cît semnificativă a comunității noastre profesional-științifice;
- forțarea deciziei metodologice în cascadă prin *taxonomizări creative provizorii, continuu revizitate* constă în a pune, pe cont propriu!, cîtă ordine putem în cunoștințele metodologice despre metoda observației. În ultimă instanță, nu e vorba decît despre o condiționare mai exigentă a soluției tradiționale;
- practic, pentru oricare dintre măsurările/ cercetările noastre observaționale avem de forțat decizia metodologică în cascadă pentru nivelele doi și trei prin rezolvări personale quasi-taxonomice;
- pentru aceasta, pornim de la o listă cît mai extinsă a tipurilor de observații așa cum le găsim în magazia noastră centrală. Ideea este să nu ne punem în minte această listă ca pe o carte de telefon, ci să facem pe ea diverse încercări de reorganizare mai coerentă;
- ca să o forțăm în direcția exhaustivității, deficiența esențială a soluției tradiționale, mai întîi o completăm:

- i. în afară de literatura noastră de specialitate, ne vom uita la modul cel mai pofticios în curtea altora din domeniul social-uman, ca să împrumutăm de acolo, trecînd cu seninătate peste orice fandoseală identitară, scule observaționale pe care nu le găsim în curtea noastră. E vorba în special de antropologia culturală, etologia umană, ergonomie și studiul muncii, psihologia experimentală, psihologia socială, medicina (mai ales medicina muncii și medicina sportivă);
- ii. ne vom extinde la modul cel mai nerestrictiv tipurile/ zonele de comportamente umane pe care le considerăm sociologic relevante, mai ales asupra aceloră despre care avem motive să credem că pot fi productive pentru măsurarea observațională a unor variabile altfel complicat și nesigur de abordat. De exemplu. ii.i. lumea artefactelor – îmbrăcămintea, încălțămîntea, bijuteriile, mobilierul, tablourile, cratițele, parfumul, tancurile, tunurile și puștile, detergentul, buretele de spălat vase, deodorantul, zgrăvelile, plapumele, lifturile, batistele, spray-urile paralizante, felurile de mîncare, trotuarele, băuturile, sertarul cu acte al familiei, portofelele, torpedoul, poșetele, ce medicamente ai în casă și unde le ții, laptopurile, ochelarii de soare, stațiile de tramvai/ autobuz/ metrou, stîlpii de curent, ce mașină are primarul și unde/ cum o parchează, ce ai în frigider și cum ți-e organizat frigiderul, telefonul mobil. Cu această enumerare, evident interminabilă, vreau nu numai să sugerez cît de vast este domeniul artefactelor ca domeniu observațional relevant, ci și să mă întreb cum se face că îl ignorăm. Sînt însă de acord că domeniul artefactelor îl putem acoperi la fel de bine cu metoda analizei de conținut; ii.ii. lumea simțurilor

în mod obișnuit nebăgate în seamă de noi, sociologii. Avem tehnici și procedee observaționale vizuale și auditive. Ar fi chiar atât de caraghios să generăm o tipologie după celelalte simțuri? Am putea avea și tehnici/ procedee observaționale tactile? gustative? olfactive? ii.iii. comportamentele nocturne, cu mențiunea, destul de comună, dar altfel foarte interesantă, că pe timpul nopții comportamentele oamenilor sînt cumva sistematic mai autentice decît cele din timpul zilei;

- avem acum o listă personală cu adevărat mare a tipurilor de observații. Ca să o forțăm în direcția exclusivității mutuale, încercăm să o organizăm rațional, în configurația tehnici
 - procedee;
 - adică ne jucăm cu ea de-a taxonomizarea, în sensul *aceasta pare tehnică observațională, pe cînd acesta pare procedeu la cutare tehnică*. Subliniez, ne jucăm: ne vom lăsa mintea liberă de orice restricție, vom folosi lista ca declanșator și suport al inventivității. Nu ne împiedică nimic să ne chemăm prietenii/ colegii care consimt să se joace de-a taxonomia; iar aceștia/ acestea nu trebuie deloc să fie sociologi, dimpotrivă, ar fi foarte bine ca printre ei să se afle muzicieni, matematicieni și, aproape obligatoriu, biologi;
 - ar trebui să rezulte o mulțime de idei de amenajare taxonomică a listei, deci un număr destul de mare de variante provizorii de taxonomie observație – tehnici observaționale – procedee observaționale. Este foarte posibil ca unii dintre itemii din listă, poate chiar foarte mulți dintre ei, să rămînă pe dinafară. Nu e nici o problemă, deoarece o taxonomie, fie ea provizorie, fie ea incompletă, fie ea îndoielnică va fi întotdeauna un suport

de decizie metodologică mai bun decât orice înșiruire *cherry picking* de modalități ale observației;

- vom utiliza aceste constructe taxonomice provizorii și parțiale ca suport pentru decizii metodologice în cascadă. Nu avem motive să ne facem griji cu privire la validitatea și fidelitatea măsurărilor/ cercetărilor care vor rezulta din aceste decizii; aceasta deoarece reperele metodologice care garantează observații valide și fidele le avem deja de la judecarea și decizia de a utiliza metoda observației;
- un avantaj complementar al soluției de *taxonomizare creativă provizorie continuu revizitată* este că, în timp ce ne jucăm cu ea, mintea noastră va înmagazina, fără efortul memorării de cărți de telefon, o mare cantitate de tipuri ale observației și de cunoștințe metodologice aferente fiecăruia.

3. Reguli, instrucțiuni și prudențe pentru asigurarea fidelității măsurărilor observaționale

- în metoda științifică, regulile cu privire la fidelitatea măsurărilor sînt construite pentru metoda observației, unica metodă de cercetare descriptivă în științele naturii, cele pe care și pentru care se naște această paradigmă;
- ca regulă de fond, decurge că fidelitatea măsurărilor noastre observaționale o asigurăm și judecăm prin procedurile de fidelitate ale măsurărilor în general. Cu alte cuvinte, ceea ce avem de asigurat și de judecat în privința replicabilității, preciziei și acurateței măsurărilor/ cercetărilor descriptive în general avem de asigurat și de judecat și în privința

replicabilității, preciziei și acurateței măsurărilor/ cercetărilor observaționale sociologice;

- dar, faptul că în metoda observației sociologii au de-a face cu variații de variabile formate din comportamente umane produce consecințe importante asupra configurațiilor în care asigurăm și judecăm fidelitatea cercetărilor noastre observaționale;
- cele mai multe dintre aceste consecințe sînt particularități și sînt de administrat, deci de învățat, ca exigențe de fidelitate valabile pentru fiecare dintre tehnicile și procedeele observaționale pe care le vom avea de aplicat. În logica acestui manual, ele vin ca reguli, instrucțiuni și prudențe particulare, atașate fiecăreia dintre tehnicile și procedeele observaționale *cherry picking* prezentate în capitolul final al acestui capitol;
- ceea ce învățăm aici sînt regulile, instrucțiunile și prudențele de fidelitate valabile pentru oricare dintre măsurările/ cercetările noastre observaționale;
- ca administrare, le operăm înaintea celor particulare; totodată, le dăm mai multă greutate decît celor particulare;
- privite de sus, aceste exigențe, pot fi grupate astfel:
 - exigențele de administrare a celor trei indicatori generali ai fidelității, respectiv replicabilitatea, precizia și acuratețea, cu adaptările de configurare care decurg din specificul obiectului observațiilor sociologice, și anume comportamentele umane;
 - exigențele de administrare a celor doi indicatori suplimentari cu care asigurăm și judecăm fidelitatea măsurărilor/ cercetărilor observaționale sociologice, și anume *non-reactivitatea și autenticitatea*;

3.1. Non-reactivitatea;

- non-reactivitatea constă în exigența ca variația variabilelor măsurate prin observație să fie comportamente care se petrec în mod natural, neprovocate de noi sau de împuterniciții noștri;
- observația, tehnicile și procedeele observaționale sînt non-reactive prin definiție;
- se poate discuta dacă gama *observațiilor de laborator*, adică cele în care subiecții sînt plasați în situații ne-tipice pentru ei, acoperă sau nu exigența non-reactivității. Discuția aceasta poate fi tranșată destul de simplu, spunînd că orice observație care presupune scoaterea subiecților din mediul lor natural de viață este de fapt un experiment, deci că se gestionează după regulile de fidelitate valabile în metoda experimentală;
- pentru fidelitatea și, mai general, pentru încrederea/ siguranța măsurărilor observaționale, non-reactivitatea este garanția cea mai sigură. De aceea, ea este cea dintii dintre exigențele pe care trebuie să le administrăm atunci cînd utilizăm metoda observației, în oricare dintre tehnicile/ procedeele ei;
- indiferent cît ar fi de mică, orice abatere de la exigența non-reactivității trebuie gestionată ca sursă de distorsiune a fidelității măsurărilor observaționale;

3.2. Autenticitatea;

3.2.1. Observațiile cele mai bune sînt observațiile la prima mînă;

- ceea ce înseamnă că garanția de autenticitate este invers proporțională cu numărul de intermediari dintre persoana

care a realizat efectiv observația și cercetătorul care interpretează datele observaționale. Garanția de autenticitate tinde spre maxim atunci când observator efectiv este însuși cercetătorul;

3.2.2. Inspecțiile observaționale trebuie făcute din proximitatea spațială și temporală cea mai apropiată a subiecților;

- după acest criteriu, garanția de autenticitate este invers proporțională cu distanța senzorial-perceptivă la care se află observatorul față de subiecți. Garanția de autenticitate este maximă atunci când observatorul este *in praesentia*;

3.2.3. Inspecțiile observaționale trebuie consemnate cu maximă promptitudine;

- după acest criteriu, garanția de autenticitate este invers proporțională cu timpul care se scurge de la momentul realizării inspecțiilor observaționale pînă la momentul consemnării acestora. Garanția de autenticitate este maximă atunci când observatorul consemnează sau înregistrează pe loc, în timp ce observă;

3.2.4. Inspecțiile observaționale trebuie făcute la cel mai bun nivel senzorial-perceptiv al observatorului;

- în mod obișnuit, asta înseamnă *la cea mai bună acuitate senzorial-perceptivă a observatorului* (e.g. să vadă bine, să fie atent/ă);
- dar mai poate însemna și *în cele mai bune condiții de diversitate și complexitate senzorial-perceptivă*. Vreau să arăt ceva ce, în cercetările noastre observaționale, momentan mai degrabă ignorăm. Observația este intim legată de cele

cinci simțuri. Dintre acestea utilizăm în mod curent văzul și auzul, ignorându-le pe celelalte trei. Sînt de acord că mirosurile, gusturile și senzațiile tactile nu sînt la fel de etalonabile ca variații de principiu cum sînt gesturile, mimica, vociferările sau rostirile. Dar, în alte domenii de cunoaștere, ele beneficiază deja de etalonări practicabile (de exemplu în parfumerie și gastronomie). Iar faptul că nu le utilizăm se asociază cu utilizarea foarte limitată a celorlalte două, în sensul că, de exemplu, sociologii nu prea măsoară culori și nici sunete (altele decît cele ale vorbirii articulate). Vreau să spun că în diversitatea și complexitatea senzorial-perceptivă avem un teren cel puțin interesant de dezvoltare a tehnicilor/ procedelor observaționale și de extindere a măsurării pe variabile inedite. Sociologia și antropologia vizuală sînt exemple foarte provocatoare în acest sens;

- garanția de autenticitate este evident direct proporțională cu acuitatea senzorial-perceptivă a observatorului. Adaug că garanția de autenticitate este cu atît mai mare cu cît observația se realizează pe mai multe dintre cele cinci simțuri, incluzînd aici și extinderea lor instrumentală (de exemplu: nu am putea observa ce „vorbesc” balenele, fără instrumente de auzit infrasunete; nici spectrul complet al radiației stelare fără telescoape care „văd” în infraroșu, ultraviolet, raze X, unde radio etc.)
- garanția de autenticitate sporește considerabil odată cu creșterea acuității senzorial-perceptive prin utilizarea unor echipamente specializate de inspecție și întregire;

3.3. Replicabilitatea (reproductibilitatea);

3.3.1. Asigurarea și judecarea replicabilității măsurărilor observaționale le jucăm după regulile, instrucțiunile și prudențele asigurării și judecării replicabilității măsurărilor în general;

- ne referim deci la rezultatele observațiilor, de asigurat și de judecat cu privire la:
- identitatea descrierilor în situația de inspecții observaționale realizate simultan de mai mulți observatori;
- identitatea descrierilor în situația de inspecții observaționale succesive, realizate de unul sau de mai mulți observatori;
- diferența este la tărie: replicabilitatea măsurărilor observaționale o avem de asigurat și de judecat cu o treaptă de exigență mai sus decât replicabilitatea măsurărilor făcute în metoda anchetei (și cu o treaptă mai jos decât replicabilitatea măsurărilor făcute în metoda analizei de conținut);

3.3.2. Avem de rediscutat ceva în legătură cu replicabilitatea;

- în ideea de știință tare, replicabilitatea constatărilor observaționale este condiție obligatorie a obiectivității acestora; în sensul că o constatare care nu poate fi confirmată prin repetare identică sau quasi-identică, mai ales prin repetarea ei de alți observatori, nu este omologabilă ca propoziție științifică adevărată. Dar, așa cum știm, cu excepția celor realizate prin metoda analizei de conținut, cercetările sociologice sînt grevate de tot felul de imposibilități și limite în realizarea efectivă a exigenței replicabilității;
- - consecința proastă este că asumăm aceste imposibilități și limite într-un registru cît se poate de autoindulgent. Adică,

știind că la noi e mai greu, obișnuim să neglijăm complet exigența replicabilității, ca și când ar fi de la sine înțeles că cercetările noastre sînt scutite de ea;

- ei bine, nu sînt scutite, și nu sînt scutite în special cercetările noastre făcute cu metoda observației. E adevărat că nu putem acoperi exigența replicabilității ca în fizică sau ca în biologie, dar:
- este obligatoriu să ne elaborăm platformele de măsurare observațională avînd în minte această exigență, făcînd cel puțin specificații de principiu asupra replicabilității rezultatelor;
- acolo unde se poate, vom inventa și pune în aplicare soluții prin care să putem controla replicabilitatea; de exemplu, prin redublarea observatorilor pentru unul și același comportament observat;

3.4. Precizia;

3.4.1. Cercetările noastre observaționale pot fi și ele cercetări pe eșantioane extrase din universul cercetării;

- datorită diversității unităților și categoriilor de analiză, mai mare în metoda observației decît în metoda anchetei, putem face eșantioane nu numai de subiecți, familii sau alte entități social-umane, ci și eșantioane de comportamente sau eșantioane de secvențe de timp. Dar, indiferent de unitățile de analiză pe carele vom utiliza, precizia cercetărilor observaționale o vom asigura și judeca după aceleași regulile comune și generale ale reprezentativității, marjei de eroare, nivelului de încredere;

3.4.2.

În cercetările observaționale se întâmplă foarte des să avem de-a face cu situații (mai) slab structurate sau de-a dreptul nestructurate. Adică cu situații în care ne este imposibil să determinăm universul cercetării după suficient de clare și suficient de multe caracteristici ca să putem apela la rețetele uzuale, statistice ale eșantionării;

3.4.2.1.

Determinarea punctului de saturație este un substitut al eșantionării uzuale, la care apelăm când ne confruntăm cu situații slab structurate sau nestructurate;

- în astfel de situații, ne începem cercetarea de teren atacând în mod aleator itemii din care se compune universul cercetării noastre. *Punctul de saturație* este situația sau momentul în care, spre finalul derulării în teren a cercetării observaționale, considerăm că am atins parametrii care garantează reprezentativitatea cercetării. De predilecție, este vorba despre momentul în care putem decide că numărul de observații efectuate este suficient pentru a garanta măsurarea în limitele de precizie stabilite. Cel mai des putem decide asta atunci când băgăm de seamă că ceea ce avem de observat a început să se repete, deci că nu mai apar comportamente noi în raport cu variația de principiu, cea pe care am stabilit-o prin definiția, terminologică sau operațională, a variabilei/ variabilelor de măsurat;
- se poate înțelege că punctul de saturație este soluție care nu se pune, de principiu, pentru cercetările observaționale „normale”, adică cele făcute pe eșantioane, în niciun caz pentru cercetările observaționale eșantionate structurate. Se poate însă întâmpla – chiar dacă am stabilit numărul de subiecți, unitățile și categoriile de observației și numărul minim de

comportamente de observat la fiecare unitate și în fiecare categorie – să nu putem acoperi fizic rețeta de eșantionare. Ne putem confrunta cu ele atunci când ne pomenim că planurile noastre despre numărul de observații de făcut pentru una sau alta dintre unități sau/ și despre una sau alta dintre categorii sînt infirmate de realitatea din teren; de pildă pentru că a intervenit ceva neprevizibil, o întîmplare care ne-a ținut acasă o anumită categorie de subiecți. După cum se poate înțelege, invocarea punctului de saturație în aceste situații se justifică doar ca modalitate de corectare a unor deficiențe de management al cercetării;

3.4.2.2.

În afară de determinarea punctului de saturație, un alt substitut al eșantionării uzuale este *reprezentativitatea teoretică*;

- este vorba despre importarea în cercetările observaționale a soluției cu care ne asigurăm precizia cercetărilor făcute cu procedeul de anchetă cunoscut sub numele de *interviu de grup* (engl. *focus group*). Pe scurt, *reprezentativitatea teoretică* este atunci când ne construim eșantionul alegînd din universul cercetării – subiecți, comportamente, contexte – itemii relevanți pentru obiectivele cercetării;

3.4.2.3.

Deși e ceva cît se poate de LMC, am motive să spun și să subliniez că *punctul de saturație*, o invenție a metodologiei calitativiste, ca și *reprezentativitatea teoretică* nu se discută, nici o dată și sub nici un motiv, cu cifre. Adică e dezastruos pentru prestigiul nostru profesional să le discutăm asociindu-le *marje de eroare*, *nivele de încredere*, *dispersiile* *abateri medii pătratice*, *talii ale eșantioanelor* și altele din această gamă;

3.4.2.4.

Se poate înțelege că atât *punctul de saturație* cât și *reprezentativitatea teoretică* sînt soluții derogatorii de la eșantionarea „normală”, deci că sînt folositoare mai ales pentru cercetările observaționale explorative;

- cînd avem de făcut cercetări observaționale propriu-zise în situații slab structurate, soluția mai puțin derogatorie este:
 - i. să ne extragem eșantioanele respectînd cît mai *ad litteram* regulile selecției aleatorii;
 - ii. să extragem un număr mare de itemi, suficient de mare ca să nu trebuiască să apelăm la competența în *statistica eșantioanelor de volum mic*;
 - iii. să calculăm *post-factum* precizia eșantionului rezultat, luînd ca repere un volum al universului cercetării (N) foarte mare, de ordinul un milion, și dispersia teoretică maximă, adică distribuția jumi-juma a unei variabile dihotomice;

3.5. Acuratețea;

- asigurarea și judecarea acurateței măsurărilor observaționale le jucăm după regulile, instrucțiunile și prudențele asigurării și judecării acurateței măsurărilor în general;
- ca și în cazul replicabilității, diferența este la tărie: acuratețea măsurărilor observaționale o avem de asigurat și de judecat la o treaptă de exigență mai sus; cu precizare că e vorba de o treaptă de exigență mai sus decît acuratețea măsurărilor făcute în oricare dintre celelalte două metode de cercetare descriptivă;

3.5.1. Chestiunile de etică;

- non-reactivitatea, garanția cea mai sigură a obiectivității cercetărilor noastre observaționale, are ca versiune ideală observatorul în rolul de nu mai mult decât „muscă pe perete”. Până ne mai gândim, chiar dacă în metodologia calitativă se lucrează deja cu și la asta, ideea de cercetare observațională complet participativă sau neacoperită (engl. *overt*) – în care subiecții știu totul despre cercetarea al căror obiect sînt, inclusiv că sînt subiecți, cine este observatorul și ce are el de observat la ei/ ele, în ce scop – nu acoperă în mod realmente gestionabil exigența non-reactivității, deci nu intră în standardele de bază ale metodei științifice. Între timp, nevoile de cercetare observațională non-reactivă rămîn cît se poate de active; mai mult, astăzi chiar avem posibilitatea tehnică de a materializa idealul „muscă pe perete”, ba chiar în versiuni quasi-textuale (de pildă cu camere video de dimensiunile muștelor);

3.5.1.1.

Deoarece problemele de etică par să fie întotdeauna plictisitoare cînd le discutăm și fioros de percutante în viața reală, pentru a înțelege importanța chestiunilor etice vom detona virtual o astfel de problemă. Sintem de exemplu în cursul unei cercetări observaționale printr-o tehnică „participativă”, deci ne aflăm printre subiecți, dar identitatea și rolul nostru de observator sînt ascunse subiecților noștri prin ceea ce ofiterii acoperiți numesc *legendă*; sau, e cam aceeași problemă, sintem în cursul unei cercetări observaționale prin procedeul *observației instantanee*, deci subiecții ne vād trecînd prin peisajul lor cotidian (de muncă, de pildă), dar nu știu că de fapt trecem ca să observăm și apoi să notăm în fișa de observație ce am văzut că fac exact în momentul cînd

ne-am uitat la ei/ ele. Întrebarea este ce se întâmplă dacă subiecții descoperă ceea ce noi acoperim, și anume că, asta este, îi spionăm;

- chestiune de etică nu e doar că ne crapă obrazul de rușine, asta de altfel fiind dependentă de grosimea fiecărui obraz în parte. Independent de obraz este că din acel moment cercetarea noastră este compromisă, nu o mai putem continua. Sau cel puțin nu o mai putem continua cu aceeași subiecți, ceea ce ridică mari semne de întrebare asupra fidelității, deci asupra încrederii/ siguranței cercetării noastre. E și mai rău dacă subiecții noștri află după ce ne-am terminat cercetarea ce am făcut de fapt și cu ce intenții, pentru că asta îți afectează reputația în mod difuz și pe termen lung, iar în plus ne afectează indirect reputația tuturor. Vă avertizez că nu există soluții de ieșit cu penajul întreg din astfel de pățanii: ai pecit-o, suportă și suportăm consecințele, așteptînd, în poziții cît mai *low profile*, să ne crească la loc penele pierdute, cîte ne-or mai crește;
- chestiunile etice nu sînt soluțiile tehnice la situațiile de genul celor descrise mai sus, și anume cum să faci ca să nu fii prins/ă cu mîța în sac. Cum să-ți asiguri cît mai bine acoperirea se învață și se aplică pentru fiecare dintre tehnicile și procedeele de cercetare observațională pe care le utilizezi, de exemplu legendarea în cazul observațiilor „participative”, vizibilitatea nesesizantă în cazul observațiilor instantanee sau consimțămîntul informat în cazul observațiilor de lungă durată cum sînt cele în genul antropologiei culturale. Cu ocazia fiecărei cercetări observaționale, nu avem decît să ne ducem la surse și să recapitulăm sau să învățăm soluțiile de acoperire practicate pînă acum în tehnica sau în procedeul pe care urmează să-l utilizăm. Atenție însă, a invoca aceste soluții tehnice după ce ai greșit, pentru depanarea cercetării

în care ai greșit, e frecție la picior de lemn, și asta dacă ai un pic de noroc;

3.5.1.2. Chestiunile de etică sînt probleme nu soluții;

- cînd ne elaborăm protocoalele de observație este imperativ să trecem prin rubrica „chestiunile de etică”. Dar nu pentru a soluționa ceva, ci pentru a medita la ceva. Dacă nu ne vin idei mai deștepțe despre la ce să medităm – cum sînt cele din gama *covert/ overt*, care tind să remodeleze în profunzime ideea noastră despre non-reactivitate și consecințele ei metodologice – ne vom mulțumi să ne gîndim la subiecții cercetării noastre și la aspectele procedurale ale acestora după regula „ce ție nu-ți place”. Esențialul este: i. chiar să ne gîndim, punînd răul înainte; ii. să o facem înainte de a intra în teren; iii. să notăm în protocol dilemele, anticipările rele și cum e de intervenit;

3.5.2. Chestiunile de management;

- organizarea cercetării și conducerea oamenilor în teren sînt esențiale pentru succesul oricărei cercetări sociologice. Nu mi iese din minte că am avea nevoie de o pregătire specială în managementul cercetării, dar că, în bugetul de timp al celor trei ani de licență, nu avem soluții convenabile pentru realizare acestui scop formativ. În consecință, reiterez ideea că achiziția de competență în managementul cercetării rămîne să o realizăm pe cont propriu, fiecare pentru sine, cu atenție la faptul că, pe piața prestațiilor noastre profesionale, această competență este unul dintre criteriile de performanță care fac diferența. Sursa cea mai la îndemînă este experiența proprie, iar achiziția poate începe chiar din studenție;

- fidelitatea și, în ultimă instanță, încrederea/ siguranța datelor de observație depind în mod esențial de calitatea managementului cercetării de teren. În general e vorba de lucruri simple, cum ar fi studierea prealabilă și pregătirea locațiilor, asigurarea materialelor și echipamentelor necesare realizării observațiilor, planificarea și controlul operatorilor, dar și de unele mai complicate, tipic manageriale, cum este configurarea echipei pe joburi și responsabilități, bugetarea cercetării sau motivarea operatorilor pentru o muncă de calitate. Experiența ne arată că atunci când ne aflăm în fața unei cercetări, observaționale inclusiv, reușim să ne descurcăm cu managementul ei în bază intuitivă, mai făcând și mai greșind, mai întrebînd și mai uitîndu-ne la ce au făcut alții/altele, mai citind. Pentru a evita greșeli mai severe, e bine să nu uităm să punctăm în platformele de măsurare, de pildă la rubrica management din protocolul de observație, chestiuni cum sînt cele de mai jos;

3.5.2.1.

Chestiunile de securitate personală a observatorilor (i.e. operatorii de teren pentru cercetările observaționale), în locațiile și pe parcursul realizării activităților de observare, ca și pe durata deplasării la și de la locații;

- măsurile de protecție a observatorilor se specifică și se configurează înainte de a intra în teren. Soluționarea unor astfel de probleme după ce cineva dintre ai tăi a pățit-o este evident tardivă;
- nu avem voie să uităm sensul juridic al chestiunilor de securitate personală a operatorilor, sens în care ele fac parte din protecția muncii, de care, ca titular al cercetării, ești direct responsabil/ă. Nu vreau să devenim deservenți supuși

ai regulii, destul de populare printre managerii români, „morții se acoperă cu pământ, vii cu hîrtii”, dar nu e deloc rău să medităm, în prealabil, la responsabilitățile juridice pe care le avem față de membrii echipelor noastre;

- meschin vorbind, incidentele de securitate afectează calitatea datelor de observație. De exemplu, în cercetarea S a trebuit să scoatem din cercetare una dintre locații deoarece nu m-am gîndit înainte că bodiguarzii firmei de pază care avea în grijă locația respectivă or să ne interzică accesul (și pînă m-am dus eu să-i trag de urechi, pînă m-au trimis ei la plimbare, pînă am ajuns la șeful lor să-l lămuresc și acesta la șeful lui să-l lămurească, au trecut joia, vinerea și sîmbăta din săptămîna-test a cercetării);

3.5.2.2. Trainingul observatorilor.

E vorba despre operatorii de teren care, plasați/ plasate în locațiile în care am decis să facem cercetarea, înregistrează în fișă, fiecare la categoria de observație adecvată, comportamentele care compun variația variabilei pe care o măsurăm;

- antrenamentul observatorilor se rezolvă înainte de a intra în teren;
- antrenamentul observatorilor vizează în principal unitatea de procedură: la finalul stagiului de training, ești perfect încredințat/ă că toți operatorii tăi au aceleași înțelesuri pentru ceea ce au de făcut și lucrează fără abateri după aceleași reguli;
- e indicat să introduci, ca fază de finalizare a stagiului de training, ceea ce în teatru se numește *repetiția generală cu costume*;

- e vorba despre pretestarea tuturor elementelor observației într-o situație reală, identică sau foarte asemănătoare cu ceea ce avem de efectuat drept cercetare de teren. Din ea învățăm și facem corecțiile de finețe;
- evident, „rezultatele” acestei pretestări se ard, nu intră în baza de date a cercetării. De exemplu, cercetarea S, cu care aveam de observat cumpărătorii pe fiecare zi a săptămânii, am început-o într-o miercuri și am terminat-o miercurea următoarea; dar înregistrările din prima miercuri nu le-am pus în baza de date a cercetării, ziua respectivă fiind ziua *repetiției generale cu costume*;
- nu există o rețetă stabilă pentru trainingul de succes al operatorilor de teren; dar e foarte folositor ca pentru proiectare și derulare să arunci o privire pe regulile de bază ale trainingului ca procedură în managementul resursei umane. Aici menționez următoarele:
- un operator bun este un operator care a înțeles cu claritate nu numai ce are de făcut, ci și de ce trebuie să pocezeze cum i se cere. În acest scop nu este deloc o risipă de timp să-ți aduci operatorii cât mai aproape de statutul de partener, lămurindu-i între altele asupra scopului și obiectivelor cercetării;
- în managementul direct, obiectivele de atins trebuie să fie SMART, adică Simple, Măsurabile, Acceptate, Realiste și planificate în Timp. Subliniez A-ul: ca să fii sigur/ă că își fac bine treaba, te vei asigura că oamenii cu care lucrezi au înțeles și și-au însușit obiectivele de atins *ca și când ar fi ale lor*;

3.5.2.3. Chestiuni de planificare a cercetărilor observaționale;

- ca peste tot, o bună planificare înseamnă să-ți faci treaba la timp și exact cum te-ai angajat să o faci. În cercetările sociologice, o bună planificare mai înseamnă și cea mai sigură garanție că ai pus sub control erorile și sursele de eroare. Diferența e că povestea cu erorile/ sursele de eroare, sistematice sau aleatorii, este un pic mai aspră pentru cercetările observaționale;
- de luat în calcul ideea de a pune în contractele de prestații/ cercetare specificarea juridică a situațiile atipice, și anume la rubrica *forță majoră*. Această prevedere are avantajul de a te exonera de responsabilitatea consecințelor, a căror gravitate poate îmbrăca inclusiv repetarea pe banii tăi a cercetării;

3.5.2.4. Asigurarea comunicării interne;

- pornim de la constatarea că culturile organizaționale și manageriale din țara noastră sînt în mod tradițional mute și surde, perfect indolente față de comunicare, bașca incompetente în materie. Și noi am crescut în astfel de culturi și facem parte din ele, deci ADN-ul nostru cultural are același gen de programatori față de comunicare. Spun asta pentru a înțelege de ce pentru noi este obligatoriu să menționăm în mod expres măsurile prin care asigurăm comunicarea între membrii echipei care face cercetarea și cu terții importanți pentru realizarea ei;
- altfel, nu vorbim aici despre cine-știe-ce mistere și subtilități. Vorbim despre practici obligatorii de comunicare, cum ar fi:
 - - alocarea clară a rolului de *coordonator de trafic* (care distribuie cui trebuie, cînd trebuie și cum trebuie ceea ce e de distribuit ca ordine, mesaje, instrucțiuni);

- listele cu telefoane, adrese de e-mail și alte coordonate de comunicare ale tuturor persoanelor importante pentru cercetare;
- *memo*-urile (abreviere uzuală pentru latinescul *memorandum*), adică ceea ce altă dată numeam *proces verbal* (de ședință). Orice reuniune a echipei sau a sub-echipelor trebuie consemnată într-un memo, care va fi apoi distribuit tuturor celor implicați în realizarea a ce s-a hotărât în respectiva reuniune;
- *brief*-urile și celelalte modalități de a spune ce trebuie cui trebuie și când trebuie;
- vorbim însă mai ales despre efortul special pe care trebuie să-l faci pentru a-ți însuși o cultură veritabilă a comunicării;

3.5.2.5. Chestiunile legate de aparatură.

Utilizarea unor echipamente de inspecție sau/ și de înregistrare este legată de experiența generală a dezvoltării cunoașterii științifice, care ne spune că o măsurare cu aparate este mai bună, *lato sensu*, decît una „manuală”. Deși nu avem aparate destinate în mod specific realizării observațiilor sociologice, ne stau la dispoziție toate mașinăriile inventate pentru supravegherea și înregistrarea comportamentelor oamenilor. Le utilizăm mai ales cînd am decis că ne trebuie o tehnică din gama *observației nedistorsionate*, dar se întîmplă să avem nevoie doar de aparate de inspecție simple, de pildă de binoclu;

- utilizarea diverselor echipamente pune probleme specifice pentru fiecare dintre ele. Dar există și un număr de probleme generale, pe care e bine să le specificăm în protocolul de observație. Nu sînt probleme dificile, nici măcar importante,

dar se întâmplă să le luăm ca simple și neimportante, deci deja rezolvate, și să ne pomenim cu ele pe cap în teren, situație în care au prostul obicei să devină cu adevărat dificile și cu adevărat importante. Pentru a nu ajunge aici, e bine să ne punem și să rezolvăm în mod prealabil „chițibușuri” de felul următor:

- desemnarea unui membru al echipei în rolul de responsabil cu logistica;
- lista completă a echipamentelor de care avem nevoie. Menționind tipul, performanțele, de unde la facem rost, cât ne costă, când vin și cine le aduce, când le dăm și cine le dă înapoi;
- antrenamentul operatorilor de teren în utilizarea lor. Îl facem în stagiul general de training al operatorilor. Recomandarea este să nu pornim de la supoziții de genul că toată lumea știe să utilizeze un reportofon sau să facă poze cu telefonul mobil. Nu știe, iar declarațiile că „se știe” ale trainerului sînt de natură să se finalizeze în tot felul de bazaconii procedurale, altfel foarte amuzante, dar care riscă să-ți facă praf fidelitatea;
- repartizarea personală a echipamentelor, fiecare operator cu scula sa. Nu alocări „pe echipe”, în niciun caz alocări la grămadă de genul „luați și voi de aici”;
- probarea fiecărui echipament de operatorul căruia i-a fost repartizat;
- atenție la baterii și încărcătoare; atenție de asemenea la spațiile realmente disponibile pe suporturile de înregistrare;
- constituirea unui stoc de rezervă, adică echipamente-dubură pentru situațiile în care ceva nu funcționează. Cu specificarea modalităților cele mai prompte de înlocuire.

4. Reguli, instrucțiuni și prudențe pentru asigurarea validității măsurărilor observaționale

- ca regulă de fond, validitatea măsurărilor observaționale o asigurăm și judecăm prin procedurile de validitate ale măsurărilor în general. Cu alte cuvinte, este validă orice măsurare/ cercetare observațională care acoperă standardele de validitate ale măsurărilor în general; sau, mai nuanțat, o măsurare/ cercetare observațională este validă în măsura în care acoperă standardele de validitate ale măsurărilor în general;
- în mod esențial este vorba despre definițiile variabilelor, despre care exigența generală spune că, indiferent de metoda de cercetare descriptivă pe care am decis să o utilizăm, definițiile în care ne facem măsurările, fie ele terminologice sau operaționale, trebuie să suficient de clare încât să putem decupa/ distinge fără echivoc: i. variabila de măsurat de alte variabile; ii. ipostazele care constituie variației de principiu a variabilei de măsurat, una de alta;
- am însă motive foarte importante să cred că obligația cu variația de principiu ca variație de comportamente produce un număr de exigențe suplimentare, valabile în special pentru definițiile pe care facem măsurări observaționale (iar într-o anumită măsură și pentru definițiile pe care facem măsurări în metoda analizei de conținut). În legătură cu aceste exigențe, sînt de acord să le considerăm ca facultative, deci să considerăm că îndeplinirea lor produce doar suplimente de validitate, fără să fie condiție obligatorie a validității. Trebuie să declar însă că sînt foarte înclinat să consider îndeplinirea lor ca exigență tare a validității

măsurărilor/ cercetărilor noastre observaționale, obligatorie măcar ca încercare notificată;

4.1. Fundamentarea teoretică în forțaj;

- reiterez susținerea că nu există alternativă cu adevărat serioasă la validarea măsurărilor prin fundamentarea teoretică. Urmîndu-l pe *oncle Pierre*, e bine să știi și nu cumva să crezi că pe tine nu te privește: ori de cîte ori te lași la dispoziția autoindulgenței în privința fundamentării teoretice, te apropii în mod primejdios de statutul de *doxosof* – *technicien de la doxa*, cum zice Bourdieu, adică *savant apparent des apparences* –, ba chiar de cel de negustor de *sociologie depravată*¹⁷;
- pentru a evita primejdia *doxosof/ sociologie depravată*, în cazul de față pentru a ne face cum trebuie măsurările observaționale, exigența generală a definițiilor o avem de aplicat în versiunea cea mai ascuțită cu putință;
- aceasta înseamnă că ori de cîte ori decidem să măsurăm o variabilă în metoda observației trebuie să ne străduim să-i construim și fasonăm definiția într-o versiune cît mai apropiată de standardele definițiilor terminologice; adică, atunci cînd avem de făcut măsurări observaționale, trebuie să ne străduim să aducem validările derogatorii cît mai aproape de standardele validărilor depline. Împrumutînd un termen din aeronautică, numesc această străduire *fundamentare teoretică în forțaj* (aș putea să o numesc la fel de bine

¹⁷ BOURDIEU, Pierre, *Sociologie et démocratie*, interviu în „Tribune libre”, Zellige nr. 3, oct. 1996, Genève. În conexiune, dar și pentru mai buna noastră așezare generală în profesia de sociolog, e de căutat și de văzut filmul lui Pierre Carles cu și despre marele Bourdieu; film intitulat, cu un dictum al lui Bourdieu, *La sociologie est un sport de combat*, produs în anul 2000 de C-P Productions et VF Films. Poate fi găsit pe youtube, de pildă, în versiune extinsă, la <http://www.youtube.com/watch?v=nbJFMNmBwro>.

fundamentare teoretică forțată sau forțarea fundamentării teoretice);

4.1.1. Întrebarea care se pune este dacă putem forța fundamentarea teoretică a măsurărilor/ cercetărilor observaționale astfel încât să o aducem la nivelul *validității depline*. Adică:

- i. forțând echivalarea etichetelor de limbă naturală ale variabilelor de măsurat într-un termen sau altul dintr-o teorie științifică sau alta;
- ii. iar după ce am reușit o astfel de echivalare forțată, măsurând pe definiția sintactică a variabilei și pe variația ei de principiu așa cum le găsim în definiția termenului cu care am făcut echivalarea;
- cunoaștem deja această exigență, și anume ca sub-procedură în realizarea încadrării teoretice. Întrebarea este dacă în sociologie (și celelalte științe social-umane) avem teorii în care variabilele sînt definite sub termeni, deci impecabil la exigența distinctivității, iar variația de principiu a acestora este formată din comportamente, perfect distincte unele de altele. De exemplu, pentru ca ipostaza „persoanele în a căror vestimentație observăm că predomină culoarea bej le înregistrăm ca alegători nehotărîți” să facă parte dintr-o variație validă a variabilei „intenție de vot”, ar trebui să am o teorie științifică în care „intenția de vot” să fie definită ca termen, iar această definiție să facă un număr de predicții deja validate despre manifestarea ei într-un număr de culori predominante ale vestimentației alegătorilor;
- răspunsul predilect la întrebarea de mai sus este că nu avem, că teoriile noastre nici măcar nu obișnuiesc să-și definească cum trebuie termenii, darmită să le atașeze variații de

principiu formate din comportamente. Deci că, profitînd de „blestemul” că „obiectul” nostru vorbește, teoriile noastre au decupat lumea social-umanului în primul rînd în variabile-vorbiri și abia mai la coadă și eventual în variabile-comportamente. De pildă, revenind la variabila *intenție de vot*, e cît se poate de clar că nu avem nici măcar în glumă o teorie sau un tip de teoretizare care să-i atașeze ca variație vreun set de comportamente – vestimentare, locative, alimentare, sexuale, cinegetice, de *social dinking*, de salut etc. Nu avem nici măcar teorii de un rang foarte mic care să definească variabila *intenție de vot* pentru o categorie de alegători foarte restrînsă, cu o variație de genul „1. studenții la sociologie din Brașov care salută dînd din cap votează de predilecție partidul P₁; 2. studenții la sociologie din Brașov care salută verbal votează de predilecție partidul P₂; 3. studenții la sociologie din Brașov care salută întinzînd mîna votează de predilecție partidul P₃; 4. studenții la sociologie din Brașov care salută ridicînd o mîna în aer votează de predilecție candidați independenți”;

4.1.1.1.

Dar, e obligatoriu să remarcăm că avem anumite teorii, tipuri și tradiții de teoretizare care conțin constructe definiționale cel puțin quasi-terminologice și, în același timp, comportamentale sau quasi-comportamentale;

- nu vorbesc despre marea tradiție a *behaviorismului*, deși resuscitări ale acestuia ca pragmatică a fundamentării teoretice a măsurărilor/ cercetărilor noastre observaționale vor fi întotdeauna demne de interes. Vorbesc despre tipurile/tradițiile de teoretizare ilustrate de:

- i. sociologia formală, inaugurată de Georg Simmel (1858 – 1918) și continuată mai înapoi de sociologi ca Manfred Kuhn și Carl Couch (1925 – 1994);
 - ii. sociologia dramaturgică, inaugurată de Erving Goffman (1922 – 1982) și continuată de sociologi ca Spencer Cahill și Laud Humphreys (1930 – 1988);
 - iii. etnometodologia, inaugurată de Harold Garfinkel;
 - iv. autoetnografia;
- nu mă pot abține să nu evidențiez capacitatea explicativă și predictivă excepțională a acestor teorii, tipuri și tradiții de teoretizare, adică abundența, expresivitatea și versatilitatea legilor pe care le conțin. Dar, deoarece aici vorbim despre măsurările/ cercetările observaționale, subliniez avantajul lor esențial în această materie, avantaj care constă exact în terminologia lor, o terminologie care: i. se apropie foarte mult de capacitatea de decupare/ distingere caracteristică teoriilor din științele mature; ii. trimite la comportamente, de predilecție direct observabile. Ca exemplificare și incitare, iată o listă de termeni specifici sociologiei dramaturgice:
- *stages – front stage, back stage, outside, borders (liminality, ritual);*
 - *roles – informer (spies, traitors, whisperers), shill, spotter, mediator/ go-between, messenger, priest, non-person, service specialist, colleague, confidant, discrepant roles;*
 - *impression management – dramaturgical loyalty, dramaturgical discipline, dramaturgical circumspection;*
 - *secrets – dark secrets, strategic secrets, inside secrets, entrusted secrets, free secret;*

- pe scurt, teoriile, tipurile și tradițiile de teoretizare ilustrate mai sus sînt resurse, conțin constructe definiționale pe care le putem valorifica în măsurări observaționale foarte apropiate de nivelul validării depline;
- de remarcat însă și posibilitățile foarte bune de măsurare pe definiții operaționale. Astfel, în exemplificarea de mai sus putem considera că avem cinci concepte, fiecare cu un set de dimensiuni; iar fiecare set este finit, ceea ce echivalează cu o definiție operațională care la nivelul dimensiunilor are o validitate cît se poate de OK, deci nu mai este necesară nici lista de principiu a dimensiunilor, nici reducția ei la o listă efectivă. Iar dacă ne vom duce la textele sociologiei dramatice, vom avea surpriza să putem identifica liste de indicatori la fiecare dintre dimensiuni, liste care ele însele pot fi asumate ca finite;

4.1.1.2. O altă resursă pentru a forța nivelul validării depline este să apelăm la încadrări teoretice „de alt neam” decît cele sociologice;

- la bază, pentru valorificarea acestei resurse avem de renunțat la paradele identitare și disputele parohiale despre care teorii și/ sau rețete de măsurare observațională sînt specifice sociologiei și care altor științe social-umane, adică nefrecventabile de la „înălțimea” sociologiei;
- propun deci să considerăm teoriile și tehnicile/ procedeele observaționale asociate care au fost inventate în științele social-umane, oricare ar fi ele, ca un patrimoniu comun, de utilizat și de dezvoltat în mod solidar de toți profesioniștii domeniului. Dacă, așa cum ne încurajează multe manuale de MTCS, ne folosim de *scala Bales*¹⁸ (pentru comportamente

¹⁸ La loc de cinste și în „biblia MTCS” pentru sociologii din România; vezi CHELCEA, Septimiu, *Metodologia cercetării sociologice*, ed. cit., p. 406 – 408.

referitoare la comunicarea în grup), construită în mod evident pe o teoretizare ad-hoc, nu văd de ce să nu ne folosim și de alte constructe observaționale la fel de parohiale, cum ar fi, de exemplu:

- ideea de *ethogramă*, adică *inventarul comportamental* vizat de etologia umană¹⁹;
- tipologiile comportamentelor relevante în situații de negociere, tipologii de care sînt pline cărțile din gama „one minute manager” sau „negocierea perfectă”²⁰;
- tipologiile referitoare la mimică²¹;
- ceea ce învață și știu ofițerii de informații despre comportamentele corporale și semnificarea lor;

4.1.2.

Cealaltă întrebare este dacă se merită să forțăm măsurările observaționale pe definiții operaționale la nivele foarte exigente de *validitate derogatorie*, atît de exigente încît să se apropie de nivelul validității depline. Iar dacă se merită, cum putem face acest gen de forțaj;

- răspunsul este neechivoc da, se merită. Între altele pentru că ne vine mult mai ușor – atît nouă, cît și „partenerilor noștri de constructivism social” (clienți, subiecți, publicuri)
- să inventăm și mai ales să justificăm ca valide *variante de*

¹⁹ EIBL-EIBESFELD, Irinaeus, *Human Ethology*, Aldine de Gruyter, New York, 1989, p. 108.

²⁰ Dar avem și cărți mai serioase, cum ar fi COLLET, Peter, *Cartea gesturilor. Cum putem citi gîndurile oamenilor din acțiunile lor*, Editura Trei, București, 2005.

²¹ De exemplu RUSSEL, J. A., FERNANDEZ-DOLS, J. M. (eds.), *The Psychology of Facial Expression*, Cambridge University Press, London, 1998. Sau CORNIȚĂ, Georgeta (coord.), *Mimica. Dicționar multilingv (român, francez, englez, german, maghiar)*, Editura Universității de Nord, Baia Mare, 2007.

răspuns decît seturi de comportamente, și încă și distincte și observabile ca atare. De exemplu, pentru situația „alegător nehotărît” din variația variabilei „intenție de vot”, ne va fi întotdeauna mai la îndemînă să inventăm echivalenți verbali, de genul „nu știu cu cine aș vota”, „nu m-am hotărît (încă)” sau „habar n-am cu cine aș vota” și să acceptăm că e o echivalare OK de validă, decît să inventăm un echivalent comportamental pentru această situație, ceva de genul „persoanele în a căror vestimentație observăm că predomină culoarea bej le înregistrăm ca alegători nehotărîți”, și să pretindem că e o echivalare cît de cît validă. Vreau să spun că definițiile operaționale destinate măsurărilor observaționale pretend o justificare pentru care nu putem întruni consensualitățile intuitive recomandate ca soluție generală; ne trebuie ceva în plus;

4.1.2.1.

Rămînînd la rețeta standard de produs definiții operaționale, adică la inventarea *ad libitum* a unei definiții operaționale de principiu urmată de reducerea ei la definiția operațională efectivă, pentru împingerea validării derogatorii în proximitatea validării deplină avem ca soluție forțarea procesului de reducere în numele unei teoretizări ad-hoc transparente;

- asta înseamnă:
 - să nu ne mulțumim că ne-am obținut definiția operațională efectivă și gata, măsurăm cu ea, ci să construim din itemii ei, de pildă ca *grounded theory*, o teorie ad-hoc care să acopere exigențele de bază ale teoriilor, și anume: i. să conțină toți indicatorii, toate dimensiunile și conceptul din definiția respectivă, fără excepție; ii. să conțină un număr de legi formate cu cuvintele/

expresiile sub care am identificat indicatorii, dimensiunile, conceptul; iii. să fie consistentă. Din perspectiva acestei teorii ad-hoc, trebuie: i. să mai verificăm o dată procesul de reducere de la definiția operațională de principiu la definiția operațională efectivă; ii. să mai verificăm o dată coerența și completitudinea definiției operaționale efective; iii. să ne completăm/ corectăm definiția operațională efectivă în baza celor două reverificări;

- autocontrol în privința înclinației de a ne împinge variabilele în situațiile de măsurare observațională cele mai convenabile pentru noi și resursele de care dispunem aici și acum, inclusiv cele de (in)capacitate teoretică și metodologică. Atenție, această înclinație nu este o specialitate a sociologilor, ci este cosubstanțială cu orice practică de cercetare observațională, din orice domeniu al cercetării științifice²², deci cu atât mai greu de pus sub (auto)control;
- autocontrol în privința demersurilor intuitive în care ne fundamentăm pe teoretizări ad-hoc cercetările observaționale. Adică, în special, să te controlezi cât ești de familiarizat/ă cu cultura/ culturile entităților umane care formează universul cercetării tale. Să specifice în protocolul de observație și să urmezi un număr de măsuri pe care ți le iei ca să atingi un nivel convenabil de familiarizare;

²² Până și un apărător al neutralității observației de calibrul lui Jerry Fodor este nevoit să admită asta. Vezi de exemplu FODOR, Jerry, *Observation Reconsidered*, în „Philosophy of Science”, vol. 51, No. 1/ 1984, p. 23-43. URL stabil la adresa: <http://www-personal.umich.edu/~lormand/phil/teach/mmm/readings/Fodor%20-%20Observation%20Reconsidered.pdf>.

4.1.2.2.

La un nivel mai exigent, putem împinge validarea derogatorie a măsurărilor noastre observaționale în proximitatea validării depline operînd reducția definiției operaționale de principiu la definiția operațională efectivă cu criteriul suplimentar al potrivirii pe terminologia vreuneia dintre teoriile sociologice privilegiabile pentru cercetările noastre observaționale, de pildă pe terminologia sociologiei dramaturgice;

- astfel:
 - vom păstra mai ales indicatorii și dimensiunile care sînt echivalabili/ echivalabile în termenii teoriilor respective;
 - vom profita de ocazie pentru a-i aduce la configurații care să emuleze cît mai îndeaproape termeni și definiții terminologice din teoriile respective;

4.1.2.3.

La nivelul cel mai exigent, putem împinge validarea derogatorie a măsurărilor noastre observaționale în proximitatea validării depline inventînd itemii definițiilor operaționale de principiu direct în sau cît mai aproape de terminologia uneia sau alteia dintre teoriile, tipurile și tradițiile de teoretizare privilegiabile pentru cercetările noastre observaționale;

- acesta este un sport (mai) complicat numai pentru că presupune o bună familiarizare prealabilă cu teoriile, tipurile, tradițiile de teoretizare în care am decis să ne jucăm de-a inventat definiții operaționale. În sensul că n-ai cum să inventezi indicatori și dimensiuni în terminologia lui, de pildă, Goffman, dacă nu ți-e foarte la îndemînă terminologia lui Goffman;

- aici intervin unele dintre avantajele cele mai importante ale teoriilor, tipurilor și tradițiilor de teoretizare de care vorbim aici, și anume că sînt savuroase și suficient de intuitive pentru a le putea învăța și utiliza împreună cu partenerii noștri de constructivism social. Vreau să spun că dacă este să ne luăm în serios rolul de inițiator al co-evoluției intelective și etice a tuturor celor patru parteneri implicați de cercetările și prestațiile noastre profesionale, va fi întotdeauna interesant și productiv să-i învățăm teorii sociologice pe partenerii respectivi și să beneficiem împreună de consecințe;

4.2. Programarea teoretică;

4.2.1. Fundamentarea teoretică a cercetărilor observaționale poate fi asumată ca *programare teoretică*;

- prin programare teoretică se înțelege capacitatea unei teorii științifice de a face predicții cu privire la obiecte de cunoaștere noi și confirmarea observațională a predicțiilor respective;
- teoriile științifice sînt capabile să „inventeze obiecte”, adică să indice ca predicții obiecte pînă atunci nesesizate. În mod obișnuit, atunci cînd teoriile fac astfel de predicții ontice (existențiale) le asociază și cite un set de predicții metodologice. De exemplu, atunci cînd a făcut predicția despre Pluto, a noua planetă a sistemului solar, astronomia a formulat și un set de predicții despre cum ar trebui să fie instrumentul de măsurare adecvat și cum să fie utilizat (contextul de măsurare). La fel au făcut științele social-umane în ceea ce privește grupul social mic, creativitatea, pattern-urile

diviziunii rolurilor maritale etc. Sînt însă și situații în care, deși avem un obiect precis ca necesar de știință, nu avem încă și platforma pentru măsurarea acestuia; este, de exemplu, cazul așa numitei *materii întunecate* (engl. *dark matter*), un obiect ipotetic despre care calculele din astrofizică spun că ar trebui să reprezinte mai bine de 80% din totalul materiei din univers. Mai mult, se întîmplă destul de des ca între predicțiile metodologice și realizarea efectivă a instrumentului de măsurare să treacă un timp îndelungat; după cum se întîmplă ca instrumentul de măsurare să treacă prin etape succesive de perfecționare;

- formularea de predicții existențiale, formularea de predicții metodologice, elaborarea de noi instrumente de măsură (adecvate noilor obiecte) și perfecționarea instrumentelor de măsură constituie atît criterii ale științificității cît și direcții de dezvoltare, dezirabilități de primă importanță pentru orice domeniu de cunoaștere;
- capacitatea de programare observațională este un indicator fundamental al bonității unei teorii, și anume al bonității după criteriul obiectivității;
- programarea teoretică dublată de expansiunea și perfecționarea măsurării instrumentale formează frontiera progresului în orice domeniu al cunoașterii științifice;

4.2.2.

Avem nevoie de noțiunea de *programare teoretică* în idee generală a competenței noastre epistemologice, sens în care ea ne dechide accesul la etajele superioare ale preocupărilor și realizărilor noastre în calitate de cercetători;

- în acest sens, programarea teoretică funcționează nu atât ca exigență actuală a validității măsurărilor/ cercetărilor noastre observaționale, ci mai degrabă ca reper al evoluției competenței noastre de cercetare;

4.2.3. În asigurarea/ judecarea validității cercetărilor noastre observaționale, noțiunea de programare teoretică este un adjuvant;

- deoarece în cercetările noastre observaționale avem nevoie de teoretizări capabile de predicții, ontice și metodologice, cu privire la variabile comportamentale, programarea teoretică ne poate ajuta atât în procesul de decizie interteoretică cât și în procesul de configurare a teoretizărilor noastre ad-hoc;
- ca furnizoare de validitate pentru măsurările/ cercetările observaționale, sînt deci eligibile acele teorii științifice și teoretizări ad-hoc care au capacitate de programare teoretică în registrul comportamentelor.

5. Reguli, instrucțiuni și prudențe generale de construcție și utilizare a instrumentelor de cercetare observațională; protocolul și fișa de observație

- instrumentele cu care ne realizăm cercetările observaționale sînt *protocolul de observație* și *fișa de observație*;
- vorbim despre instrumente-prototip, în sensul că pentru oricare dintre măsurările/ cercetările observaționale realizăm și aplicăm un protocol de observație și o fișă de observație particulare, configurate pentru variabilele pe care le avem de măsurat prin una sau alta dintre tehnicile/ procedeele de observație pe care am decis să le utilizăm, respectiv pentru contextul în care ne facem observațiile;

- aici învățăm regulile, instrucțiunile și prudențele pe care le avem de aplicat pentru protocoale și fișe în general, oricare ar fi măsurarea/ cercetarea observațională pe care am avea-o de făcut. Cu precizarea că exemplificările reper – de protocol, respectiv de fișă – pe care le rulez în paragrafele următoare sînt instrumente pentru o anumită gamă a cercetărilor observaționale, și anume pentru cercetările observaționale (puternic) structurate și non-participative. Am ales astfel din motive cumva strategice: cercetările observaționale structurate pun problemele instrumentale cele mai exigente, iar cercetările observaționale non-participative sînt cele mai frecvente;
- distincția între *protocol de observație* și *fișă de observație* nu este unanimă în literatura de specialitate, ca de altfel nici în practica noastră profesională și nici în vorbirile ocazionate de ea. Se întîmplă destul de des să combinăm cele două instrumente într-un singur document, document care are pe prima pagină și, eventual următoarele, fișa de observație și se finalizează cu o schiță de protocol de observație (adică un număr de reguli cu privire la realizarea efectivă a observațiilor, reguli pe care operatorii de teren trebuie să le aibă în vedere). De obicei, acestui document combinat nu îi spunem *fișă de observație*, ci *protocol de observație* (probabil pentru că *protocol* e un cuvînt mai arătos decît *fișă*);
- dar, dacă e să luăm în serios chestiunile de validitate și fidelitate, este de departe preferabil să le utilizăm ca noțiuni distincte și, mai ales, să le realizăm și administrăm ca instrumente distincte;

5.1. Protocolul de observație;

5.1.1. Protocolul de observație este platforma de măsurare redactată pentru cercetările observaționale;

5.1.1.1. Exemplificare reper pentru *protocol de observație*²³ (selectiv);

Universitatea „Transilvania” Brașov, Facultatea de Drept și Sociologie
Programul de licență Sociologie
Stagiul la disciplina „Practică”, anul universitar 2003 - 2004
Beneficiar: compania S

Protocolul de observație CoSe 2003

- Observația se efectuează pe parcursul a opt zile, respectiv:

- miercuri, 12.10.2003
- joi, 13.10.2003
- vineri, 14.10.2003
- sâmbătă, 15.10.2003
- duminică, 16.10.2003
- luni, 17.10.2003
- marți, 18.10.2003
- miercuri, 19.10.2003.

Observațiile din data de miercuri, 12.10.2003, nu se prelucrează, ziua respectivă fiind considerată perioadă de pretestare, organizare și training.

- Observațiile se realizează pe sloturi de 15 minute, la începutul fiecărei ore, de la ora 8 la ora 18 (cu excepția zilelor de sâmbătă și duminică, în care ultimul slot observat este cel din ultima oră de program al magazinului care închide ultimul).

Fiecare slot este considerat ca eșantion reprezentativ pentru întreaga oră.

- Observația se face în 18 magazine din 5 locații din municipiul Brașov, și anume

²³ Exemplificările reper care urmează în acest capitol sînt instrumente ale cercetării S (denumire cod de lucru CoSe 2003), „Observație asupra intrărilor de cumpărători în magazinele alimentare din municipiul Brașov, octombrie 2003”; beneficiar: compania S din Brașov; concepție: Gh. Onuț; realizare în teren: studenții din anul II Sociologie de la Universitatea „Transilvania” din Brașov, anul universitar 2003-2004.

- locația „Centru”, cu magazinele
 - S de pe strada Mureșenilor
 - „Luca” (magazinul mare) de pe strada Republicii
 - locația „Griviței”, cu magazinele
 - S
 - „Minimarket”
 - „OVIVET”
 - locația „Dacia central”, cu magazinele
 - S
 - „Arieșul”
 - „Comagricola”
 - „Lefrumarin”
 - „SOVI-MAR”
 - locația „Răcădău”, cu magazinele
 - S
 - „Arieșul”
 - „Lefrumarin”
 - „Luca”
 - locația „Uranus”, cu magazinele
 - S
 - „Lefrumarin”
 - „Luca”
 - „Viogela”.
- Se vor număra toate persoanele care au intrat în magazine, pe următoarele categorii:
- femeie neînsoțită
 - bărbat neînsoțit
 - femeie însoțită de altă femei/ alte femei
 - bărbat însoțit de alt bărbat/ alți bărbați
 - cupluri (femeie și bărbat)
 - adult sau adulți însoțit/ însoțiți de unul sau mai mulți copii
 - total persoane intrate.

Operatori, atenție la capul de tabel al fișei de observație!

- În fiecare locație vom avea doi operatori simultan, care lucrează pe aceeași fișă de observație. Fiecare locație este în sarcina unui responsabil de locație.
- Cercetarea este realizată cu 67 de operatori, studenți în anul II la Sociologie.
- Vor fi observate în total 1.312 sloturi orare de câte 15 minute, adică 19.680 de minute de observare, echivalentul a 328 de ore.

Numărul total de persoane numărate se va situa undeva între 40.000 și 50.000.

- Condiții și limite de validitate

- marja de eroare medie este de circa 2,5%. Dar ea va trebui aproximată pentru fiecare situație, în funcție de numărul de intrări. Ca idee generală:

- ceea ce spun cifrele mai mici de 30 va fi luat doar cu valoarea de ipoteză;
- ceea ce spun cifrele situate între 30 și 100 va fi luat doar cu o valoare indicativă;
- cifrele situate între 100 și 300 vor fi luate cu o marjă de eroare de 5 – 8%;
- cifrele situate între 300 și 800 vor fi luate cu o marjă de eroare de 3 – 5%;
- cifrele mai mari de 800 vor fi luate cu o marjă de eroare neglijabilă (mai mică de 2%);

- avem o limită foarte serioasă în ceea ce privește variația sezonieră. Prezenta cercetare descrie efectiv doar ce fac cumpărătorii brașoveni în luna octombrie. Deoarece nu există cercetări anterioare care să ne spună dacă și cum frecventarea magazinelor alimentare diferă de la o lună la alta, de la un anotimp la altul, vom lua datele cercetării ca fiind demne de încredere pe întreaga durată a unui an, cu excepția perioadelor sărbătorilor;

- valabilitatea datelor cercetării pentru anii următori va fi considerată ca acceptabilă pînă în momentul în care departamentul de vânzări al S va constata modificări structurale în datele sale.

5.1.1.2.

În partea mai riguroasă a literaturii de specialitate, ideea de protocol de observație este restrînsă la sensul explicit al denumirii în limba engleză, *observation schedule*, adică la instrument de planificare. E o restrîngere rațională dacă admitem că protocoalele de observație sînt un subcapitol al platformelor de măsurare. Părerea mea este însă că e mult mai practic să considerăm protocolul de observație ca denumire specifică pentru platforma de măsurare a cercetărilor observaționale;

- pentru elaborarea și configurația protocoalelor de observație, o lucrare de prestigiu enciclopediei Sage (a metodelor de cercetare în științele sociale) recomandă următoarele:

Before designing a new observation schedule, reseachers should consider whether one of the many systems already in use would serve their purpose. If existing schedules are not suitable, it is still worth considering modifying something already in use or at least incorporating

variables from another schedule as benchmark measures for comparative purposes.²⁴

- atunci când vrem să învățăm pe exemple cum se fac, avem o problemă în faptul că sociologii nu prea obișnuiesc să-și publice protocoalele de observație (sau nu prea obișnuiesc să facă așa ceva?) Oricum ar fi, faptul e nu numai că nu prea avem de unde să ne inspirăm, ci și că pentru protocolul de observație nu avem un design stabil, validat de o practică profesională cît de cît unitară. De altfel, la cît de variate pot fi cercetările noastre observaționale, un design stabil și unitar al protocolului ar fi destul de dificil de impus, cu atît mai mult cu cît el este un instrument de cercetare efectiv, adică un elaborat particular prin definiție. Ne vom elabora deci cîte un protocol distinct pentru fiecare dintre cercetările noastre observaționale, valorificînd ca instrucțiuni de lucru în primul rînd orientările procedurale generale pentru platformele de măsurare;

5.1.1.3.

Pentru unul și același protocol, vom face mai multe redactări, în funcție de destinatari și de scopul asociat fiecăruia dintre ei;

5.1.1.3.1.

O redactare este cea cu rol de „suport de curs” pentru *training*-ul operatorilor cu care urmează să realizezi faza de teren a cercetării. Ea trebuie să fie ceea ce în limba engleză spunem *brief*, adică un text compact, care specifică cu claritate tot ceea ce operatorii au de făcut ca inspecție observațională și înregistrare;

²⁴ CROLL, Paul, *Observation Schedule*, în LEWIS-BECK, Michael, S., BRYMAN, Alan, LIAO, Tim, Futing (editors), *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*, vol. 2., Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 2004, p. 752.

- ideea este că această redactare trebuie să fie atât de clară încît, ori de cîte ori se află în dubiu, operatorul aflat în teren să se lămurească doar recitind *brief*-ul pe care i l-ai dat cu ocazia stagiului de training. În plus, configurarea fizică a *brief*-ului – adică numărul de pagini, machetarea, suportul, modul de îndosariere etc. – trebuie să fie cît se poate de confortabilă pentru ca operatorul de teren să îl aibă tot timpul cu sine și să îl poată consulta fără manevrări complicate;
- deși categoriile de observație sînt cît se poate de clar evidențiate în fișa de observație, consider că e prudent și folositor să le menționăm și în redactarea pentru operatori, și anume cu definiția completă, atît definiția sintactică a variabilei de măsurat, cît și definițiile sintactice ale fiecăreia dintre ipostazele variației de principiu a respectivei variabile;

5.1.1.3.2.

O a doua redactare este pentru clientul cercetării tale. Este o versiune prescurtată, redactată la perfectul compus;

- de obicei se introduce în raportul de cercetare, de obicei ca primul paragraf al acestuia. În acest caz, ea ascultă de cutumele în care redactăm nota tehnică în rapoartele de cercetare; dar trebuie să fii atent/ă să pui în ea orice informație despre cercetare de care consideri că clientul tău are nevoie, atît în relațiile sale cu alții, cît și pentru a înțelege clar ce ai făcut și de ce cercetarea a costat cît a costat;

5.1.1.3.3.

A treia redactare este de fapt prima și este pentru tine. Este versiunea completă și de bază a protocolului de observație, textul-mamă pentru primele două;

- este un memorandum care definește categoriile și unitățile de observație și conține toate regulile și grijile pe care îți propui să le ai în vedere pe parcursul realizării unei cercetări observaționale. Te folosești de elaborarea lui pentru a-ți recapitula și clarifica toate chestiunile importante ale cercetării. Este instrumentul cu care îți planifici realizarea cercetării;
- este obligatoriu să ne scriem protocoalele înainte de a intra în teren;

5.1.2. Protocolul de observație specifică unitățile și categoriile de observație;

- atenție, limbajul de specialitate al domeniului social-uman nu este foarte stabil în a distinge între unitățile de observație și categoriile de observație. Adică se întâmplă destul de frecvent ca drept unități să luăm categoriile, i.e. comportamentele entităților umane care fac obiectul măsurării, și invers. Avem de perseverat în direcția reducerii confuzionării celor două noțiuni;

5.1.2.1.

Prin *unitate de observație* înțelegem entitățile umane din care se compune universul cercetării, deci ale căror comportamente formează obiectul observațiilor care compun cercetarea;

- ca la orice cercetare sociologică, este vorba de obicei despre persoane. Dar, în funcție de obiectul de interes al clienților noștri, putem face cercetări observaționale referitoare la universuri formate din entități umane suprapersonale, cum ar fi:
- agregatele mai degrabă fizice (spațiale), mai degrabă întimplătoare și mai degrabă temporare de persoane (de exemplu,

în cercetarea S, „femeie însoțită de altă femei/ alte femei”, „cupluri”, „adult sau adulți însoțit/ însoțiți de unul sau mai mulți copii”). De predilecție aici intră publicurile și mulțimile, despre care ne pot interesa tot felul de conduite ale acestora așa cum se petrec ele la nivelul agregatului, nu la acela al persoanelor care îl compun. Ne poate interesa de pildă cum se formează și pe unde o iau fluxurile de spectatori la ieșirea dintr-un stadion sau dintr-o sală de spectacol, observație esențială pentru proiectarea căilor de acces și a măsurilor, pasive și active, de securitate a evacuării în condiții de panică;

- agregatele din gama grupurilor mici (ceea ce psihologia socială definește sub termenul de *small group*). Un exemplu destul de tipic sînt echipele, unde conduitele ca echipă, de pildă cele de comunicare, diferențiază ca productivitate o echipă de alta, cumva indiferent de cît de productive sînt persoanele care compun echipele;
- organizațiile luate ca întreg. Avem o mulțime de variabile – de exemplu robustețea/ toxicitatea culturii organizaționale, nivelul de încredere în interiorul unei organizații (engl. *trust organization*), caracteristicile ca organizație care învață (engl. *learning organization*) sau ca organizație creativă (engl. *creative organization*) – esențiale pentru succesul unei organizații, care necesită cercetarea lor ca atare, adică la nivelul întregului agregat;

5.1.2.2.

Categoriile de observație sînt comportamentele decupate ca ipostaze ale variației de principiu a variabilei de măsurat (observațional);

- pentru o înțelegere intuitivă clară,
- prin analogie, *categoriile de observație* sînt ceea ce la

întrebările închise/ semi-închise din chestionare avem ca *variante de răspuns*;

- practic vorbind, categoriile de observație sînt comportamentele unităților de observație pe care operatorul le are scrise drept cap de tabel al fișei de observație, le sesizează la subiecți și le înregistrează în fișă în mod distinct unele de altele, fiecare la categoria de observație la care corespunde;

5.1.2.2.1.

Dacă variabila de măsurat o măsurăm pe o definiție terminologică, adică am găsit-o definită sub un termen dintr-o teorie științifică, atunci categoriile de observație le avem listate ca variație de principiu așa cum ne-o livrează teoria respectivă pentru termenul respectiv;

5.1.2.2.2.

Dacă variabila de măsurat o măsurăm pe o definiție operațională, adică am definit-o drept concept, cu un număr de dimensiuni, iar fiecare dintre acestea cu un număr de indicatori,

- de măsurat observațional avem indicatorii. Iar definiția fiecărui indicator are atașată variația de principiu făcută din comportamente, adică exact categoriile de observație;
- variația de principiu a fiecărei dimensiuni, adică lista categoriilor de observație la nivelul dimensiunii, o vom construi ca variabilă index, prin agregarea variațiilor indicatorilor aferenți dimensiunii respective;
- variația de principiu a conceptului, adică lista categoriilor de observație la nivelul conceptului, o vom construi ca variabilă index, prin agregarea variațiilor dimensiunilor aferente conceptului respectiv;

- în exemplificarea reper, măsurăm o variabilă complexă, definită prin conceptul operațional *intrările de clienți în magazinele alimentare din Brașov, sezonul de toamnă*;
- dimensiunile/ indicatorii²⁵ sînt următorii: i. ziua în care intră. Cu variația de principiu: 1. *luni* etc.; ii. ora la care intră. Cu variația de principiu: 1. 8.00 – 8.59; 2. 9.00 – 9.59 etc. iii. agregările în care vin la cumpărături. Cu variația de principiu: 1. *femeie neînsoțită* etc. iv. locațiile în care se află magazinele în care intră. Cu variația de principiu: 1. *locația „Griviței”* etc. v. magazinele în care intră, diferențiate pe locații;
- variația de principiu, deci lista categoriilor de observație la nivelul conceptului, este o variație de variabilă index formată din „cășuțele” care ne ies din încrucișarea variațiilor celor cinci dimensiuni/ indicatori de mai sus. Ceva de genul 1. *femeie neînsoțită, luni, în intervalul 9.00 – 9.59, în locația „Griviței”, magazinul S*; 2. *femeie neînsoțită, luni, în intervalul 9.00 – 9.59, în locația „Griviței”, magazinul „Minimarket”*; 3. *femeie neînsoțită, luni, în intervalul 9.00 – 9.59, în locația „Griviței”, magazinul „OVIVET”*; 2. *femeie neînsoțită, luni, în intervalul 9.00 – 9.59, în locația „Griviței”, magazinul „Minimarket”*; 3. *femeie neînsoțită, luni, în intervalul 9.00 – 9.59, în locația „Griviței”, magazinul „OVIVET”* ... n. *bărbat neînsoțit, luni, în intervalul 9.00 – 9.59, în locația „Griviței”, magazinul S*; ... q. *adult sau adulți însoțit/ însoțiți de unul sau mai mulți copii, duminică, 16.10.2003, în ultimul interval*

²⁵ Pun expresia *dimensiuni/ indicatori* deoarece, pentru fiecare dimensiune, am ajuns la o definiție direct observabilă; practic, ele sînt deci indicatori. Lista completă a categoriilor de observație pentru fiecare indicator o putem vedea atît în exemplificarea reper de protocol cît și în cel de fișă; motiv pentru care în textul care urmează am pus numai primele categorii de observație.

orar în care toate magazinele din locație sînt deschise, în locația „Uranus”, magazinul Viogela;

- *apropo de lista categoriilor de observație pentru variabilele index construite observațional, profitînd de exemplificarea reper vom remarca următoarele:*
 - *se întîmplă foarte des ca una sau mai multe dintre variabilele indicator să fie discretă/ discrete. Asta înseamnă că: i. variabila index pe care o agregăm la nivelul conceptului este ea însăși o variabilă discretă. Mare atenție la prelucrările statistice, univariate ca și multivariate, pe care variabilele discrete le suportă; ii. agregarea la nivelul conceptului se face prin tipologizare, nu prin operații aritmetice. Adică ne ies „căsuțe”, nu cifre-indice pe un continuum;*
 - *se întîmplă foarte des ca tipologia care ne iese să fie, ca în exemplificarea reper, o dihanie de variație de principiu, greu sau imposibil de gestionat; de pildă pentru că observațiile realizate se dispersează între „căsuțe” în numere suficient de mici ca să nu mai fie statistic relevante. În astfel de situații, reducem variația de principiu respectivă în funcție de diverse criterii, legate însă de o manieră inteligibilă e obiectivele cercetării. Pe exemplificarea noastră: i. prima dimensiune o putem reduce la variația: 1. zile de lucru; 2. zile de week-end; ii. dimensiunea a doua o putem reduce la variația: 1. dimineața (înainte de ora 12.00); 2. în jurul prînzului (între orele 12.00 și 13.59); 3. după-amiaza (între orele 14.00 și 16.59); 4. seara (după ora 17.00); iii. dimensiunea a patra o putem reduce la variația: 1. magazin S; 2. magazin al concurenței;*

5.1.2.2.3.

Revenind la situația generală, lista categoriilor de observație ne este dată în definiția variabilei de măsurat;

- ca orice variație de principiu,
- lista categoriilor de observație trebuie să fie finită și exhaustivă. Trebuie deci să nu avem comportamente ale unităților de observație, relevante în raport cu obiectivul cercetării, pe care operatorul de teren să nu aibă la ce categorie să le înregistreze. Pe exemplul S, nu am categorie pentru un comportament de genul „deschide ușa magazinului, dar nu intră, ci se răzgîndește și pleacă”. Explicația este că am anticipat acest comportament, dar am judecat că el nu este suficient de relevant (în primul rînd prin frecvență) ca să-l înregistrez ca pe o categorie distinctă. Atenție, judecata aceasta este întotdeauna sub riscul de a ți-o vedea infirmată în teren; gîndiți-vă ce aș mai fi avut de făcut dacă operatorii m-ar fi informat, pe la jumătatea fazei de teren, că nu sînt tocmai puține persoanele care se răgîndesc la intrarea în magazinele S;
- în afară de a forma o listă exhaustivă, categoriile de observație mai trebuie să fie și mutual exclusive. Deci să nu am comportamente ale unităților de observație, relevante în raport cu obiectivul cercetării, despre care operatorul de teren să nu poată decide prompt și clar la care dintre categoriile pe care le are în fișa de observație să le înregistreze;
- definițiile variabilelor de măsurat, cu tot cu variația lor de principiu, inclusiv definițiile operaționale, deci toată dihania variației de principiu a unui concept operaționalizat,
- se confecționează înainte de a redacta fișa de observație și de a intra în teren;

- se scriu ca atare în protocolul de observație. Se scriu obligatoriu în redactarea pentru tine și pentru operatori; în redactarea pentru client, scrierea definițiilor variabilelor de măsurat este neindicată, cu excepția, evidentă, a situațiilor în care clientul pretinde altfel;

5.2. Fișa de observație;

5.2.1. Configurația și utilizarea fișei de observație;

5.2.1.1. Exemplificare reper pentru fișă de observație;

Universitatea „Transilvania” Brașov, Facultatea de Drept și Sociologie

Programul de licență Sociologie

Stagiul la disciplina „Practică”, anul universitar 2003 - 2004

Beneficiar: compania S

Fișa de observație CoSe 2003

Locația _____ Magazinul _____

Ziua observației _____; _____/_____/_____ (numele zilei și data)

Operatori _____;

Responsabil de locație _____

	femeie neînsoțită	bărbat neînsoțit	femeie însoțită de altă femeie/ alte femei	bărbat însoțit de alt bărbat/ alți bărbați	cupluri (femeie și bărbat)	adult sau adulți însoțit/ înso- țiți de unul sau mai mulți copii	total persoane intrate
ora 08.00 – 08.15							
ora 09.00 – 09.15							
ora 18.00 – 18.15							

5.2.1.2.

Ca orice instrument de măsurare, fișa de observație este un formular care, în mod esențial, conține variația de principiu a variabilei de măsurat;

5.2.1.2.1. Recapitulativ:

- dacă e vorba despre o variabilă pe care o măsurăm pe definiția ei terminologică, fișa de observație listează în ipostazele ei distincte variația de principiu a acelei variabile;
- dacă e vorba despre o variabilă pe care o măsurăm pe un concept operaționalizat, fișa de observație listează în ipostazele ei distincte variația de principiu a fiecăreia dintre variabilele indicator;

5.2.1.2.2.

În exemplificarea reper, indicatorii sînt *locația, magazinul, ziua observației, agregările de cumpărători (care intră în magazine), ora*, fiecare cu în ipostazele distincte ale variației sale de principiu;

- de remarcat că la fiecare indicator avem o variație pre-definită și că ea ar fi putut fi pre-codificată la toți indicatorii așa cum e pre-codificată la *oră* și la *agregări*. N-am făcut așa pentru a avea un control mai bun asupra acurateții înregistrărilor, în sensul că trebuind să scrie în cuvinte numele locației, magazinului etc., operatorii au mai puține ocazii de a consemna greșit respectivele variații;
- de remarcat totodată că putem face și măsurări observaționale slab-structurate sau ne-structurate. Acestea sînt ca întrebările de măsurare deschise din chestionare: adică operatorii au în fișă numele variabilei de măsurat, dar nu le-am dat decît unele dintre ipostazele ei sau nu le-am dat nici o ipostază din variația de principiu. Operatorii consemnează ca

atare comportamentele pe care le observă, iar noi vom face variația de principiu și vom număra frecvențele după aceea, pe baza grupării pe ipostaze distincte, prin analiză de conținut, a consemnărilor lor;

5.2.1.2.3.

În afară de variabila/ variabilele de măsurat, cu sau fără ipostazele variațiilor lor, pre-codificate sau de consemnat ca atare, fișa de observație trebuie să conțină toate rechizitele identitare ale unui document oficial, de la denumirea clară a instituției/ companiei care titularizează juridic cercetarea, până la numele, prenumele și semnătura operatorului de teren;

5.2.1.2.4.

E bine să nu uităm că, în afară de preocupările de conținut, în redactarea și configurarea fișelor noastre de observație, mai trebuie să ținem seama că aceste formulare:

- sînt esențiale pentru fidelitatea cercetărilor noastre observaționale. Fiind vorba despre instrumentele cu care operatorii lucrează în teren, orice ambiguitate și orice disconfort de utilizare sînt de natură să genereze erori;
- sînt purtătoare ale imaginii tale și ale imaginii companiei/ instituției care titularizează cercetarea. Deci trebuie să fie impecabile;

5.2.1.2.5.

Practic vorbind, fișa de observație este instrumentul cu care operatorul de teren realizează măsurarea variabilei de măsurat, adică identificarea și înregistrarea comportamentelor pe care i le-ai definit ca relevante, fiecare la categoria de observație corespunzătoare. Adică fișa de observație este un formular, pe care operatorul de teren

îl ține în brațe, obligatoriu pe un suport convenabil scrisului, se uită la unitățile de observație pe care i le-ai specificat, judecă și hotărăște la care categorie de observație din capul de tabel al fișei corespunde comportamentul pe care îl vede, pune cu pixul un bețișor, respectiv consemnează ca atare în căsuța de sub categoria de observație la care l-ai instruit că respectivul comportament corepunde;

- pe măsură ce sînt completate, fișele de observație sînt preluate de la operatori și apoi încărcate în baza de date a cercetării;

5.2.1.2.6.

În aceeași analogie cu ancheta, fișa de observație este în metoda observației ceea ce este chestionarul sau ghidul de interviu în metoda anchetei (iar dacă utilizăm chestionarele sau ghidurile de interviu numai pentru adresarea întrebărilor, nu și pentru consemnarea răspunsurilor, fișa de observație este echivalentul foii de răspuns). Cu următoarele diferențe:

- pentru cazul variabilelor măsurate pe definiții terminologice, fișa de observație este echivalentul fiecăreia dintre întrebările cu care, într-un chestionar sau într-un ghid de interviu, măsurăm astfel de variabile;
- pentru cazul variabilelor măsurate pe definiții operaționale, fișa de observație este echivalentul fiecăruia dintre pachetele de întrebări cu care, într-un chestionar sau într-un ghid de interviu, măsurăm setul de variabile indicator aferente conceptului operaționalizat cu care măsurăm variabila respectivă;

5.2.1.2.7.

Dacă la anchete avem problema cît de multe variabile este recomandabil să măsurăm cu un chestionar sau cu un ghid de interviu,

la observație avem problema cât de multe variabile este recomandabil să măsurăm cu una și aceeași cercetare observațională. Aceasta este o problemă pentru că logica randamentului de cunoaștere al cercetărilor ne împinge să măsurăm cât mai multe;

- în rezolvarea ei vom ține seamă că:
 - în una și aceeași fișă de observație putem pune mai multe variabile simple, mai multe variabile pe care am decis să le măsurăm pe definițiile lor terminologice sau toate variabilele indicator ale unei variabile măsurate pe o definiție operațională. Ne rezultă o fișă mai complexă, în genul celei din exemplificare; de băgat de seamă că, pentru a face față acestui gen de fișă, am pus în fiecare locație câte doi operatori simultan;
 - când, în aceeași cercetare, avem de măsurat mai multe variabile pe definiții operaționale, vom opta pentru soluția fiecare variabilă cu fișa ei. Vom avea un *set de fișe de observație*, pe care le administrează în teren unul și același operator sau una și aceeași echipă de operatori;
- în oricare dintre aceste situații, problema este una de fezabilitate din perspectiva operatorului. Adică nu-ți pune operatorii să facă mai mult decât sînt dispuși/ dispuse în mod real să facă; iar dacă ți-i pui, nu te mira de bazaconiile²⁶ pe care le vei obține ca date ale cercetării tale. Ca și la anchete, raportul dintre ce dorești tu și ce sînt dispuși/ dispuse să facă operatorii trebuie să-l calculezi la modul cel mai realist cu putință; cu amendamentul că acest raport este semnificativ mai aspru în cazul cercetărilor observaționale.

²⁶ Poate e folositor de remarcat că *bazaconie* vine în românește din vechea limbă slavă, unde *bez* însemna „fără”, iar *zakon* „lege”/ „regulă”. O *bazaconie* este deci o *fără-de-legel/ fără-de-regulă*.

6. Reguli, instrucțiuni și prudențe particulare. Tehnici și procedee observaționale *cherry picking*

- urmează propria mea listă *cherry picking* de tipuri de cercetare observațională; așa cum spuneam, le-am selectat pe cele care, din motive diferite, mi se pare că prezintă o importanță mai mare pentru practica profesională de sociolog. Singura diferență este că am încercat să o condiționez introducând și o organizare pe tehnici și procedee observaționale;

6.1. Observații structurate (engl. *structured observation*) versus observații (slab-, semi- sau) ne-structurate (engl. *unstructured observation*);

- varietățile de tehnici și procedee observaționale structurate/ ne-structurate pot fi generate de fiecare dintre următoarele criterii: gradul de prefixare a categoriilor de observație în care înregistrăm comportamentele care formează variația variabilei pe care o măsurăm, gradul de prefixare a unităților de observație, gradul de prefixare a locațiilor în care se face observația, gradul de prefixare a timpilor în care se face observația. Dar avem varietăți de tehnici și procedee observaționale structurate/ ne-structurate generate de combinații ale acestor criterii. Acesta este probabil sensul în care tradiția vorbește despre *observații controlate/ puternic controlate* contra *observații necontrolate/ slab controlate*: o observație este cu atât mai controlată cu cât prefixarea este realizată pentru mai multe dintre elementele acesteia (categorii, unități, locații, timp);
- ca reguli generale:
 - cu cât utilizăm versiuni mai slab-structurate, cu atât vom fi mai atenți/ atente la aplicarea exigențelor pe care le

- știm despre observație la nivelul metodei. Iar când utilizăm observația ne-structurată, rigoarea cu care aplicăm aceste exigențe va fi maximă;
- orice nestructurare în privința categoriilor de observație, inclusiv categoria „alte comportamente” de la observația semi-structurată, se rezolvă post-factum, adică după realizarea în teren a observațiilor, prin analiză de conținut;
 - pentru a nu complica în mod inutil lucrurile, în continuare voi lua ca situații de referință tehnicile și procedeele observaționale care rezultă dintr-un singur criteriu, și anume gradul de prefixare a categoriilor de observație; cu mențiunea că în această discuție presupunem toate celelalte criterii în poziția *structurat*;

6.1.1. Tehnica observațiilor structurate;

6.1.1.1.

În *tehnica observațiilor structurate*, lista categoriilor de observație o fixezi ca atare înainte de a intra în teren, o asumi ca finită și exhaustivă, iar categoriile de observație le asumi ca exhaustive, respectiv ca mutual exclusive;

- tehnica observației structurate este prototipul observației științifice; aceasta înseamnă că atunci când utilizăm observația structurată aplicăm tot ce știm despre observație la nivelul metodei;

6.1.1.2.

Riscul cu observația structurată este să constăți în teren că ai o anumită varietate de comportamente, relevantă pentru variabila de măsurat, dar care nu intră în niciuna dintre categoriile de observație prefixate. E bai mare: trebuie să refaci fișa de observație,

cu adăugarea unei categorii suplimentare pentru varietatea respectivă de comportament; și, desigur, să reiei cercetarea de teren de la început;

6.1.1.3.

Cînd nu ești sigur/ sigură de exhaustivitatea listei de categorii și de caracterul lor mutual exclusiv, nu utilizezi tehnica observației structurate, ci un procedeu din gama tehnicii semi-structurate;

6.1.2. Tehnica observațiilor semi-structurate;

6.1.2.1.

În *tehnica observațiilor semi-structurate*, la coada listei categoriilor de observație prefixate punem categoria „alte comportamente”. Cu instrucțiunea pentru operator *consemnează (în scris) în ce constă comportamentul respectiv*;

6.1.2.2.

Dacă la sfîrșitul fazei de teren constăți că numărul de înregistrări în categoria „alte comportamente” nu este semnificativ mai mic decît cel mai mic număr de înregistrări de la oricare dintre celelalte categorii, cele prefixate, e cam bai;

- dacă ai avut norocul de operatori buni, care au consemnat cum trebuie, poți (trebuie!) să faci analiză de conținut pe consemnările respective și să configurezi una sau mai multe categorii suplimentare, cu redistribuirea corespunzătoare a înregistrărilor de la categoria „alte comportamente”. Iar ca să ai noroc de operatori buni trebuie să ți-i instruiști bine, înainte de a intra în teren, iar pe parcursul fazei de teren să mai stai și tu de vorbă cu ei și, mai ales, să-i controlezi;

6.1.3. Tehnica observațiilor ne-structurate;

6.1.3.1.

În *tehnica observațiilor ne-structurate* nu avem niciun fel de listă de categorii de observație. Operatorii pe care îi trimiți în teren știu pe cine să observe, care comportament să-l observe, când, pe ce durate, unde etc. Ceea ce nu știu sînt variantele comportamentului de observat. Fișa de observație cu care îți trimiți operatorii în teren este o hîrtie albă pe care operatorii sînt instruiți să consemneze în cuvinte ipostazele în care se petrece comportamentul de observat. E cumva ca și cînd ar avea o fișă de observație cu o singură categorie, și anume „alte comportamente”;

6.1.3.2.

Finalizarea bazei de date a unei cercetări făcute prin observație ne-structurată și pregătirea ei pentru interpretare trec în mod obligatoriu prin analiza de conținut. Vei grupa tipologic consemnările realizate de operatorii de teren, configurînd astfel post-factum categoriile de observație, cu respectarea strictă a regulii exhaustivității și exclusivității. Vei distribui consemnările efectuate fiecare la categoria ei;

- validarea post-factum a categoriilor de observație prin consultarea subiecților observației. Întrebăm persoane tipice pentru universul cercetării despre reprezentativitatea, relevanța și sensul comportamentelor pe care le punem în setul categoriilor de observație; le cerem ajutorul pentru a identifica, preciza, rafina acest set. E o rețetă prin care ne controlăm și validăm competența culturală și e de utilizat mai ales atunci cînd avem îndoeli în legătură cu competența noastră în cultura/ culturile care formează universul unei anumite cercetări; și e bine să cam avem astfel de îndoeli. Evident, merge doar atunci cînd:

- i. ori avem posibilitatea unei cercetări participatorii; ii. ori, în condițiile unei cercetări acoperite, avem posibilitatea de a ne consulta în mod secret cu persoane tipice pentru universul cercetării, dar care nu intră în eșantionul cercetării;
- atenție, utilizarea a ceea ce numim (tehnici de) *observație nedistorsionată*, adică a înregistrării comportamentului de observat cu diverse echipamente (reportofon, aparat foto, cameră video), nu ne scutesc *per se* de grijile pe care trebuie să le avem în vedere când facem observații ne-structurate;

6.1.3.3.

Dacă ar fi să facem o analogie cu ancheta sociologică, observația ne-structurată este echivalentul măsurării cu întrebări deschise;

- o utilizezi numai atunci când:
 - nu știi sau nu ești sigur/ă care ar putea fi variantele de răspuns (în cazul observației, variantele comportamentului de observat);
 - ți-ai luat toate măsurile pentru a fi sigur/ă că operatorii de teren vor consemna cu atenție și fidelitate ceea ce au auzit și văzut de fapt;
- diferența e că la observația ne-structurată toată povestea este incomparabil mai exigentă deoarece posibilitățile operatorilor de teren de a consemna ce îi taie capul, fiecare după cum îl/ o taie capul și încă cu ocazia fiecăreia dintre inspecțiile observaționale sînt incomparabil mai vaste decît în cazul consemnării răspunsurilor subiecților;

6.1.3.4.

La observația ne-structurată nu se pune problema să ai noroc de operatori buni. Aici trebuie să ai operatori buni, și anume operatori special antrenați ca să consemneze cum trebuie;

- această instrucțiune este atât de tare încît literatura de specialitate face de obicei mențiunea că observațiile ne-structurate e bine să le faci chiar tu, autorul cercetării observaționale;

6.1.3.5.

La modul ideal, oricine are de observat comportamente umane ar trebui să se pună în poziția cuiva de pe altă planetă; deci a cuiva care nu înțelege nimic din ceea ce vede, aude etc., nici nu își propune să înțeleagă, singura sa treabă fiind să consemneze ceea ce a stabilit/ i s-a spus să consemneze. Problema e că atunci cînd sînt atenți la oameni, oamenii resimt nevoia irepresibilă de a atașa un sens comportamentului la care sînt atenți. Metafora de instruire pentru observatorul care face observații ne-structurate este distanța: să observi distant ca un extraterestru, care vede/ aude/ miorase/ etc., dar nu înțelege și nici nu vrea să înțeleagă ceea ce vede/ aude/ miorase/ etc.

- sînt cîteva griji pe care trebuie să le ai în mod special în vedere, indiferent pe cine trimiți în teren. Ele se concentrează în jurul problemei neutralității observatorului, denumită uneori și *paradoxul observatorului*;
- în general, paradoxul acesta constă în posibilitatea, constitutivă pentru orice situație de observare, ca observatorul să influențeze fără să vrea ceea ce are de observat, deci să consemneze fapte care nu s-ar fi petrecut sau s-ar fi petrecut altfel dacă el/ ea nu ar fi făcut-o pe observatorul; vorbim inclusiv despre „fapte de observație” care nu există decît în felul în care le decupează și înțelege observatorul. Cu cît situația de observare este mai puțin rigid prefixată, deci mai ne-structurată, cu atît paradoxul observatorului este mai amenințător. Ideea este să-l punem sub control, iar pentru asta avem procedee observaționale cum sînt cele de mai jos;

6.1.3.6. Procedee în tehnica observației ne-structurate;

6.1.3.6.1. Procedeele observației distanțate (engl. *distanced observation*);

- procedeul *observației distanțate* a fost pus la punct în etologia animală. De unde avem și indicația „obiectivitatea este intensificată prin observația distanțată”²⁷;
- reguli de bază;
 - observatorul nu se află în interacțiune cu subiecții;
 - *distanțat* nu trebuie însă luat numai în sens spațial, observatorul poate fi și foarte aproape, de exemplu „muscă pe perete”;
- ca sub-procedee, avem *observația distanțată „manuală”* și *observația distanțată nedistorsionată*, deci cu mijloace de înregistrare (*hidden camera*, camerele de supraveghere, camera cu teleobiectiv);

6.1.3.6.2. Procedeele observației încrucișate (engl. *cross observation*);

- constă în realizarea de către doi sau mai mulți observatori a acelorași observații, în același timp, cu aceeași fișă de observație și pe aceeași subiecți. Într-un fel, e ceva din gama triangulației ca metodă de asigurare a fidelității. A nu se confunda cu regula generală a controlabilității intersubiective, a cărei ignorare în cercetările efective este sport curent, justificat din start și la modul cel mai inatacabil de faptul că asigurarea repetabilității observațiilor sociologice în aceleași condiții poate fi oricând și de oricine contestat ca practică realistă;
- *observația încrucișată* este un procedeu de lucru, pentru utilizarea și, mai ales, neutilizarea căruia nu există justificări de principiu. Se pretează în special, eu aș zice că este

²⁷ EIBL-EIBESFELDT, Irenaeus., *Human Ethology*, Aldine de Gruyter Ed., New York, 1989, p. 107.

obligatoriu, în situațiile „artificiale”, de exemplu atunci cînd vrem să observăm ne-structurat comportamentele non-verbale ale: i. participanților la interviuri de grup sau la jocuri de *team-building*; ii. candidaților pe care îi punem la probe de selecție în care conduita non-verbală e relevantă, ca de pildă *assessment center*;

6.2. Observații participative *versus* observații non-participative;

- chestiunea cu această tipologie este că trebuie să o scoatem din brambureală și pudibonderie. Brambureala este sesizantă încă de la instabilitatea și varietatea denumirilor; avem, de exemplu, denumiri alternative de genul: „observații interne” și „observații externe”, „observații transparente” (engl. *overt*) și „observații acoperite” (engl. *covert*), „observații deschise” și „observații ascunse”;
- ca de obicei în astfel de situații, operează și aici tot felul de neglijențe, cea mai trivială fiind utilizarea aglutinată a mai multor criterii. În cazul nostru avem două criterii, de fapt două seturi de criterii, și anume:
- un set de criterii tehnice. Este vorba despre poziția relațională a observatorului în raport cu entitățile umane pe care le observă: i. ne putem face observațiile din exteriorul entităților pe care le observăm, fără să participăm în niciun fel la viața și activitățile lor, „ca o muscă pe perete”; ii. fiind noi înșine entități umane, ne putem face observațiile din interiorul entităților pe care le observăm, participînd într-un fel sau altul la viața și activitățile lor, dar fără să încălcăm regula de bază a observației, și anume non-reactivitatea;
- un set de criterii etice. Este vorba – îmi pare rău, dar trebuie să vorbim pe șleau – dacă: i. spionăm entitățile umane

pe care le observăm, cu sau fără legendare, dar ascunzînd intențiile noastre observaționale; ii. nu spionăm, intențiile noastre observaționale fiind transparente, perfect cunoscute, înțelese și acceptate de persoanele din care se compun entitățile umane pe care le observăm;

- ceea ce produce brambureala vine în ultimă instanță de la cuvîntul „participativ”. Întrebarea este de ce lăsăm cu atîta falsă nevinovăție acest cuvînt să sugereze un sens înalt etic, referitor la participarea subiecților, cînd noi știm foarte bine că de fapt el nu înseamnă decît spionare: nu subiecții „participă” la cercetarea mea, ci eu, observatorul particip la viața și activitățile lor, incognito și „mascat” (*legendat*, cum se spune în practica de ofițer acoperit), pentru a observa cît mai din apropiere, garanția autenticității, fără să-mi stric jucăria cu non-reactivitatea. Oricît ar fi de penibil, răspunsul la această întrebare este neechivoc următorul: utilizînd cuvîntul *participativ* îmbrobodim etica observațiilor noastre participative astfel încît să nu ne jeneze chiar așa de tare că ea nu e nimic altceva decît etica lui *să nu te lași prins cu mîța în sac*;
- e foarte clar că tehnicile observaționale generate după setul de criterii etice necesită și redactarea de instrucțiuni tehnice, după cum e foarte clar că tehnicile observaționale generate după setul de criterii tehnice necesită și redactarea de instrucțiuni etice. Dar ar trebui să ne fie la fel de clar că cele două seturi de criterii generează tehnici și procedee observaționale mutual distincte, fiecare cu instrucțiunile sale specifice, atît tehnice cît și etice. Deci că ni le însușim ca tehnici și procedee observaționale diferite și că le utilizăm

pentru situațiile de cercetare (scop, obiective, univers, resurse) la care se potrivește fiecare;

6.2.1. Tehnica observațiilor participative;

- vom renunța să ne menajăm pudorile etice: cîtă vreme nici măcar nu ne putem imagina observații participative transparente, observațiile noastre „participative” sînt mai mult sau mai puțin acoperite, epitetul *participativ* nefiind decît un abuz de exprimare, cînd nu e de-a dreptul trișerie. Observațiile noastre participative sînt o modalitate de spionaj și cu asta basta;

6.2.1.1. Observație participativă înseamnă:

- să fii acolo (în original, *being there*); să-ți bagi nasul (în original, *getting nosy*); să te uiți peste umărul celor pe care îi observi (în original, *looking over others' shoulders*)²⁸;
- să te amesteci printre oamenii pe care îi observi;
- legendă și legendare. Identitatea și activitățile tale ca observator trebuie să rămînă necunoscute subiecților. Este etica lui *să nu te lași prins/ă cu mîta în sac*, dar legendarea trebuie să o tratezi ca pe o problemă tehnică, și anume esențială: aici nu ai voie să greșești;

6.2.1.2.

Dincolo de regula de bun simț *ce ție nu-ți place, altuia nu-i face*, criteriul „participării” nu prea știe să definească și, cu atît mai puțin să rezolve dilemele etice ale observației participative. Iar această regulă nu prea rezistă la situațiile noastre profesionale, în care cererea

²⁸ WOLCOTT, Harry, F., *Fieldwork: The Basic Arts*; capitolul 27 în POLE, Christopher (editor), *FIELDWORK*, vol. II, SAGE Publications Ltd., Thousand Oaks, London, New Delhi, 2005, p. 102.

de cercetări observaționale este de predilecție pe observațiile participative, ba se întâmplă ca tu însuși/ însăși să faci câte o pasiune pentru așa ceva;

- ceea ce știm sînt regulile generale de gestiune etică a cercetărilor observaționale, și anume cele de mai jos;

6.2.1.2.1.

În fața oricărei cercetări în tehnica observației participative vei avea un moment clar de meditație și cîntărire etică. Cîntărești de pildă dacă situația și relația ta cu subiecții îți permit să faci *debriefing*;

- *debriefing*-ul – recomandabil pentru orice observație participativă la care face sens – este conversația într-o singură priză, în care stai de vorbă cu persoanele care au traversat experiența stresantă în care le-ai pus, informîndu-le cu claritate despre ce s-a petrecut de fapt și lăsîndu-le să vorbească cît mai mult despre ce s-a întîmplat, ce au crezut, ce au simțit. Idealul este să le faci nu numai să înțeleagă, ci și să rîdă (rîsul fiind semnul cel mai sigur al acceptării). Scopul *debriefing*-ului este să aduci persoanele cu pricina în starea sau cît mai aproape de starea, psihologică inclusiv, în care se găseau înainte de situația în care le-ai pus. Din păcate soluția *debriefing*-ului nu se potrivește cu orice observație participativă, nici măcar cu orice observație participativă ca *insider* natural. Oricum, *debriefing*-ul se cîntărește și, dacă e cazul, se concepe înainte de a intra în teren.

6.2.1.2.2.

Criteriul care distinge observațiile participative de cele non-participative este probabil cel mai vechi dintre criteriile cu care încercăm să definim o identitate parohială a metodei observației în

sociologie²⁹. După acest criteriu de veche tradiție, cele patru roluri ale sociologului, sînt definite astfel³⁰:

- sociologul ca participant complet (engl. *complet participant*)
- sociologul ca participant observator (engl. *participant - as - observer*)
- sociologul ca observator participant (engl. *observer - as - participant*)
- sociologul ca observator complet (engl. *complet observer*); idealul „muscă pe perete”, n.m., Gh. O.
- mi-ar plăcea să nu ne lăsăm în seama degradării la care noi, sociologii de după 1960, am supus această creație a bunicilor noștri. Pe cînd ei puneau problema acestor roluri în termeni teoretici, și sofisticați și consistenți (*rol-și-sine, rol asumat* etc.), noi o reducem la șurubăreli, expediind-o sub două-trei truisme, și a-teoretice și inutil-evidente, în genul „ai grijă să nu devii din observator ne-participant participant ne-observator”. Avînd și speranța că astfel putem obține o mai bună repunere în plan etic a observației participative, militez pentru recalibrarea ei teoretică. Pentru aceasta, n-ar fi deloc rău să reînvățăm tradiția și să-i recuplăm învățăturile la practicile noastre profesionale. Putem apela însă și la teorii sociologice actuale, „citind” de pildă rolurile de observator în termenii analizei tranzacționale sau ai dramaturgiei goffmaniene;

6.2.1.3. Recomandări pentru stilurile observatorului;

... the observer must be able to function at different points along the continuum between participation and observation. The styles recommended for this purpose are:

²⁹ Vezi GOLD, Raymond, L., *Roles in Sociological Field Observations*, comunicare susținută în 1956 la reuniunea anuală a „Southern Sociological Society”, de la Atlanta. Text publicat în „Social Forces”, 1958, p. 217-223.

³⁰ Idem.

- the quiet participant in energetic groups;
- the interested observer in quiet activities; and
- the respectfully distant observer of conversations.”³¹

6.2.1.4.

Un tip special de observație participativă este cel realizat din situația de *insider* natural, deci când îi observi pe ai tăi, când observi comunitatea/ comunitățile din care faci parte în mod natural;

- observația participativă ca *insider* natural are toate aplicațiile care ne pot trece prin minte; este însă de predilecție avantajoasă atunci când, avînd de ales între anchetă și observație, vrem să evităm tensiunile pe care le generează situațiile interogative specifice anchetei (interviurile non-directive, dar mai ales întrebările directe);
- cele mai incitante – *a form of passionate sociology*, cum bine zice un coleg de-al nostru american³² – sînt observațiile ca *insider* pe care le faci pe ai tăi și pentru tine, cu diverse scopuri, de pildă metodologice, dar și fără alte scopuri decît propria ta juisanță și dezvoltare intelectuală. Cel mai fain exemplu pe care îl cunosc este de acum legendara observație participativă făcută de Alexandru Bălășescu și Bogdan Voicu pe cînd erau studenți la sociologie. Sîntem undeva prin 1994; după ce Alex s-a dat suspect de SIDA – cu schimbări de vestimentație și de freză, cu retractilitățile, tristețile

³¹ KEMP, Elisabeth, *Observing Practice as Participant Observation – Linking Theory to Practice*, în „Social work education”, vol. 20, no. 5, 2001.

³² Într-o cercetare în tehnica observației participative avînd ca obiect persoanele lăudăroase. Vezi CALVEY, David, *Getting on the Door and Staying There. A Covert Participant Observational Study of Bouncers*; cap. 3 în LEE-TREWEEK, Geraldine, LINKOGLE, Stephanie (eds.), *Danger in the field: risk and ethics in social research*, Routledge Publ. House, London, New York, 2000, p. 43-60.

și rezerva unei persoane care a aflat despre sine o astfel de grozăvie –, împreună cu Bogdan și-au observat colegii de grupă pe obiectivul de cercetare *ce reacții au studenții când află că unul dintre ei e (suspect de a fi) bolnav de SIDA*³³;

- când acest lucru este posibil, problema etică a cercetărilor făcute ca *insider* natural se pune în termeni de *debriefing*. Prezintăndu-și cercetarea la sesiunea științifică studențească din anul respectiv, Alex și Bogdan au avut un *debriefing* atît de reușit încît rîsetele subiecților, colegii lor, se mai aud și azi;
- sub aspect tehnic, observația ca *insider* natural ridică aceleași probleme ca orice observație participativă, cu diferența că aici ele sînt semnificativ mai exigente;

6.3. Observații acoperite sau ascunse (engl. *covert*) versus observații transparente sau deschise (engl. *overt*);

- criteriul care distinge *observațiile acoperite* de *observațiile transparente* este gradul în care observatorul și situația de cercetare observațională sînt notificate ca atare subiecților. Putem asuma acest criteriu ca fiind un criteriu tehnic, situație în care el se prezintă ca variabilă continuă, observațiile putînd fi realizate în variate grade de acoperire/transparentă;
- taxonomic vorbind, ar trebui să distingem între:
 - *observațiile acoperite*; subiecții nu știu nimic despre cercetarea observațională al cărei obiect sînt, evident nu

³³ Vezi BĂLĂȘESCU, Alexandru, VOICU, Bogdan, *SIDA – un stigmat?*, în „Anuarul Observatorului Social”, vol. 1.2., ediția a II-a, București, 1995, p. 29-35.

știu nici măcar că sînt observați. Ar trebui să avem un set de tehnici și procedee cu care putem realiza acest tip de cercetare observațională, fiecare cu setul său de reguli, instrucțiuni și prudențe;

- *observațiile semi-acoperite*; subiecții știu că sînt obiectul unei cercetări observaționale, dar numai în sensul de *informed consent*, adică faptul că fac obiectul unei cercetări observaționale le este notificat și ei/ ele l-au acceptat ca atare. Ar trebui să avem un set de tehnici și procedee cu care putem realiza cercetările observaționale semi-acoperite, fiecare cu setul său de reguli, instrucțiuni și prudențe;
- *observațiile transparente*; sînt transparente (engl. *overt*) observațiile despre care subiecții lor au o cunoaștere/ acceptare mult peste *informed consent*, și anume o cunoaștere echivalentă cu cea a titularului cercetării (s-ar mai putea adăuga că subiecții lor au o cunoaștere echivalentă cu cea a titularului cercetării în cel mai deplin sens etnometodologic). Ar trebui să avem un set de tehnici și procedee cu care putem realiza cercetările observaționale *overt*, fiecare cu setul său de reguli, instrucțiuni și prudențe;
- dacă distingem criteriile pe care tradiția W. Foote White le aglutinează și le operăm cu un pic de acuratețe, tipologia *cercetări observaționale participative versus cercetări observaționale non-participative* din această tradiție devine următoarea:

cercetări observaționale	acoperite	semi-acoperite	transparente
participative			
non-participative			

- în tehnica creativă a *matricilor de descoperire*, ceea ce se înțelege din această tipologie este că varietatea (după cele două criterii clarificate a) modalităților în care ne putem face cercetările observaționale este semnificativ mai mare decît ne spune tradiția. Din ea decurg soluții mai bune pentru organizarea experienței de cercetare observațională acumulată; totodată, în tehnica matricilor de descoperire, ea face vizibile cîmpurile metodologice vide sau quasi-vide ca practică de cercetare, în care avem deci de inventat procedee de cercetare observațională noi;
- din evidențierea faptului că există o întreagă varietate de cercetări acoperite care nu sînt și cercetări participative decurge că ceea ce învățăm la *tehnici observaționale acoperite* se aplică *tale-quale* și la *tehnica observației participative*;
- prin clarificarea ideii de „acoperit”, decopertăm o întreagă problematică etică a cercetărilor noastre observaționale, problematică pe care ideea actuală de „participativ” o maschează în cea mai mare măsură;

6.3.1. Tehnica observațiilor acoperite (engl. *covert*);

- *observațiile acoperite* garantează cel mai bine fidelitatea, deoarece nu pun probleme de asigurare a autenticității comportamentelor observate și de conservare a caracterului nonreactiv al inspecțiilor observaționale, fundamental pentru fidelitatea oricărei observații;

6.3.1.1.

Pentru oricare dintre *procedeele observaționale acoperite non-participative*, asigurarea fidelității constă în transportarea, clară și fără reticențe, a regulilor, instrucțiunilor și prudențelor metodei observației din științele naturii în sociologie;

- dar,
- e obligatoriu ca responsabilul de cercetarea respectivă să ia toate măsurile pentru protejarea drepturilor civile ale subiecților;
- pentru protejarea lor psihologică, e recomandabil ca subiecții să nu afle niciodată că au fost observați;

6.3.1.2.

Pentru *procedeele observaționale acoperite participative*, asigurăm obiectivitatea aplicând regulile, instrucțiunile și prudențele de la *observațiile participative*;

- dar, suplimentar față de versiunile non-participative, avem de rezolvat o problemă specială, adeseori ignorată: trebuie să luăm în calcul efectele morale dăunătoare pe care situația de acoperire în care îi punem le poate avea asupra operatorilor de teren. Trebuie să luăm măsuri pentru protejarea lor psihologică. Trebuie să ne punem de asemenea problema protecției fizice a operatorilor acoperiți și să o soluționăm. Evident, toate în mod prealabil;

6.3.2. Tehnica observațiilor semi-acoperite (engl. *half-covert*);

- în *tehnica observațiilor semi-acoperite*, procedeele non-participative sînt cumva mai la îndemînă decît în tehnica observațiilor acoperite. Pentru versiunile participative se aplică ceea ce știm de la observațiile participative acoperite;

6.3.2.1.

Atenție, observațiile semi-acoperite nu pot fi realizate decît prin *informed consent*, adică trebuie să obținem consimțămîntul subiecților pentru a se lăsa observați. Pentru aceasta avem de parcurs un proces de negociere, despre care practica ne arată că obținem acest

consimțămînt mizînd în primul rînd pe credibilitatea autorului cercetării și pe încrederea subiecților în el/ ea și în instanțele pe care le reprezintă, și secundar pe informarea clară și onestă a subiecților cu privire la cercetare;

- informarea, fie și semi, a subiecților ridică problema autenticității comportamentului și a conservării caracterului nonreactiv. Dacă pentru tehnicile acoperite participative conservarea caracterului nonreactiv, deci a autenticității comportamentelor observate, mi se pare destul de complicată, pentru observațiile semi-acoperite, participative ca și non-participative, îmi pare foarte complicată. Ce garanții pot avea că, după ce au fost informați că vor fi observați, subiecții se vor comporta în continuare ca și cînd nu ar fi fost informați că vor fi observați? Dacă nu se înțelege ce vreau să spun, faceți-i cuiva o poză și spuneți-i că, pentru a ieși bine, trebuie să-și ia un aer cît mai natural; dacă nu îi veți da indicații de regizor profesionist, fotografiile vor ieși enervant de ne-natural;
- pentru gestiunea problemei autenticității comportamentului avem nevoie de procedee speciale, la a căror dezvoltare sociologia a avut o contribuție perfect neglijabilă. Le vom găsi în alte domenii, de pildă în pragmatica realizării filmelor și a emisiunilor de televiziune. Cum îi facem pe copii, de exemplu, să se comporte în fața camerei de luat vederi ca și cînd ea (plus operatorul, sunetistul etc.) nu ar fi acolo. Simplu, începem cu cîteva ore înainte de înregistrare/transmisie, aducîndu-i în studio și lăsîndu-i să se zbungue sau amplasînd camera în mediul din care se face transmisia/ înregistrarea (e.g. sala lor de grădiniță); stăm așa pînă cînd „obectul” și operațiile de filmare nu mai prezintă nici o

curiozitate pentru „subiecți”. La adulți pare să fie un pic mai simplu, experiența de moderator de focus-grup ne arată că subiecții uită foarte repede de prezența mijloacelor de înregistrare (cu condiția ca operatorul camerei/ camerelor să nu facă gesturi care să-l scoată în evidență). Evident, lucrurile devin cu atât mai complicate cu cât este mai vizibil și mai intruziv dispozitivul de înregistrare. Dar cele mai utile procedee le vom găsi în etologia umană³⁴. Spre exemplu, etologii au constatat că oamenii își pot modifica expresia facială, voluntar ca și involuntar, numai când sînt văzuți din față, nu și când îi vedem din profil. În consecință, atunci când studiază comportamente legate de mimică (de exemplu, mimica flirtului ca ritual de curtare), etologii pun o cameră care „înregistrează” din față și la care subiectele (i.e. doamnele/ domnișoarele studiate) sînt atente, dar camera care înregistrează de fapt o amplasează în lateral, perpendicular pe profilul acestora;

³⁴ Etologia este o ramură a biologiei, inventată pe la mijlocul anilor 1930 de Konrad Lorenz (1903 – 1989), ca știință a comportamentelor (înnăscute ale) animalelor. Pentru un prim contact cu acest important autor, vezi LORENZ, Konrad, *Cele opt opt păcate capitale ale omenirii civilizate*, Editura Humanitas, București, 1996; dar și „discuția la gura sobei” pe care Lorenz a avut-o în 1983 cu Karl Popper pe tema „ce știm despre viitor” (POPPER, Karl, R., LORENZ, Konrad, *Viitorul este deschis*, Editura Trei, București, 1997). Discipolii lui Lorenz, în special Irenaeus Eibl-Eibesfeldt, au extins etologia la specia umană, inventînd *etologia umană* – știința comportamentelor înnăscute ale speciei noastre. Deși este foarte criticabilă și criticată din perspectivă teoretică și paradigmatică, materialul empiric observațional adunat de etologia umană este absolut impozant. Pentru critica extinderii de la animale la oameni vezi FROMM, Erich, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Henry Holt and Co. Inc., New York, 1973. Cartea lui Fromm merită văzută și pentru a învăța de la un maestru cum se desființează punctele de vedere cu care nu ești de acord și cum se argumentează propriile puncte de vedere.

6.3.2.2.

Despre dezvoltarea taxonomică a observației semi-acoperite nu sînt prea multe de spus deoarece, simplu vorbind, nu prea avem cine știe ce varietate de astfel de procedee;

- dar, din ce am putut constata, în afară de ceea ce au inventat celelalte științe social-umane, putem dispune și de oareșce aplicații ancestrale în tehnica observației semi-acoperite, care se fac de cînd e lumea, dar de care am devenit conștienți abia odată cu inventarea științelor manageriale;
- este vorba despre ceea ce le face orice șef subalternilor săi, un sport observațional cotidian, ca să zic așa, cunoscut și acceptat ca atare de subalterni. Pe baza observațiilor pe care le fac asupra noastră, iar noi știm că le fac, șefii noștri ne evaluează și iau decizii importante, atît pentru noi și ei, cît și pentru organizația în care funcționăm. În mod obișnuit aceste observații sînt plasabile în gama estimărilor, dar, de vreo nouă decenii, există dezvoltări procedurale bine construite ca instrumente de măsură. Aș adăuga ca varietate de observație semi-acoperită ceva ce aș numi „observație participativă de casă”, adică observația făcută în organizația în care lucrezi și în beneficiul ei, cu informarea și acceptul tuturor celor implicați;

6.3.2.3. Atenție la „poză”

Evoc o faimoasă evocare în acest sens, și anume a unei fotografii în care se vede un antropolog britanic, sîntem în India colonială de prin anii 1930, cum interviuează un număr de aborigeni așezați în jurul lui: el stă pe un scaun, se uită de sus în jos, pune întrebări, are carnet și creion, notează, este ordonat, activ, deci muncește; ei/ele stau pe jos, ne-ordonat, șed pur și simplu la palavre, sînt pasivi, deci nu muncesc, uitîndu-se de jos în sus la, nu-i așa, stăpînul alb;

- pornind de la această evocare, putem băga de seamă că atunci când proiectăm o cercetare observațională semi-acoperită, o facem în baza unor resorturi mult mai multe și mult mai adânci decît cunoștințele și abilitățile noastre teoretice și metodologice. Asta se întîmplă de fiecare dată, pentru orice cercetare, la cercetările observaționale fiind doar un pic mai evident. Intervin valorile noastre, cum să le zic, paradigmatiche, cele care ne programează conduita fără să fim conștienți/conștiente de asta, și care sînt inclusiv cele politice, în orice caz de cu totul altă natură decît cele științifice. Încercați să concepeți o cercetare observațională semi-acoperită, cu un anumit obiectiv de cercetare, pentru o comunitate de romi; după ce ați terminat, încercați să concepeți aceeași cercetare pentru o comunitate de români. Sînt diferențe? Evident că sînt, iar instrucțiunea „atenție la poză” se referă exact la asta;
- „atenție la poză” înseamnă să gîndesc deasupra mea și a cercetării mele, cine sînt eu și cine sînt subiecții mei, ce este cercetarea mea ca situație socială, culturală, politică etc. Avem o întreagă varietate de teorii sociologice în care putem realiza această gîndire de deasupra, începînd, de exemplu, cu încadrarea observației în una dintre teoriile despre interacțiunea socială;

6.3.3. Tehnica observațiilor transparente (engl. *overt*);

- așa cum am văzut, *observațiile transparente* pot fi definite suficient de distinct. Ca practică profesională însă, nu se cunosc aplicații în această gamă a metodei observației, deci nu avem nici procedee observaționale *overt*, și nici seturi de reguli, instrucțiuni și prudențe de utilizare; fac cumva excepție *observațiile clinice*, dar acesta este un domeniu în care noi, sociologii, nu prea ne-am exersat;

6.3.3.1.

Problematica observațiilor transparente este una recentă, care vine pe valul stilului intelectual al post-modernității, și nu ca dezvoltare în metodologia sociologică;

- într-o astfel de perspectivă, tipic postmodernă, care scoate în față problemele de etică (a cercetării), susținerea cea mai tare și mai provocatoare este că observația (și, în general, cercetarea) acoperită nu este niciun fel de *trebuie*, ci este doar un expedient pragmatic. Adică o soluție pe care o găsim de fiecare dată, dar nu pentru că altceva nu ar fi posibil și nici pentru că nu ne-ar duce mintea la altceva, ci pentru că, înliniștiți la umbra unei etici elastice, pur și simplu ne aranjează să nu ne ducă mintea la mai mult. Iată notificarea, probabil prima, în acest sens:

„Covert research is a pragmatic expedient, ideally non-reactive and giving acces to secret transactions: but is also justifiable in view of the right of subjects to be free from disturbance and inhibition. (...) covert methods are in certain cases favourable to and in the interests of subjects but potentially detrimental to the personality of the filedworkers, in whom certain traits may persist even after he has left the field.”³⁵

- de la notificarea de mai sus, perfect pertinentă dacă e să stăm strîmb și să judecăm drept, au trecut mai bine de treizeci de ani; sînt deci trei decenii de cînd deciziile metodologice pe care le luăm în cercetările noastre observaționale stagnează în expediente pragmatice;

³⁵ HOMAN, Roger, *The Ethics of Covert Methods*, in „The British Journal of Sociology”, vol. 31, nr. 1, march, 1980, subl. m.

- explicația cea mai plauzibilă a acestei stagnări este obturarea problematicei cu pricina sub segregarea „cercetări calitative *versus* cercetări cantitative”, mai exact faptul că ea a căzut între cele două tabere. „Cantitativiștii” și-au refuzat-o pentru că iese în mod evident din perimetrul gestionabil al exigențelor metodei observației ca metodă științifică, așa cum se vede aceasta în științele naturii, unica lor sursă de repere metodologice. „Calitativiștii” nu iubesc observația în general, pentru că „le dă cu rest”, cum se zice, ea necomparându-se cu confortul de recoltare în teren și cu permisivitatea interpretativă a *narativelor* și a celorlalte dintre metodele lor predilecte; este foarte ilustrativ în acest sens că din cele 41 de capitole ale unuia dintre cele mai receventate manuale de „metode calitative”³⁶, observației îi este alocat unul (la pagini situația este 30 din 1.065), capitol în care se vorbește despre orice în afară despre cum se fac ceea ce ar trebui să fie, dacă tot scriem manuale de „metode calitative”, „observații calitative”;

6.3.3.2.

În opinia mea, povestea cu observațiile transparente este povestea centrală despre viitorul metodei observației în cercetările sociologice;

- este foarte probabil că mă înșel grav când iau criteriul cu care definim observațiile *covert/ overt* ca variabilă continuă. Deși sub aspect tehnic pare ceva cât se poate de OK să fixez drept continuă succesiunea de la observațiile semi-acoperite la cele transparente, sub aspect etic avem o ruptură undeva între ele, ba chiar între cele acoperite și cele semi-acoperite.

³⁶ DENZIN, Norman K., LINCOLN, Yvonna, S. (eds.), *Handbook of Qualitative Research*, second edition, Sage Publ. Inc., Thousand Oaks, London, New Delhi, 2000.

În sensul că atunci cînd facem o cercetare observațională semi-acoperită nu facem o cercetare observațională acoperită despre care „îi informăm un picuț” pe subiecți; cînd îi informăm, fie și foarte un picuț pe subiecți, exigențele de non-reactivitate și de autenticitate intră brusc și complet sub semnul întrebării;

- este foarte anticipabil ca observațiile transparente să impună semnificativ mai mult decît oareșce optimizări incrementative, de altfel imposibile în această logică, ale metodei observației în sociologie; și anume să remodeleze de la bază ideea de non-reactivitate, cu consecințe tehnico-metodologice de proporții revoluționare³⁷;
- „calitativiștii”, deși nu sînt interesați de perfecționarea tehnicilor observaționale, furnizează avantajul de a ne forța să ieșim din șurubăreli prin (re)fundarea meta-teoretică a observației. De exemplu, în termeni de interacțiune (mai exact de *context interacțional*), termeni în care refundarea este guvernată de următoarele principii:

The conscious adoption of a situational identity. The basis of social interaction is the decision (which may be spontaneous or part of a careful plan) to take part in a social setting rather than react passively to a position assigned by others. (...)

The perception of power. In most social interactions, people assess behavior not in terms of its conformity to the

³⁷ Mărturisesc că nu sînt foarte convins că lucrurile se vor petrece astfel, dar asta pentru motive perfect exterioare problemei. Aș cum putem constata, corpul profesional al sociologilor devine preponderent feminin și, în același timp, evident *middle-class*, adică mică burghezie. Comunistul care sînt pur și simplu nu-și poate imagina o revoluție – nici măcar o una de catifea, nici măcar într-o chestie minusculă – purtată de o categorie socio-profesională burtă-verde, și încă la modul feminin.

social or cultural norms in the abstract, but in regard to its consistency, which is a perceived pattern that somehow makes sense to others in a given social situation. (...)

Negotiating a situational identity. Interaction is always a tentative process that involves the continuous testing by all participants of the conceptions they have of the roles of others. (...)

Criteria of validation. Participants validate the cues generated by others in the setting by internal and/ or external criteria.(...)

Contextual meaning. People come in interactions by assuming situational identities that enhance their own self-conceptions or serve their own needs, which may be context specific rather than socially or culturally normative.³⁸

- sub condiția refundării meta-teoretice și a somației lui Roger Homan, perfecționarea tehnicilor de observație pe curentul principal al observațiilor *overt* ar trebui să constituie o provocare euristică pentru fiecare dintre noi;

6.4. Observații exhaustive *versus* observații eșantionate;

- chestiunea generală cu acest tip de clasificare este că, în practică, se întâmplă destul de des să facem cercetări observaționale eșantionate de fapt, dar fără conștiința faptului că sînt eșantionate și nu exhaustive. Facem asta cu atîta naturalețe încît nici nu ne mai dăm seama că ele sînt făcute

³⁸ ANGROSINO, Michael, V., KIMBERLY, Mays de Perez, A., *Rethinking Observation: From Method to Context*; cap. 25 în DENZIN, Norman K., LINCOLN, Yvonna, S. (eds.), op. cit., p. 678-689, passim.

„pe bucăți”, deci pe eșantioane din ceea avem de observat, deci că situația necesită aplicarea explicită și distinctă a unui număr de reguli specifice și că această aplicare/ ne-aplicare este decisivă pentru calitatea/ lipsa de calitate a cercetărilor respective;

- regula care decurge imediat, de fapt o prudență, este ca, imediat ce am luat decizia de a utiliza metoda observației, să judecăm cu atenție dacă ceea ce ne trebuie este o cercetare exhaustivă sau una selectivă;
- atenție, e un pic mai complicat decât la anchetele (sociologice) cu chestionar, unde decizia este, de pildă, dacă, pentru a afla intențiile de vot pe care le au astăzi cetățenii cu drept de vot din municipiul Brașov, trebuie să-mi fac cercetarea întrebându-i pe toți respectivii cetățeni sau îmi ajunge să-i întreb doar pe unii dintre ei/ ele (rulind o procedură omologată de eșantionare);
- regula de primă instanță este să judecăm dacă ceea ce ne trebuie este o cercetare observațională exhaustivă sau selectivă și să introducem această judecată ca pe un moment distinct al deciziei metodologice;

6.4.1. Cercetările observaționale exhaustive;

- cercetările exhaustive, mai ales cele observaționale, sînt excepțional de rare în practica profesională. Atît de rare încît literatura de specialitate le trece cu vederea, iar magazia noastră centrală de scule nu conține cine-știe-ce (pînă acum eu n-am găsit nimic) la rubrica reguli, instrucțiuni și prudențe de avut în vedere cînd facem cercetări observaționale exhaustive;

- asta înseamnă că dacă vom ajunge vreodată în situația de a face o cercetare observațională exhaustivă, ne vom inventa noi înșine reguli, instrucțiuni și prudențe;

6.4.2. Cercetările observaționale eșantionate;

- ori de câte ori constatăm că ceea ce avem de făcut este o cercetare observațională eșantionată, va trebui să identificăm și să marcăm în mod neechivoc toate criteriile după care eșantionăm de fapt;
- regulile, instrucțiunile și prudențele de bază pentru cercetările observaționale eșantionate sînt aceleași cu cele pe care trebuie să le știm și să le aplicăm pentru orice cercetare (sociologică) eșantionată. Adică dispersie, scheme (proceduri) de eșantionare, reprezentativitate, nivel de încredere, marjă de eroare. Regulile specifice de eșantionare le vom găsi alocate la fiecare dintre procedeele observației eșantionate;

6.4.2.1.

Cercetările observaționale ne-exhaustive pot fi realizate operînd după mai multe criterii de eșantionare, cel mai frecvent intervenind cele de mai jos;

6.4.2.1.1. Eșantionare de unități de observație;

- e simplu, ca la anchete: decid dacă trebuie să-mi fac cercetarea pe întregul univers al cercetării (adică pe toate persoanele, familiile, echipele, organizațiile, publicurile la care se referă cercetarea) sau îmi ajunge să o fac pe un eșantion reprezentativ din universul cercetării (adică pe o selecție de unități de observație);

6.4.2.1.2. eşantionare de locații;

- începe să nu mai fie chiar simplu: unitățile de observație pe care le am de observat se pot afla într-o întreagă varietate de locuri, vezi ca exemplificarea cercetarea S. Decizia este dacă îmi fac cercetarea în toate locațiile sau numai într-o selecție de locații;
- cumva în legătură cu locațiile se întâmplă să trebuiască să decidem eşantionări și după alte criterii, cum ar fi de pildă *condițiile meteorologice*;

6.4.2.1.3. eşantionare de timp;

- aici nu mai e chiar simplu. Pe de o parte, am situații în care trebuie să mă gândesc dacă trebuie să observ în mod continuu, fără întrerupere, comportamentul pe care îl am de observat sau dacă îmi ajunge să-l observ din când în când, eventual prin inspecții observaționale foarte scurte, „dintr-o ochire”. Pe de altă parte, am de decis și în alte probleme exhaustiv sau eşantionat dacă mă aștept la variații sezoniere ale comportamentului de observat, de pildă pe zilele săptămânii, pe luni sau pe anotimpuri. Mai avem și o pe de a treia parte, o pe de a patra etc., deoarece criteriul timpului conține un potențial foarte variat, generînd un mare număr de posibilități și obligații de eşantionare; de pildă, putem realiza nu numai observații continue și discontinue, ci și observații quasi-continue;

6.4.2.2. Procedul observației instantanee (engl. *instantaneous observation*);

- o a doua chestiune cu tipologia *exhaustiv versus eşantionat* este că, date fiind frecvența și diversitatea situațiilor în care utilizăm observațiile eşantionate, practica profesională, a

noastră și mai ales a altor „socio-umani”, a dezvoltat un întreg conveier de procedee de observație eșantionată. Cele mai interesante sub aspect comercial, deci ca utilizare în prestații profesionale, sînt cele referitoare la criteriul timp, în funcție de care avem, de exemplu, *observații instantanee*, *observații pe intervale de timp parțiale*, *observații pe intervale de timp integrale (complete)*;

- dintre acestea, se detașează ca practicalitate procedeul observației instantanee;

6.4.2.2.1.

Profesorul Septimiu Chelcea, importatorul observației instantanee în vorbirile și practica sociologică de la noi, spune despre ea următoarele:

Observația instantanee prezintă avantajul de a fi relativ comodă, putîndu-se aplica fără perturbarea comportamentului celor studiați. Există posibilitatea aplicării acestei metode fără ca persoanele studiate să fie avertizate; procedeul implică anumite riscuri: observatorul, odată deconspirat, pierde total încrederea celor în mijlocul cărora efectuează studiul. Marele avantaj pe care îl conferă aplicarea acestei metode constă în posibilitatea ce se crează de a studia alternativ mai multe activități într-o perioadă de timp scurtă. Prin intermediul observației instantanee se poate stabili, cu un grad convenabil de precizie (de exemplu, în studiul muncii), lista operațiilor ce se efectuează, ponderea fiecărei operații (ca timp, în procente) și se poate compara ceea ce se face efectiv cu ceea ce este prevăzut a se face. Observația instantanee este recomandabilă să se aplica numai în studiul unor activități variate. Aplicarea practică a metodei trebuie să țină seama de gradul de precizie pe care dorim să-l aibă

rezultatele. Prin convenție, se consideră că un grad de precizie de 0,05% este convenabil.³⁹

- ideea este cum să-ți faci observațiile fără ca subiecții să sesizeze căi îi observi și, din această cauză, să-și modifice comportamentele de la cum fac de obicei la cum știu că ar trebui să facă. În acest sens, denumirea de „ochiul maestrului”, care îi divulgă și originea, spune cam totul despre ea: dacă maestrul ar căsca ochii la ei în inspecții observaționale mai lungi, e evident că muncitorii pe care îi are în subordine s-ar prinde că sînt observați și, în consecință, și-ar schimba comportamentele de muncă exact pînă la poziția „cum ar trebui”. Pentru că maestrul e băiat deștept, a inventat soluția inspecțiilor observaționale „dintr-o ochire”, pe care le face din situații temporale și spațiale „în trecere”, situații în care dacă muncitorii respectivi îl văd nu-și fac nicio problemă ce caută atunci și acolo, deci nu-și mai schimbă comportamentul sau, trecerea fiind atît de scurtă, nici nu apucă să și-l schimbe. La fiecare dintre aceste treceri maestrul face un fel de fotografie mentală instantanee a ceea ce a văzut că face, exact în acel moment, fiecare; înseriind aceste instantanee făcute de-a lungul timpului, maestrul nostru își face o idee destul de precisă despre cît de serios muncește fiecare dintre oamenii săi;

³⁹ CHELCEA, Septimiu, *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*, ed. cit., p. 418. Nu mă pot abține să nu remarc că pînă și severul și dragul meu profesor, o somitate în metodologia de cercetare, zice la una și aceeași chestie, într-un text de paispe rînduri, și *metodă* (de trei ori) și *procedeu* (e drept, numai o dată); asta pentru a vedea cît de realiste pot fi speranțele de a impune o taxonomie cît de cît stabilă și unanimă, de pildă în versiunea *metodă – tehnici – procedee*.

6.4.2.2.2.

În variantă procedurală, observația instantanee se face după cum urmează:

- ne stabilim din timp subiecții, adică persoanele pe care le vom observa. În mod normal și curent, este vorba despre un eșantion de persoane;
- pentru fiecare subiect ne pregătim câte o fișă de observație. Aceasta are la categorii, deci pe linii (sau pe coloane), comportamentele care ne interesează; iar pe coloane (sau pe linii) ora și minutul la care facem fiecare dintre inspecțiile observaționale instantanee;
- ne stabilim numărul de „înțepături în cozonac”, adică numărul de inspecții observaționale instantanee pe care le avem de făcut pentru a satisface gradul de precizie al cercetării. Gradul de precizie înseamnă nivelul de încredere și marja de eroare, care se stabilesc dinainte, în funcție de ce vrea clientul cercetării respective; pe baza lor, calculăm numărul de inspecții observaționale⁴⁰;
- stabilim procedura de eșantionare, i.e. cum dispunem în timp – pe zile, pe ore etc. – numărul total de inspecții observaționale instantanee astfel încât să asigurăm reprezentativitatea eșantionului de „înțepături”;
- inventăm locurile din care facem „înțepăturile” fără să fim văzuți/ văzute de subiecți sau, e unul dintre avantajele observației instantanee, fără ca subiecții noștri să se întrebe ce căutăm atunci, acolo;
- după fiecare „înțepătură” ne ducem repede în biroul nostru de observatori, acolo unde ne așteaptă fișele de observație, și bifăm în ele ce am văzut. O ținem așa

⁴⁰ Profesorul Chelcea ne învață cum să calculăm acest număr. Vezi CHELCEA, Septimiu, op. cit., p. 418-419.

pînă terminăm de făcut numărul stabilit de inspecții observaționale instantanee;

6.4.2.2.3.

După cum se poate înțelege, observația instantanee este o banală observație acoperită, „naturală” și non-participativă⁴¹. Avantajul este unul combinat: riști mai puțin să fii prins cu mîta în sac și faci în același timp o mare economie la timpul de cercetare în teren fără să-ți afectezi acuratețea măsurării. Trebuie spus că există variabile, în special relative la conduitele de muncă, pe care e foarte costisitor și totodată cu mari riscuri de fidelitate să le măsoari altfel decît prin observație instantanee;

- ceea ce universitarii nu știu este că există o ripostă a subalternilor la „ochiul maistrului”, ripostă la fel de isteată, care îmbracă forme foarte variate, forme pe care le voi denumi generic „clanța lui Sergiu”, în onoarea prietenului care mi-a arătat prima dată această ripostă. Știind că șeful lor obișnuiește să intre pe neașteptate în atelierul lor, exact cu scop de „ochiul maistrului”, Sergiu și colegii săi au montat invers clanța de la ușă, astfel încît să se decidă nu prin apăsare, ci prin ridicare; cine nu știa, de pildă șeful, apăsa pe clanță, „sunînd” astfel fără să vrea la intrare și punîndu-i astfel în gardă pe cei interesați. Vreau să spun că „ochiul maistrului” face parte dintr-o îndelungată și nesfîrșită „cursă a înarmărilor”, deci că nu e deloc recomandabil să ne considerăm suficient de deștepți/ deștepte cînd inventăm situații de făcut observații instantanee pe oameni care se află în mediul

⁴¹ Adică nu prea se poate face „în mijlocul” subiecților, cum pare să creadă profesorul Chelcea. Și nu se poate face deoarece, pe de o parte, e cam greu să faci instantanee mentale cînd ești continuu printre subiecți, pe de altă parte trebuie legendare, iar pe de-a treia mai și trebuie să fugi din cînd în cînd în birlogul tău de cercetător ca să-ți consemnezi observațiile.

lor. Trebuie mai întâi să ne familiarizăm noi înșine cu acel mediu, la un nivel comparabil cu nivelul lor; pentru că altfel riscul nu este să fim deconspirați/ deconspirați și să pierdem încrederea subiecților, ci ceea ce urmează după ce am fost deconspirați fără ca noi să știm că am fost, și anume să fim aburiți/ aburite și noi să habar n-avem, spre marea distracție a subiecților noștri;

- cu avantajele și în condițiile de mai sus, observația instantanee este într-adevăr un procedeu maniabil și foarte versatil, pe care îl putem utiliza în cele mai diverse situații, mult dincolo de perimetrul „studiului muncii” în care a fost inventat;

6.5. Observații „nedistorsionate” versus observații „cu ochiul liber”;

- sub denumirea de *observații nedistorsionate* această tipologie plasează observațiile realizate prin mijloace tehnice de înregistrare, analogice și, de la un timp încoace digitale, în opoziție cu observațiile realizate fără astfel de mijloace, adică „manual”, ca să zicem așa;

6.5.1. Caracterul falacios al opoziției dintre „nedistorsionat” și „cu ochiul liber”;

6.5.1.1.

E probabil destul de stînjenitor să încercăm să ne închipuim de ce inventatorii acestei tipologie se folosesc de *nedistorsionat*, un cuvînt cu evidente funcții ornamental-calificative, și nu au optat pentru *înregistrat* (eventual *înregistrat cu mijloace tehnice*), care nu conține judecăți de valoare și este incomparabil mai puțin confuz;

- ceea ce e sigur este că prima chestiune care trebuie abordată și tranșată fără menajamente la această tipologie este să scăpăm de sentimentul de falsă siguranță pe care ni-l poate furniza ideea, atât de pompos exprimată, că dacă ne facem observațiile înregistrându-le cu oareșce mijloace tehnice, gata, am scăpat de toate grijile, de validitate ca și de fidelitate. Aceasta pentru că, odată înregistrate, observațiile noastre vor fi, nu-i așa, nedistorsionate; în opoziție față de observațiile „cu ochiul liber”, care ar fi nedemne de încredere deoarece sînt prin definiție distorsionate;

6.5.1.2.

Lucrurile stau cu totul și cu totul altfel, și anume:

- deși sună foarte tehnic și par să spună ceva foarte clar, cuvintelor *distorsionat* și *nedistorsionat* nu le-a fixat nimeni o conexiune analizabilă cu validitatea și nici cu fidelitatea măsurărilor, observaționale sau de altă natură. Iar în registrul implicit cuvîntul *distorsiune* trimite la intenții, în sensul că nimic nu este prin natura sa distorsionat, cineva distorsionează. Astfel, în afară de periculoasa confuzie implicită că observațiile înregistrate sînt de principiu foarte bune, ca nedistorsionate, mai avem și naivitatea că observațiile înregistrate sînt de principiu ne-distorsionabile;
- putem pretinde că avem de produs înregistrări, adică „observații nedistorsionate”, în anumite situații, destul de speciale, și anume cînd despre constatările observaționale pe care le facem prin cercetarea noastră știm că vor fi utilizate ca probe în dispute aprige, științifice sau, mai ales, juridice. Atenție însă, mai ales pentru aceste situații trebuie să avem în vedere posibilitatea ca probele cu pricina să fie distorsionate, de exemplu din neglijență sau incompetență,

dar și pentru că au fost falsificate în mod deliberat și competent;

- în general, putem admite că utilizarea mijloacelor de înregistrare are o legătură cu fidelitatea cercetărilor noastre observaționale. Dar că această legătură este una foarte limitată și foarte particulară;

6.5.2. Utilizarea mijloacelor de înregistrare în realizarea observațiilor nestructurate;

- nedistorsionat în acest caz înseamnă că:
 - materialul pe care voi face de fapt observația este deja înregistrat și că nu am motive să-l „distorsionez”, adică să-l modific;
 - că pot reveni de câte ori vreau pe un comportament sau altul, ca să fiu sigur/ă că procedez cum trebuie, adică decupez variabilele cum trebuie, definesc categoriile de observație cum trebuie, repartizez variantele de comportament în categoriile care trebuie;
 - oricine care dorește mă poate verifica;
- situațiile cele mai frecvente sînt cele în care avem predefinite unitățile de observație, locațiile și timpii, dar:
- nu putem anticipa ce ipostaze comportamentale va lua variabila pe care vrem să o observăm. La un interviu de grup de exemplu, știu că subiecții mei vor gesticula și că modul lor de gesticulare este relevant pentru scopul/ obiectivele cercetării; dar nu știu care vor fi variantele de gesticulări, deci nu pot prefixa categoriile de observație. În această situație înregistrez – video, la interviul de grup înregistrarea audio este subînțeleasă – întreaga gesticulație, a tuturor subiecților, și fac după aceea, prin analiză de conținut pe materialul filmat,

- definirea categoriilor și repartizarea fiecărei gesticulări în categoria adecvată;
- ne interesează mai mult de o variabilă (comportamentală), dar: i. nu avem suficienți operatori pentru a o observa pe fiecare în parte; ii. operatorii pe care îi avem nu sînt suficient de dibaci pentru a observa n variabile simultan și a face consemnări simultan în n fișe; iii. nu am putut anticipa ce ipostaze va lua fiecare dintre variabilele care ne interesează, deci nu avem prefixate categoriile de observație; iv. sînt chestiuni de securitate a operatorilor, de locație, de dispunere spațială a unităților de observație sau/ și de timp care ne împiedică să ne facem observația cu operatori de teren „în persoană” (se mai spune și pe latinește – *in praesentia*, respectiv pe englezește – *in person observation*). În acest gen de situații înregistrăm audio-video întregul comportament, al tuturor subiecților, și facem după aceea, prin analiză de conținut pe materialul filmat, precizarea variabilelor care ne interesează, iar apoi, pentru fiecare variabilă, definirea categoriilor de observație și repartizarea fiecărei variante de comportament în categoria adecvată;
 - utilizarea mijloacele de înregistrare în realizarea observațiilor complet sau quasicomplet necontrolate – în care, deci, nu avem predefinite nici categoriile de observație, nici unitățile, nici locațiile și nici timpii, sau avem ambiguități sesizante în predefinirea lor – poate produce numai observații explorative. Nu avem voie deci să facem așa ceva cînd avem de produs fapte empirice pentru un set de obiective de cercetare precizate, deci cînd avem de făcut cercetări observaționale propriu-zis științifice;
 - admit însă că se poate întîmpla să intri în posesia unor materiale în care au fost înregistrate persoane sau alte entități

umane care te interesează pentru scopuri și obiective de natură științifică, materiale înregistrate de cine știe cine, cine știe când, cine știe în ce scopuri. Astfel de materiale sînt un fel de baze de date structurate prin natura lucrurilor, iar pe ele poți face orice cercetare observațională, inclusiv propriu-zis științifică, în instrucțiunile arătate mai sus. Atenție însă, este vorba despre cercetare secundară, tip de cercetare care pune un număr de probleme specifice;

6.5.3. Chestiunea oportunităților pe care avansului excepțional al tehnicilor video le generează pentru noi;

- judec aceste oportunități atît în termeni de metodologie de cercetare observațională, dar și ca oportunități de expansiune a practicii profesionale de sociolog în domenii, cum se zice, de vîrf;

6.5.3.1. Sociologia vizuală;

- domeniul sociologiei vizuale este unul recent și, în consecință, încă generează divergențe și aglomerează tot felul de ciudățenii. Pentru a ne lămuri, voi cita *in extenso* e-referința SAGE despre sociologia vizuală, care, de altfel o și tratează la capitolul *nontraditional perspectives and methodology*:

Visual sociology today (...) is most accurately described—rather than defined—as a broad continuum of interests and applications premised on diverse theoretical foundations, a wide array of research programs, and a varied commitment to sociology as a discipline. In spite of these differences, there is consensus on three major propositions.

First, *images are iconic constructions*, which means that they are invariably framed representations of something

meaningful that somebody created for some purpose at a particular point in time. Thus, not only do images have a history and a politics but also they often have a career, traveling from one context to another, with dramatically different meanings imputed to them on the way.

Second, *images contain both behavioral and symbolic information*. Thus, whereas all images are produced as acts of human subjectivity for purposes that may not be readily apparent, their very physicality ensures that what is represented is the objective product of a concrete act of representation. All photographs, for example, represent more or less clearly what was framed by the camera at the moment the picture was taken; they also identify the vantage point of the camera and, presumably, the photographer. While analysts may be interested either in the symbolic or behavioral information in the image, the act by which an image is created is one that is inherently both symbolic and behavioral. Indeed, images have often been tampered with to add, remove, or enhance information in the frame, which may be lauded as art or deplored as disinformation. Nevertheless, changes of this sort are testimony to the lengths that the symbolic has to go to discipline the often stubbornly intractable physical grounding of the image.

Finally, *images are part of communication strategies*. They are usually used to tell, or inform, stories of one kind or another. In addition to the information that these stories convey, the images also have a rhetorical function that is inseparable from their truth values.

Thus, all visual sociologists agree that images constitute rich sources of information about quite varied aspects

of social and cultural life and making use of them poses complex methodological and interpretative challenges to the researcher. This fluid consensus has resulted in lively debate, the development of innovative visual methods, interpretative techniques, and other applications that extract meaning from visual data.⁴²

- am îndoieli în privința sociologiei vizuale ca domeniu de expansiune a practicii profesionale de sociolog. La rubrica practică profesională, *mission-statement*-ul celei mai cunoscute dintre asociațiile profesionale de sociologie vizuală – IVSA, *International Visual Sociology Association* – nu știe decât de *study*, și anume de *documentary studies*, *interpretive analysis*, *studies of the messages*, *analysis of archival images*, *study of the purpose and meaning*⁴³. Or, din punctul meu de vedere, ocupațiile în care sociologul este plătit doar ca să „study” nu sînt decât fantezii de serai universitar; în consecință, sociologia vizuală poate fi, pentru oricare dintre noi, un minunat și foarte stimulat *hobby*. Ceea ce nu înseamnă că unii/ unele dintre noi nu și-ar putea cîștiga pîinea și gloria din sociologia vizuală și nu ar putea face carieră în acest domeniu. Dar, deși sînt foarte bucuros să mă laud (mai ales pentru că și-au făcut licența cu mine) cu sociologi de Brașov care au devenit sau sînt pe cale de a deveni fotografi de super-clasă, nu pot să ignor că e vorba despre un domeniu foarte îngust, mai îngust și mai exigent chiar decât seraiul universitar;

⁴² GRADY, John, *Visual Sociology*, în *21st Century Sociology*, SAGE Publications, 2006, actualizare 16 martie 2009. Întregul articol la http://www.sage-e-reference.com/sociology/Article_n65.html.

⁴³ Site-ul IVSA, la <http://www.visualsociology.org/home.html>.

- nu am însă niciun fel de îndoială în ceea ce privește potențialul metodologic al sociologiei vizuale, pentru fiecare dintre noi. Sociologia vizuală:
- promite să scoată cercetările noastre observaționale din atototricitate care le grevează de obicei, făcându-le simple numărători;
- permite o inovare masivă în privința tehnicilor și procedee- lor de realizare a observațiilor vizuale și, mai ales, a celor de analiză a imaginilor;
- generează modalități de comunicare – între noi, între noi și publicurile noastre și, mai ales, între noi și clienții plus subiecții prestațiilor noastre profesionale – incomparabil mai interesante și mai productive decât ce avem acum, și anume mici variații ale statului de vorbă;

6.5.3.2. Noile concepte de televiziune, jurnalism TV și comunicare de masă

- invers decât în cazul sociologiei vizuale, potențialul metodolo- gic al acestor concepte este mai degrabă vag, chiar dacă nu e de neglijat. În schimb ele sînt excepțional de interesante ca dome- niu în care ne putem afirma și ne putem câștiga piinea și gloria făcînd ceva autonom, provocator, important și bine plătit;
- trebuie să subliniez că jurnalismul și, în general, comuni- carea profesională, mai ales în sensul acestor concepte, nu sînt domenii rezervate absolvenților anumitor facultăți și interzise absolvenților altor facultăți. Mai mult, că licența în sociologie, i.e. competența de sociolog, constituie o bază deosebit de favorabilă, eu zic că cea mai favorabilă, pentru succesul profesional în domeniul deschis de concepte cum sînt cele pe care le prezint în continuare⁴⁴;

⁴⁴ Sînt materiale de training și de proiectare managerială pe care le-am folo- sit ca atare în diverse prestații de consultanță pe care le-am făcut în ultimul deceniu.

6.5.3.2.1. Videojurnalismul (abreviat VJ);

VIDEOJURNALISMUL

Avantajele esențiale ale VJ

- diminuarea semnificativă a costurilor în comparație cu producția standard de televiziune;
- menținerea, cel puțin, a calității programelor jurnalistice;
- un spațiu inedit și vast de creativitate, în special în jurnalismul de televiziune locală și regională.

Potențialul de calitate al VJ

- Videojurnalismul este creația, de la începutul anilor 1970, a unei rețele de cablu (programe de știri) din zona New York. La ora actuală, datorită avantajelor ei, ideea se propagă în întreaga lume, mai puțin în Europa și deloc la noi. Motivația inapetenței operatorilor europeni pentru VJ este legată de ponderea mai redusă a programelor jurnalistice în stilul european al politicilor de programe, ca și de opțiunea „clasică” în materie de dezvoltare și înnoire a tehnologiilor.
- VJ a devenit posibil și se bazează pe apariția unor camere video performante la cele mai înalte standarde profesionale, ușor de utilizat chiar și de „neprofesioniști”, confortabil de utilizat (de exemplu, mici și ușoare) și cât se poate de ieftine.
- Ideea centrală a VJ vine din analogia cu jurnalismul de ziar:
 - orice șef de ziar se străduiește să aibă cât mai multe „condeie” în teren și să mărească ponderea acestora în totalul personalului. El are întotdeauna la dispoziție un număr mai mare de reportaje (materiale) decât îi încap într-o ediție, din care le poate selecta pe cele mai bune. Un șef de televiziune standard este legat de mâini pentru că:
 - o echipă de reportaj se compune din cel puțin trei oameni în teren (jurnalist, cameraman, microfonist/luminist) și trebuie dotată cu un echipament de filmare costisitor și cu mijloace de transport;
 - din teren vine un material brut, care trebuie prelucrat de o altă echipă, pe un alt echipament costisitor;
 - datorită costurilor, nu poți mări numărul echipelor de reportaj și, de obicei, nu-ți poți permite să filmezi mai multe teme decât intră într-o emisiune. Mai mult, chiar dacă materialul venit din teren este prost, nu poți renunța la el pentru că nu ai cu ce să-l înlocuiești;

- datorită limitelor de coerență ale unei echipe de filmare (care mixează cel puțin două cîmpuri de creație distincte și frecvent disjuncte), calitatea jurnalistică intrinsecă a reportajului este de obicei deficientă. Cel mai curent defect este imaginea moartă, care face ca reportajele tv să fie, în procent de peste 90%, texte ilustrate, mai mult sau mai puțin expresiv, de un fond de imagini.
- în conceptul VJ, așa cum un ziarist este „dotat” cu carnetul și pix, pe care le are tot timpul cu el, fiecare videojurnalist este dotat cu o cameră video, pe care o are tot timpul la el și cu care face integral și de unul singur reportaje;
- videojurnalistul utilizează o cameră video de înaltă rezoluție, dar de format mic și simplu de manevrat, cu care înregistrează el însuși evenimentul, așa cum se produce, făcînd pe loc și înregistrînd simultan comentariile pe care le consideră potrivite. Promptitudinea, intimitatea, personalizarea, cunoașterea minuțioasă și capacitatea de a-ți asuma riscuri — atributele esențiale ale jurnalismului de calitate — pot fi astfel incomparabil mai bine asumate;
- la editor ajunge astfel, de la fiecare jurnalist din teren, un număr de materiale finite, gata de difuzare, dintre care se pot selecta cele mai reușite/ oportune/ etc.
- prin dotarea videojurnalistului cu mijloace de comunicare promptă, editorul știe în permanență ce urmează să-i vină din teren. Astfel, el poate decide, iar echipa din studio poate executa între timp, completarea și aseasonarea mai complexă a reportajelor care urmează a fi difuzate, cu interviuri telefonice, materiale de arhivă, invitați în studio etc.
- materialele produse în conceptul VJ pot fi asamblate în variate formate de emisiuni, permițînd astfel o politică de programe inteligentă, creativă, de foarte bună calitate jurnalistică.

6.5.3.2.2. *User Generated Content* (abreviat UGC);**USER GENERATED CONTENT**

(people generated content)

Pro

- Expansiunea producțiilor media prin noi tehnologii, accesibile publicului larg.
- Blog-uri, telefoane mobile, înregistrări video și audio digitale.
- Opusul televiziunii tradiționale și al companiilor de producție.
- Se adresează oamenilor simpli și le dă posibilitatea să contribuie la filmarea și realizarea materialelor de difuzat/ emisiunilor.
- Media conversaționale: formatul este un proces cu două căi informative.
- Jurnalism participativ.
- Social media (engl.): descrie tehnologii on-line; oamenii împărtășesc opinii, frământări, experiențe.
- UCG > combinație de surse:
 - software gratis, licențe flexibile, skill-building;
 - discovery.
- Media autentice. Autenticitatea ca valoare centrală.
- UCG > noul inginer media, microfonul e predat de jurnalist celor care au ceva de spus.
- Persoanele sînt direct implicate.
- Simon Assab, fondator heavy.com: „UCG este o oportunitate de a interacționa cu propriul auditoriu, spre deosebire de televiziunea tradițională, unde șeful/ editorul decide”.

Contra

- Poate favoriza furtul intelectual.
- Cantitatea de informație e atît de mare încît nu mai poate fi controlată.
- Credibilitatea sursei și a informației e îndoielnică.
- Lipsa restricțiilor duce la postarea de conținuturi neadecvate.
- Sînt foarte greu de structurat, organizat, triat, certificat.
- UCG-urile sînt utilizate de persoane mature — doar 35% dintre utilizatori au vîrste pînă în 30 de ani.
- Subiectele acoperă o arie restrînsă de interes.

6.5.3.2.3. *Citizens' TV;*

CITIZENS' TV

Pro

- Educarea comunității prin posturile tv.
- Implicarea posturilor tv și a publicurilor acestora în educație și în guvernarea locală.
- Fiecare cetățean:
 - ambasador al comunității din care face parte;
 - vedetă, superstar.
- Starificăm cetățeanul constănțean.
- Producătorii programelor sînt vecinii, educatorii, oficialii aleși, instituțiile religioase, organizațiile neguvernamentale, prietenii noștri, adversarii noștri.
- TOȚI au în comun dreptul de a vorbi și de a se face auzit (posturile tv fac instrumentarea dreptului constituțional de exprimare).
- La cei cinci cunoscuți „w” se adaugă un al șaselea – (why) de ce este importantă această știre pentru mine și pentru comunitatea din care fac parte.
- FIȚI CREATIVI, NU EXISTĂ NICI O REGULĂ.
- FIECARE CETĂȚEAN ESTE UN REPORTER (Ohmy News).
- ORICARE CETĂȚEAN POATE FI (CEL MAI CRITIC) VIDEOJURNALIST.
- Posturile tv fac pe gratis școală pentru pregătirea cetățenilor ca videojurnaliști.
- Jurnalismul tradițional întors cu susul în jos.
- Televiziune conversațională.
- Personal necalificat, deoarece nu se urmărește calitatea ci autenticitatea.
- CREATIVITATE, TEHNOLOGIE, SERVICII.
- În SUA, 95% din populație preferă Citizens' TV.
- You do the work, we get the money.

Contra

- Se susține (și) din donațiile comunității.
- Lipsa calității și a conținutului structural.
- Lipsa obiectivității.
- Scade credibilitatea.

6.5.3.2.4. *New media*;

- un exemplu care ilustrează destul de bine ideea de *new media* și potențialul ei este cunoscuta și draga noastră de Wikipedia⁴⁵, mai ales dacă ne-o reprezentăm așa cum va fi peste câțiva, nu foarte mulți ani, combinând adică o incomparabil mai mare cantitate și diversitate de texte, imagini fotografice, imagini filmate, baze de date și conexiuni web, dar mai ales făcând posibilă și stimulând forme de interacțiune și participare creativă astăzi dificil de imaginat. La nivel conceptual sîntem foarte departe de un acord consistent, încă ne mai certăm pe ce este, ce nu este, ce ar trebui să fie și ce nu ar trebui să fie *new media*. Știm însă că e un fenomen, cît se poate de real și de răspîndit, că, simplu vorbind, constă în utilizarea Internetului ca mijloc de comunicare de masă, că realizările sale se află mai ales în viitor, dar că viitorul acesta este cel mai tîrziu mîine, deoarece suporturile sale culturale și tehnologice sînt deja aici și acum;
- *new media* prezintă pentru noi atît un interes metodologic, cît și unul profesional. Ne putem da seama că va disloca, a și început deja, și ne va pune să reinventăm părți întregi din metodologia cercetărilor sociologice; ne putem în egală măsură da seama că e ceva ce ne așteaptă și pe noi ca domeniu de carieră foarte interesant;
- motivul pentru care le (*media* este un plural, și anume pluralul de la *medium*) pun aici este acela de semnal:
 - *new media* este ceva important pentru noi din ambele unghiuri de vedere: pentru fiecare dintre noi, pe componenta de înnoire metodologică; pentru aceia/ acelea

⁴⁵ Unde puteți găsi o introducere, ca de obicei utilă, chiar pentru *new media*; și anume la http://en.wikipedia.org/wiki/New_media.

dintre noi cărora le-ar plăcea ca spațiu al exercițiului și afirmării profesionale;

- ar fi bine să ținem un ochi atent asupra lor. Însă cel mai bine ar fi să valorificăm predicatul de bază, și anume cea de participare creativă;

6.5.3.2.5. Supravegherea video;

- sociologii abia au început să se preocupe de acest domeniu, jucându-se pentru moment cu evaluarea sistemelor de supraveghere. Este însă o bună intrare pentru că ne arată unul dintre atuurile cu care profesia de sociolog ne-ar avantaja în gestiunea profesională a acestui domeniu, și anume competența teoretică. Invoc ca exemplu un studiu de evaluare realizat în „conceptul de teritorialitate”, studiu care face o comparație între

(...) two forms of video-surveillance and their consequences for the territoriality of public space users: the *preservative*, which aims to preserve public order and to prevent ‘antisocial’ behaviour; and the *protective*, which protect specific risk-points like buildings or objects. The fundamental difference between preservative and protective surveillance is linked to the spatial logic of its functioning, that can be deduced both from the position of the cameras and the general orientation of its view.⁴⁶

- insist să cred că supravegherea video – în special conceperea și configurarea avansată a sistemelor, ca și trainingul operatorilor – este *basically* observație științifică și că intră în raza

⁴⁶ KLAUSER, Francisco, *A Comparison of the Impact of Protective and Preservative Video Surveillance on Urban Territoriality: the Case of Switzerland*, în „*Surveillance & Society*”, CCTV Special (eds. Norris, McCahill and Wood), 2(2/3)/ 2004, p. 145-160. Versiune online la <http://www.surveillance-and-society.org/cctv.htm>.

de competență a sociologilor, desigur a celor care ar dori să-și câștige pîinea și gloria în acest tip de prestații profesionale. Argumentul meu principal vine din epuizarea galopantă a experienței empirice și a șurubărerilor tehnice, de IT inclusiv, ca resurse ideationale pentru conceperea sistemelor de supraveghere. Știm de pildă că un bun sistem de supraveghere poate să recunoască o figură indiferent de contextul și momentul în care ea este prinsă de camerele de luat vederi; problema nu este deci de natură tehnică, problema este cine, pe cine și ce anume vînează video-observațional și în ce contexte sociale. În acest sens, o teorie sociologică poate instrumenta în mod inteligent lucruri mult mai subtile și mai consistente decît, de exemplu, că teroriștii sinucigași care vor să se suie în avioanele de pasageri sînt de predilecție bruneți, au barbă, pronunță „b” în loc de „p” și „d” în loc de „t” și au o privire foarte concentrată; sau că hoții de buzunare care operează pe Oxford Street sînt de predilecție tineri, au un aer de *easterners*, acționează în pereche, de obicei ea și el, iar „operatorul” are o haină (faimoasa „tiră”) pe antebrațul stîng. Mă jenez, dar aceste penibilități fac parte din procedurile – secrete, normal – ale unor servicii, foarte prestigioase și foarte bine plătite, de supraveghere; poate vine Julian Assange cu *wikileaks* să ne dea o mîna de ajutor marcîndu-le precaritatea operațională și, în ultimă instanță, profunda incorectitudine etică și politică;

6.6. Observații „naturale” versus observații „de laborator”;

- metoda observației fiind tipic non-reactivă, e destul de evident că regulile și prudențele pentru utilizarea observației se scriu cu mintea la observațiile făcute în mediul „natural” de

viață al subiecților. Ceea ce sugerează că ideea de observație în care scoatem subiecții din mediul lor obișnuit pentru a-i observa în condiții „de laborator” sună mai degrabă a experiment decît a observație;

- nu prea pot să-mi pot imaginez cum poate fi o observație „de laborator” fără să fie experiment. În schimb, cunosc cîteva situații, foarte interesante pentru practica profesională de sociolog, în care putem face observații asupra unor entități umane aflate în situații ne-naturale, scoase deci din mediul lor natural de viață, dar cu alte scopuri decît cele experimentale. Ca să evităm confuziile și mai ales limitarea utilizării tehnicii observației „de laborator” la situațiile experimentale, așa cum ne trimite această denumire, ar trebui să o înlocuim cu demirea „observații în condiții artificiale”;

6.6.1. Ca situații de practică profesională, ele sînt mai ales următoarele;

6.6.1.1. Practici profesionale în managementul resursei umane;

- în managementul resursei umane sînt de evaluat o mulțime de parametri ai persoanelor, echipelor și organizațiilor. Evaluarea acestor parametri prin metoda observației este semnificativ mai demnă de încredere decît evaluările prin tehnicile și procedeele de anchetă;

6.6.1.1.1. Sesiunile de *team-building*;

- *team-building*-ul este una dintre activitățile cele mai cunoscute, frecvente, interesante și bine plătite din managementul resursei umane, activitate avînd ca scop accelerarea procesului de maturizare a echipelor, întărirea spiritului de echipă și creșterea performanțelor de echipă ale colectivelor de muncă sau de conducere. Se realizează prin jocuri special

concepute (engl *team-building games*), ceea ce înseamnă punerea persoanelor implicate în situații speciale, inedite în foarte multe sensuri, deci artificiale în raport cu viața și activitățile lor obișnuite. Principiul e că atunci cînd ne jucăm „ne dăm drumul” și sîntem mai puțin vigilenți/ vigilenți la ceea ce vrem să creadă ceilalți despre noi; ceea ce e adevărat în adagiul *in vino veritas* este cumva și mai adevărat despre felul în care ne jucăm (cînd o facem cît de cît pe bune);

- ideea este să ne folosim de sesiunile de *team-building games* ca prilejuri de evaluare în metoda observației a persoanelor și echipelor care participă la aceste sesiuni.

6.6.1.1.2. Rularea diverselor procedee de selecție;

- chiar și la cele mai simple și mai uzuale dintre aceste procedee, de pildă la interviul (final) de angajare, în timpul interviului facem și observații asupra comportamentelor, verbale și non-verbale, ale candidaților;
- oricum o facem involuntar, oricare candidat făcîndu-ne o anumită impresie, dincolo de conținutul răspunsurilor verbale pe care acesta le dă la întrebări. Această impresie generală, în care vioara întii este prima impresie, e de cele mai multe ori decisivă de fapt, motiv pentru care, ca să nu lași decizia de angajare sau respingere la mîna acestei impresii – generale, intuitive, „impresioniste” –, e mult mai deștept să dublezi interviul cu o observație, ceea ce înseamnă:
 - o fișă de observație clar structurată, cu criteriile de selecție bine „traduse” în categorii de observație și, dacă se poate, cu nivelele de evaluare (măsurare ordinală!) echivalente, pentru fiecare categorie de observație, în comportamente particulare tipice (se numește evaluare „cu ancore comportamentale”, engl. *behavioral anchor*);

- dacă ai juriu de evaluatori, o procedură de training al membrilor juriului astfel încât să-ți asiguri unitatea de procedură, deci fidelitatea evaluărilor;
- metoda observației este regula atunci când utilizăm procedee de selecție mai sofisticate, cum este în special procedeul *centrul de evaluare* (engl. *assessment center*). *The assessment center* nu este, cum ne poate sugera denumirea, o instituție, ci un procedeu de evaluare complexă a candidaților, de o durată mai lungă, mai costisitor, motive pentru care se utilizează pentru încadrarea posturilor de nivel superior, de conducere sau de expert-vedetă. Este un procedeu de selecție foarte exigent, în care rezultatele observării candidaților sînt de obicei mai decisive decît rezultatele interviurilor;

6.6.1.2. Interviurile de grup (engl. *focus-group*);

- *focus-grupul* (această grafie/ denumire tinde să se generalizeze în limba română) este un procedeu foarte des utilizat în cercetările social-umane, inclusiv de sociologi. Simplu vorbind, avem adunate la un loc 12 – 14 persoane reprezentative pentru categoria socio-demografico-profesională pe care o avem în vizor, persoane cu care stăm de vorbă 100 – 120 de minute, pe baza unui ghid de interviu;
- cu *focus-grupul* aflăm în special *insight*-urile persoanelor respective despre chestiile care ne interesează (e.g. de ce îl simpatizează pe C, candidat la președinția României, dar nu intenționează să îl și voteze; sau ce nu le place și de ce nu le place în episodul pilot al unui serial de televiziune);
- adeseori este foarte important sau măcar interesant să observăm ce fac subiecții pe parcursul interviului – gesticulație, mimică, intonații, tăceri – în special cînd e vorba despre chestii delicat de spus;

- observația este obligatorie cînd cu focus-grupul testăm un anumit produs, de pildă ca să vedem cum despachetează doamnele și domnișoarele subiecți absorbantul testat, pentru ca, pe baza observațiilor, să propunem soluții de a face ambalajul cît mai confortabil la utilizare;

6.6.1.3. Evenimentele;

- numesc aici *evenimente* toate manifestările, publice sau private, care adună mai mulți oameni, în locuri și pentru activități pe care nu le frecventează/ fac în mod obișnuit. Este vorba despre publicul unui meci de fotbal pe stadion, despre oamenii adunați la o nuntă, despre publicul unei manifestări de genul „Zilele Brașovului” sau despre salariații firmei F adunați cu ocazia decernării premiilor anuale ale firmei respective;
- aceste evenimente, asumate ca practică profesională sub denumirea de *evenimente de relații publice* (engl. *public relations events*), ne oferă întotdeauna oportunități profesionale interesante, foarte variate, de la amorsarea unor cercetări în care ne punem oareșce speranțe sau furnizarea de corecții folositoare pentru organizatori și pînă la evaluări de persoane, grupuri, categorii de persoane și publicuri, inclusiv evaluarea culturilor organizaționale și comunitare, de pildă sub conceptele de ceremonie sau/ și ritual, public sau corporatist;
- la baza acestor oportunități se află într-o măsură de obicei foarte importantă o competență observațională;

6.6.2.

După cum se poate vedea, am înlocuit ideea pură de „observație de laborator”, nu prea spre deloc interesantă pentru

sociologi, cu ideea de observație făcută pe persoane puse „prin natura lucrurilor” în situații neobișnuite în ordinea vieții lor cotidiene;

- literatura de specialitate, adică magazia noastră centrală de scule, nu s-a prea omorît cu acest gen tehnici observaționale, deci nu prea avem ce destoca în materie de reguli, instrucțiuni și prudențe pentru realizarea lor. Ne vom descurca pe cont propriu, luînd în calcul cîteva chestii de bază;

6.6.2.1. Chiar se merită;

- „observațiile în condiții artificiale” chiar au valoare ca oportunități profesionale pentru noi;
- e ceva ce deja „se știe”. De exemplu, facilitatorii de *team-building games* chiar desemnează „observatori”; o fac însă numai cu acele persoane prezente la sesiune despre care nu știu ce să facă cu ele, de pildă pentru că sînt în plus față de configurațiile numerice pretinse de jocul utilizat ori; dar persoanele respective nu fac decît să caște gura, facilitatorul mulțumindu-se să le spună „să observe”. Sau, un alt exemplu, ne înregistrăm întotdeauna focus-grupurile, video inclusiv, cu promisiunea că după aceea ne apucăm să facem observații pe materialul filmat; de făcut nu o facem mai niciodată;
- avem de depășit acest „se știe”, chiar avem de cîștigat din „observațiile în condiții artificiale”;

6.6.2.2.

De foarte multe ori, o parte importantă sau măcar interesantă dintre condițiile „artificiale” în care ajung persoanele, echipele,

publicurile care ne interesează este la îndemîna noastră: le putem configura după cum dorim;

- nu vorbim aici despre manipularea anumitor condiții ca variabile independente într-un experiment, ci despre posibilitatea de a pregăti cum trebuie condițiile care fac posibilă realizarea metodologic corectă a observațiilor. Mă refer de pildă la amplasarea camerelor în unghiurile de filmare potrivite sau la plasarea observatorilor în pozițiile cele mai propice unei bune inspecții observaționale;

6.6.2.3.

La „observațiile în condiții artificiale” făcute pentru un client, de pildă cu scop de evaluare, eu nu aș utiliza decît tehnica observațiilor structurate;

- nu-i puneți pe operatori să se uite și ei la ceva/ cineva și să vă spună și vouă ce au văzut. Dați-le fișe de observație clar structurate și instrucțiuni rigide de inspecție observațională și de consemnare. Instruiți-i cum trebuie. Controlați-i în teren;

6.6.2.4.

Observații în condiții artificiale în gama ne-structurată aș face numai ca observație explorativă, cu respectarea atentă a regulii că observațiile și, în general, cercetările explorative ți le faci tu însuși/ tu însăși;

6.6.2.5.

Materialele înregistrate, de obicei în manieră ne-structurată, cu prilejul evenimentelor de care vorbim aici, se prelucrează și interpretează prin metoda analizei de conținut.

(Table Footnotes)

¹ 2005–06 *Local Systemic Change Classroom Observation Protocol*.
Online la <http://www.horizon-research.com/instruments/lsc/cop.pdf>.

² Fișa aceasta este o adaptare după un manual franțuzesc de „Gestiunea (managementul) resursei umane” de nivel colegiu, de prin anii 1980. Nu furnizez coordonatele bibliografice deoarece avem de-a face cu un fel de prototip de instrument de evaluare, care face parte din „folclorul de specialitate” și este colportat cu modificările de rigoare de foarte multă lume din domeniul MRU, pentru tot felul de joburi.

³ Formatul de lucru al fișei a fost un A₄, *landscape*.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

B.C.U. „M. EMINESCU” IASI

Gheorghe ONUȚ

CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

metoda științifică în sociologie

bazele cercetării sociologice descriptive; metoda observației

Din rațiuni editoriale, am decupat „Metodologia cercetărilor sociologice descriptive” în două volume: primul cuprinde bazele cercetării descriptive și metoda observației, cel de-al doilea metoda anchetei, respectiv metoda analizei de conținut.

„Bazele cercetării sociologice descriptive” înseamnă competența în baza căreia, toată lumea va trebui să afle și să știe asta, sociologii pot măsura orice se referă la oameni și la ale oamenilor. Spre deosebire de ceilalți „social-umani”, sociologii utilizează foarte rare instrumente de măsurare prefabricate, regula fiind la noi platforma și instrumentul aferent de măsurare elaborate pentru fiecare variabilă în parte. E vorba aici despre deciziile metodologice, despre validitate și fidelitate, deci despre cele mai negre dintre coșmarurile studenților la sociologie, din toate timpurile și de pretutindeni, în frunte cu faimoasa operaționalizare a conceptelor. Pe care, în cele vreo patruzecimi de ani de la propria mea studenție, am pretenția că le-am făcut în sfârșit clare, inclusiv sub aspect procedural.

Nu sînt însă la fel de sigur că încadrarea teoretică, integrarea teoretică, reducția de la definiția operațională de principiu la definiția operațională efectivă și celelalte invenții de care m-am folosit întrunesc acceptul sociologilor practicieni, întotdeauna presați de timpul foarte limitat în care trebuie să-și facă cercetările. Alegerea este a ta și poate fi enunțată foarte simplu, de pildă așa: validitate și fidelitate este atunci cînd dormi bine în nopțile de după ce, în baza măsurărilor, adică a cercetării tale descriptive, clientul tău a concediat-o pe salariata lui Claudia, 49 de ani, mamă singură cu un băiat și o fată amîndoi studenți.

Încep cu metoda observației dintr-un calcul foarte ambițios: vreau să instalez automatismul de a ne face decizia metodologică de prim nivel începînd de fiecare dată cu metoda observației. Și să alegem ancheta sau analiza de conținut numai după ce și dacă am ajuns la concluzia că observația nu se potrivește cu cercetarea pe care o avem de făcut.

Cercetarea sociologică este o apariție editorială unitară care cuprinde **Metoda științifică în sociologie**, cele două volume de metodologie a cercetărilor sociologice descriptive, respectiv **Bazele cercetării sociologice descriptive**, **Metoda observației** și **Metoda anchetei**. **Metoda analizei de conținut**, urmate în prima parte a lui 2015 de **Metodologia cercetărilor sociologice explicative și predictive**.

ISBN 978-606-8571-89-8

www.tritonic.ro/ebooks
www.tritonic.ro/blog
www.tritonic.ro

t...
TRITONIC